

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет
ім.Юрія Федьковича

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Схеми та зразки мовних розборів.
Лінгвометодичні коментарі.
Тренувальні вправи та контрольні завдання.
Система орієнтирів для самостійної роботи

ЧЕРНІВЦІ
Рута
2005

ББК 81. 411. 1я73

С-916

Відповідальна за випуск: Гуйванюк Ніна Василівна, доктор
філологічних наук, професор

Рецензенти: д-р філол. наук, проф. Шинкарук В.Д.

канд. філол. наук, доц. Гураль М.І.

Гуйванюк Н.В., Кульбабська О.В.

С-916 Сучасна українська мова: Схеми та зразки мовних розборів.
Лінгвометодичні коментарі. Тренувальні вправи та
контрольні завдання. Система орієнтирів для самостійної
роботи: Навчально-методичний посібник. – Чернівці: Рута,
2005. - 166 с.

Рекомендований посібник вміщує схеми та зразки мовних розборів, лінгвометодичні коментарі, що допоможуть випускникам зорієнтуватись у підготовці до державного іспиту з української мови. У ньому вміщені методичні поради та програма до державного іспиту, укладена авторами посібника. Сподіваємося, що навчальний посібник допоможе студентам-випускникам планомірно, цілеспрямовано й ґрунтовно підготуватися до майбутніх випробувань, набути навичок самостійного аналізу мовних явищ.

Навчально-методичний посібник рекомендований для бакалаврів, спеціалістів та магістрів зі спеціальності „Українська мова і література”, а також для студентів факультету іноземних мов, педагогічного факультету та вчителів гімназій і коледжів.

ББК 81. 411. 1я73

© Гуйванюк Н.В., 2005
© „Рута”, 2005

ЗМІСТ

Вступні зауваги	4
Схеми та зразки мовних розборів	6
Лінгвометодичні коментарі	81
Тренувальні вправи та контрольні завдання	121
Система орієнтирів для самостійної роботи	137
Програма курсу сучасної української літературної мови до державного іспиту	143
Рекомендована література	156
Лексикографічний корпус української мови	160

Вступні зауваги

Відродження національної освіти, науки та культури – одна з найголовніших цілей Української держави, адже без всебічної активізації інтелектуального й духовного потенціалу суспільства подальший розвиток будь-якої країни неможливий.

За роки незалежного розвитку освіта України зробила відчутні кроки вперед. Зокрема, затверджено Національну державну програму “Освіта. Україна XXI століття”, здійснюються добре відомі кожному реформи в організації навчального процесу: заохочення до впро-вадження нових кредитно-модульних технологій, оновлення змісту та методики навчання, забезпечення національно-освітніх потреб усіх громадян країни. Для того щоб усі ці засади набули практичного змісту, потрібно забезпечити сучасну школу висококваліфікованими спеціалістами. Сформувати ж багату духовно, освічену, творчу, соціально активну особистість неможливо без оволодіння мовою як засобом спілкування, мислення, пізнання. Сформувати майбутнього високофахового філолога, вчителя-словесника, науковця допоможе глибоке засвоєння мовознавчих курсів, які передбачені програмами Міністерства освіти і науки України і читаються у вищих навчальних закладах.

Загальновідомо, що мова – складна система, в якій функціонують виражальні засоби різних рангів. На кожному рівні цієї системи є свої мовні одиниці, кожна з яких відзначається певним набором ознак і властивостей. Знання цих властивостей – неодмінна умова опанування мови, ефективного використання її ресурсів у власному мовленні, об’єктивного поцінування наукових дефініцій, засвоєння різних класифікацій мовних явищ.

У процесі усвідомлення особливостей усіх мовних одиниць, їх можливостей щодо вираження думок і почуттів мовця, їх значення для досягнення комунікативних цілей висловлювань, їх правильності, точності, логічності, емоційності – важливу роль відіграють аналітичні вправи, які в методичній літературі називають **мовним розбором**. Мовний розбір – це методичний прийом навчання шляхом аналізу мовних одиниць та їх характеристики з метою докладного вивчення та систематизації здобутих знань. Схема, або порядок, мовного розбору – це перелік характерних ознак, притаманних певному мовному явищу. Мов-

ний розбір може бути повним чи частковим, відповідно до навчальної мети, за формою проведення – усним або письмовим.

Аналізу може підлягати будь-яка мовна одиниця – звук, морфема, лексема, словоформа, словосполучення, просте і складне речення, надфразні єдності й текст. Цим визначаються і види мовного розбору за певною схемою, наведені, зокрема, в даному посібнику, – *фонетичний, морфемний, словотвірний, етимологічний, лексичний, морфологічний та синтаксичний*, що охоплює одиниці всіх рівнів синтаксису. Крім того, практичний аспект опрацювання мовного матеріалу зумовлює необхідність *графічного, орфографічного, пунктуаційного та стилістичного* аналізу.

Загальноприйнятих схем для лексичного, фонетичного і граматичного аналізу мови немає, тому в цьому посібнику пропонуємо лише їх можливі варіанти, що впливають з програм з сучасної української мови до державного іспиту. Цей вид роботи можна ефективно використовувати на всіх етапах вивчення української мови: у процесі закріплення знань, для поточної перевірки роботи студентів, для контролю за засвоєнням програмового матеріалу за допомогою усного опитування і виконання домашніх та аудиторних контрольних завдань. Мовний аналіз за схемами досить зручний, оскільки дає змогу визначити індивідуальне завдання кожному студентові. Його можна успішно використати при атестації студентів, а також на заліках і екзаменах, у тому числі й на державному іспиті перед одержанням диплома про вищу освіту – бакалавра, спеціаліста чи магістра зі спеціальності „Українська мова і література”.

Запропонована система орієнтирів та лінгвометодичні коментарі допоможуть філологам в організації самостійної роботи, сприятимуть ефективному вивченню програмового матеріалу з української мови, виробленню необхідних практичних умінь і навичок.

Сподіваємося, що цей посібник стане в нагоді бакалаврам, спеціалістам та магістрам філологічного факультету, а також студентам факультету іноземних мов, педагогічного факультету та вчителям гімназій і коледжів.

Матеріал було апробовано в навчальній роботі зі студентами Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

СХЕМИ ТА ЗРАЗКИ МОВНИХ РОЗБОРІВ

Лексичний аналіз слова

Лексичний розбір слова закріплює теоретичні знання студентів про слово як лексичну одиницю мови, виробляє навички роботи зі словом у контексті, з лінгвістичними словниками (тлумачним, словником синонімів, омонімів, паронімів та ін.). Студенти повинні вміти з'ясувати лексичне значення слова, його моносемію чи полісемію, визначити системні (синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні) зв'язки, походження слова, стильову приналежність, стилістичний потенціал тощо.

Зробити лексичний аналіз слова – це схарактеризувати його лексичне значення, походження, особливості вживання в контексті і т. ін. за запропонованою схемою.

Схема лексичного аналізу слова

1. Вибрати з тексту слово; назвати його в початковій формі.
2. Встановити, яким словом (повнозначним чи службовим) воно є.
3. Розкрити лексичне значення слова у поданому тексті.
4. Виявити, яке значення (конкретне чи абстрактне) має аналізоване слово у тексті (назвати ознаки конкретних або абстрактних слів).
5. Встановити, однозначним чи багатозначним є аналізоване слово. Назвати інші значення багатозначного слова.
6. Встановити, у прямому чи в переносному значенні вживається аналізоване слово у тексті (якщо слово вжите в переносному значенні, виявити тип перенесення назви – метафора, метонімія, синекдоха).
7. Навести синоніми до аналізованого слова (по можливості).
8. Навести антоніми до аналізованого слова (по можливості).
9. Навести омоніми до аналізованого слова (по можливості).
10. Навести пароніми до аналізованого слова (по можливості).
11. Встановити (після виявлення семантичних, фонетичних,

морфологічних ознак) походження слова.

12. Вказати, до активного чи пасивного шару лексики належить аналізоване слово. В разі потреби встановити, застарілим (архаїзмом, історизмом) чи неологізмом є аналізоване слово.
13. Виявити, чи є слово загальнонародним, чи локальним (діалектизмом).
14. Встановити приналежність слова до одного з шарів стилістично нейтральної чи специфічної лексики. Визначити, в якому стилі (чи стилях) вживається аналізоване слово.
15. Встановити стилістичну функцію слова у поданому тексті.

Зразок:

Як парость виноградної лози, плекайте мову (М.Рильський).

Лози – початкова форма *лоза*. Це слово є повнозначним, оскільки, виконуючи номінативну функцію, називає предмет. За частиномовною приналежністю лексема “*лоза*” – іменник, поза конт-екстом, у словнику української мови, має конкретне значення “довге тонке стебло рослини”.

Слово “*лоза*” – багатозначне. Інші його значення: 1) народна назва деяких кущових порід верби; 2) зарості деяких кущових рослин. У контексті лексеми вжито в прямому значенні.

Синоніми до слова “*лоза*” – різка, дубець (розм.); (зарості лози) лозняк, лозиння.

Омонімів, антонімів і паронімів до слова *лоза* підібрати не можна. Слово за походженням є спільнослов’янським. Воно належить до активного шару лексики. За сферою вживання є загальнонародним, оскільки функціонує без територіальних чи соціальних обмежень. У поданому контексті слово вжито у складі порівняльного звороту, що має образно-художнє стилістичне навантаження.

Розбір фразеологізму

Завдання цього виду розбору – з’ясувати значення фразеологізму, його походження (джерела), колорит; встановити структурно-граматичний та семантичний типи; дібрати фразеологічні синоніми, антоніми та варіанти.

Схема розбору фразеологізму

1. Вибрати з тексту пропонуваній для аналізу фразеологізм (у початковій формі).
2. Розкрити значення аналізованого фразеологізму (описово чи з допомогою слів-синонімів).
3. Виявити, чи має аналізований фразеологізм синоніми, антоніми, фразеологічні варіанти і, якщо має, назвати їх.
4. Встановити структурно-граматичний тип фразеологізму.
5. Показати (якщо фразеологізм має структуру словосполучення), з якою частиною мови він співвідносний: з іменником, дієсловом, прикметником, прислівником.
6. Визначити семантичний тип фразеологізму.
7. Сформулювати визначення відповідної фразеологічної одиниці.
8. Встановити походження аналізованого фразеологізму.
9. Встановити джерело первісного вживання фразеологізму.
10. Встановити стиль (чи стилі), в яких звичайно вживається аналізований фразеологізм.
11. Встановити стилістичну функцію аналізованого фразеологізму в тексті.

Зразок:

Я пишу: „Копійки”, хоч їх у нас було як кіт наплакав
(А. Дімаров).

1. Аналізований фразеологізм у початковій формі – *як кіт наплакав*.
2. *Як кіт наплакав* – дуже мало, зовсім незначна кількість.
3. Синоніми до аналізованого фразеологізму: *не дуже Густо, як шилом патоки вхопити, з горобину душу, із заячий хвіст, із заячий скік, крапля в морі*. Фразеологічні варіанти: *як (мов, ніби) кіт наплакав; як у kota сліз*. Антоніми до аналізованого фразеологізму: *як за гріш маку, аж кишить, до біса, кури не клюють, на волівій шкурі не списати, ні проїхати, ні пройти, хоч греблю гати, хоч лопатою горни, як піску морського*.
4. За структурою аналізований фразеологізм нагадує просте двоскладне речення.
5. Аналізований фразеологізм співвідносний з прислівниками „дуже мало”.

6. *Як кіт наплакав* – фразеологічна єдність.
7. Фразеологічна єдність – це семантично неподільна фразеологічна одиниця, цілісне значення якої умотивоване значенням слів-компонентів.
8. Фразеологізм *як кіт наплакав* східнослов'янський за походженням.
9. Первісне вживання фразеологізму – народна мова. Він виник на основі спостережень за явищами природи, тваринним і рослинним світом.
10. Фразеологізм вживається переважно в розмовному стилі.
11. У цьому прикладі з художньої літератури фразеологізм увиразнює текст, допомагає образно змалювати обстановку, наближає мову до уснорозмовної.

Морфемний аналіз слова

Морфемний розбір поглиблює знання про морфемний склад слова, поглиблює знання про значущі частини – корінь, префікс, суфікс, флексію, інтерфікс, постфікс. У змінюваних словах виділяють основу та флексію. В основі виділяють наявні морфеми, з'ясовують морфологічні зміни на стику морфем, графічно позначають морфемний склад слова, використовуючи спеціальні позначки.

Цей вид розбору передбачає: з'ясувати, які значущі частини входять до складу конкретного слова, схарактеризувати їх за значенням, функцією, вказати на історичні зміни. Такі уміння необхідні як для розуміння процесів словотворення, формотворення й словозміни, так і для засвоєння багатьох орфографічних правил.

Схема морфемного аналізу слова

1. Визначити, до якої частини мови належить аналізоване слово – змінної / незмінної.
2. Виділити флексію, з'ясувати її значення.
3. Схарактеризувати основу:
 - а) похідна / непохідна;
 - б) чиста;

- в) вільна / зв'язана.
4. Визначити корінь слова і підібрати спільнокореневі слова (вказати на можливі морфологічні зміни).
 5. Дати характеристику кожної афіксальної морфеми:
 - а) за функцією (формотворча, словотворча);
 - б) за значенням.
 6. Вказати морфологічні зміни.
 7. Вказати на історичні зміни (спрощення, перерозклад).
 8. Графічне позначення морфемного складу слова.

Зразок:

Перелісок – перелісок □

1. Слово змінне (іменник)
2. Флексія нульова, має граматичні значення називного відмінка однини чоловічого роду.
3. Основа *перелісок-*: а) похідна; б) вільна.
4. *-ліс-* (*лісок, лісний, лісовик, пролісок, лісник, праліс*).
5. Префікс *пере-*: а) словотворчий; б) значення “невеликий, рідкий”. Суфікс *-ок-*: а) словотворчий; б) значення “зменшувально-пестливе”; в) *-ок-*; *-к-* аломорфи.
6. Морфологічних змін немає.
7. Історичних змін немає.
8. [^] [^] [^] |

Етимологічний аналіз слова

Цей вид розбору дає змогу визначити первісне значення слова, реставрувати приховану номінацію, з'ясувати внутрішню форму та зміст певного слова. Для з'ясування первісного значення слова і його структури використовують етимологічний словник.

Схема етимологічного розбору слова

1. Виписати з контексту слово.
2. З'ясувати його лексичне значення (скориставшись тлумачним словником).
3. Навести відомості про походження слова (скориставшись етимологічним словником або словником іншомовних слів).
4. Відтворити первісну звукову оболонку слова.

5. Подати тлумачення первісного лексичного значення слова.
6. З'ясувати вихідне членування слова на морфемі.
7. Розібрати історичні зміни у морфемній структурі слова (спрощення, перерозклад, ускладнення).

Зразок:

Не хмара сонце заступила, не вихор порохом вертить

(І. Котляревський).

- Вихор:* 1. Рвучкий круговий рух вітру // Сильний поривчастий вітер // Підняті вітром пил, листя, сніг і т. ін., що швидко крутяться стовпом.
2. перен. Надзвичайно швидкий хід, розвиток чогонебудь // Про що-небудь численне і надзвичайно швидко в перебігу, в розвитку, в дії.
3. у знач. присл. Надзвичайно швидко.

Ця назва відповідного природного явища продовжує праслов'янську **vixъ*, пов'язану за походженням з дієсловом **vixati*, яке споріднене етимологічно з індоєвропейським коренем **uei* „*крутити, гнути*”. Слову *вихор* у давньоукраїнській мові відповідає *вихъ/ръ* „*вихор (вітер)*”, отже називає втрачену для носіїв сучасної української мови ознаку явища або предмета позамовної дійсності. *Вихор*, фактично позначає процес „*крутити, гнути*”. На синхронному зрізі слово має таку будову: *вихор*□. Отже, у морфемній структурі слова відбулося спрощення.

Словотвірний аналіз слова

Словотвірний розбір дає змогу простежити словотвірні зв'язки слова і процеси словотворення в кожній частині мови. При словотвірному розборі виділяють твірну основу і словотворчий засіб (словотворчий формант) та з'ясовують спосіб словотворення (морфологічний (афіксальний), морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний).

Мета цього розбору – з'ясувати, як утворилося слово (якщо воно похідне), яке його місце серед слів цього ж кореня чи цих же коренів (якщо слово складне).

Схема словотвірного аналізу слова

1. Твірне слово.
2. Твірна основа (спільна частина похідного й твірного слів).
3. Словотворчий формант.
4. Спосіб утворення похідного слова.

Зразок:

Морський

1. Твірне слово – *море*.
2. Твірна основа *мор-* (спільна частина твірного *море* й похідного *морський*).
3. Словотворчий формант суфікс *-ський*.
4. Слово *морський* утворилося морфологічним (суфіксальним) способом від слова *море*.

Фонетичний аналіз слова

Фонетичний розбір передбачає вироблення в студентів навичок сприймати на слух особливості звуків мови і закріплення навичок запису фонетичною чи фонематичною транскрипцією. Фонетичний розбір застосовують при вивченні голосних і приголосних звуків, їх артикуляційних характеристик; фонем та їх реалізації, при вивченні звукових змін у складі слова. Слово, записане транскрипцією, поділяють на склади, визначають наголосний склад, кількість звуків та їх співвідношення з буквеним позначенням.

Фонетичний розбір передбачає аналіз звукового складу слова: кількісні та якісні характеристики звуків, поділ слова на склади, врахування фонетичних процесів, що мають місце в слові, позиційних та історичних змін.

Схема фонетичного аналізу слова

1. Вибране з тексту слово (словоформу) подати в орфографічному записі.
2. Назвати букви, якими записується слово в орфографічному письмі.
3. Записати слово фонематичною транскрипцією.
4. Записати слово фонетичною транскрипцією.

5. Назвати фонеми і визначити їх кількість. Встановити відповідність між фонемами і буквами.
6. Дати повну артикуляційну характеристику кожного звуку в головному вияві.
7. Визначити і встановити варіант, в якому реалізується кожна фонема аналізованого слова.
8. Виявити та проаналізувати зміни приголосних, що виникають у слові при виголошенні у мовному потоці (асиміляція, дисиміляція, спрощення).
9. Виявити й проаналізувати можливе чергування голосних і приголосних фонем при словозміні або при словотворенні в корені аналізованого слова.
10. Дати короткі пояснення до історії виникнення наявного чергування.

Зразок:

Вирують весняні струмки, курличуть ключі журавлині
(М.Лукив).

Вирують – / в и р у́ ј у т` / – [в и^е р у й у т`].

1. Слово для аналізу в орфографічному записі: *вирують*.
2. В орфографічному записі слово записується буквами: *ве, и, ер, у, ю, те, м'який знак*.
3. Слово записане фонематичною транскрипцією: / в и р у́ ј у т` /.
4. Слово записане фонетичною транскрипцією: [в и^е р у й у т`].
5. У слові 7 фонем: /в/, /и/ , /р/, /у/, /ј/, /у/, /т`/.
6. Артикуляційна характеристика кожної фонемі в головному її вияві: /в/ – приголосний звук, сонорний, щільний, серединний, губно-губний, твердий; /и/ – голосний, високе підняття, передній ряд, не лабіалізований; /р/ – приголосний, сонорний, дрижачий, передньоязиковий, твердий; /у/ –голосний, високе підняття, задній ряд, лабіалізований; /ј/ – приголосний, сонорний, щільний, серединний, середньоязиковий, палатальний; /у/ – голосний, високе підняття, задній ряд, лабіалізований; /т`/ – приголосний, шумний, глухий, зімкнений, проривний, передньоязиковий, м'який.
7. Названі фонемі реалізуються в 7 звуках: [в], [и^е], [р], [у], [й], [у], [т`], що становлять собою такі варіанти:

[в] – головний вияв фонем /в/; [и^е] – позиційна модифікація голосної фонем /и/; [р] – головний вияв фонем /р/; [у] – головний вияв фонем /у/; [й] – головний вияв фонем /j/; [у] – головний вияв фонем /y/; [т'] – головний вияв фонем /т`/.

8-10. В аналізованому слові не виявляємо змін приголосних, що виникають у слові при виголошенні у мовному потоці, та чергування приголосних і голосних фонем при словозміні або словотворенні.

Орфографічний розбір слова

Орфографічний розбір – це пояснення (стисле або розгорнуте) орфограми, обґрунтування правильного написання, вибраного з ряду можливих. Цей вид розбору знаходить застосування майже на всіх заняттях з української мови, на всіх етапах навчання – з навчальною і контрольною метою.

Орфографічний розбір може поєднуватися з морфемним.

Схема орфографічного розбору слова

1. Подати слово (словоформу) чи текст в орфографічному записі.
2. Визначити орфограми для аналізу.
3. Записати слово (словоформу) чи текст фонематичною транскрипцією.
4. Записати слово (словоформу) чи текст фонетичною транскрипцією.
5. Встановити відповідність між фонемами (їх варіантами) та буквами у виділених орфограмах.
6. Сформулювати правила правопису щодо виділених орфограм.
7. Охарактеризувати принципи правопису щодо аналізованих орфограм.

Зразок:

*Постій, Карпику, я піду матері **спитаю*** (Панас Мирний).

1. Словоформа для аналізу в орфографічному записі: **спитаю**.
2. Орфограми для аналізу: спитаю.
3. Словоформа записана фонематичною транскрипцією:

/з п и т а ј у/.

4. Словоформа записана фонетичною транскрипцією: [с п и^е т а́ ј у].
5. У виділених орфограмах немає повної відповідності між фонемами і буквами: фонема /з/ позначається буквою с; дві фонemi /j/ та /у/ позначаються буквою ю.
6. Префікс с- пишеться перед буквами **к, н, т, ф, х**; буква **ю** на позначення двох звуків пишеться після голосного.
7. Ненаголошений **и**, що звучить з наближенням до **е** [и^е], перевіряється добором спільнокореневих слів.

Орфограма **с-** пишеться за фонетичним принципом, тобто відповідно до вимови: префікс **з-** перед глухим приголосним [п] оглушується, звучить як [с]; на письмі позначається буквою **с**. Орфограма **ю** пишеться за традицією, або за історичним принципом: позначення буквою **ю** сполучення двох фонем /j/ + /у/ не пояснюється ні вимовою, ні граматичною структурою слова.

Орфоепічний розбір слова

Завдання цього виду мовного розбору – пояснити нормативну вимову голосних і приголосних у слові, виявити й охарактеризувати можливі варіанти вимови як окремих звуків, так і їх сполук.

Схема орфоепічного розбору слова

1. Подати слово (словоформу) або текст в орфографічному записі.
2. Записати слово (словоформу) або текст фонетичною транскрипцією.
3. Пояснити вимову голосних у слові (словах) тексту.
4. Пояснити вимову приголосних у слові (словах) тексту.
5. Виявити й охарактеризувати можливі варіанти вимови голосних, приголосних, їхніх сполук у словах тексту.

Зразок:

*Люблю дивитись на Дніпро я
З його стрімких, високих круч,
Коли здається, що рукою
Торкнутись можеш ти до туч
(В.Сосюра).*

1. Запис тексту фонетичною транскрипцією: [Л'ублѹ ди^евіти^с на д^н іпрó ја з јогó стр'імкѹх /ве^исóки^сх круч / коліу здајѣц`а /шчо рукóју то^ркнѹти^с мóже^иш ти до туч//]
2. Наголошені голосні в словах вимовляються чітко. Ненаголошені [и], [е] вимовляються як звуки [и^е], [е^и]: [ве^исóки^сх], [ди^евіти^с] та ін. Ненаголошений [о] перед складом з наголошеним [у'] вимовляється як звук [о^у] [то^ркнѹти^с'].
3. Приголосні у сильній позиції вимовляються чітко. Зубний твердий у позиції перед зубним м'яким перебуває у слабкій позиції і зазнає асимілятивного пом'якшення – [д^н іпрó]; зубні м'які [т'] [с'], зазнаючи взаємного впливу, вимовляються як [ц':] або як короткий [ц'] [здајѣц`а].
4. Норми літературної мови не допускають варіантної вимови голосних і приголосних у словах тексту.

Графічний розбір слова

Завдання цього виду розбору – встановити відмінність між буквою, фонемою, її варіантом.

Схема графічного розбору слова

1. Вибрати із тексту чи подати слово (словоформу) в орфографічному записі.
2. Записати слово (словоформу) фонематичною транскрипцією.
3. Записати слово (словоформу) фонетичною транскрипцією.
4. Визначити в аналізованому слові (словоформі):
 - а) кількість букв, назвати їх;
 - б) кількість фонем, назвати їх;
 - в) кількість звуків, у яких реалізуються фонemi аналізованого слова, назвати їх.
5. Встановити відповідність між буквою, фонемою, її варіантом (звуковим виявом) в аналізованому слові.
6. Виявити в слові (словоформі) невідповідність в орфографічному та фонетичному записах:
 - а) позначення однією буквою двох фонем;
 - б) позначення двома буквами однієї фонemi;

- в) позначення м'якості приголосних;
- г) передачу роздільної вимови;
- г) позначення йотованих тощо.

Зразок:

Текст із словом (словоформою) для аналізу: *Біля підніжжя туманних гір світяться села і містечка* (Олесь Гончар).

1. Слово для аналізу в орфографічному записі: *підніжжя*.
2. Слово, записане фонематичною транскрипцією: /підн'іжжя/.
3. Слово, записане фонетичною транскрипцією: [п'ідн'і'ж':а].
4. У слові вісім букв, їх назви: *п*, *е*, *д*, *е*, *н*, *і*, *ж*, *е*, *я*. У слові вісім фонем, їх назви: /п/, /і/, /д/, /н/, /і/, /ж/, /ж/, /а/; звуків, у яких реалізуються фонemi цього слова, - сім, їх назви: [п'], [і], [д], [н'], [і], [ж':], [а].
5. Відповідність між буквами, фонемами та звуковими виявами їх в аналізованому слові така: буква *п*, фонема /п/, її звуковий вияв – [п']; буква *і*, фонема /і/, звуковий вияв – [і]; буква *д*, фонема /д/, її звуковий вияв [д']; буква *е*, фонема /н/, її звуковий вияв [н'], буква *н*, фонема /і/, звуковий вияв [і]; буква *ж*, фонема /ж/, її звуковий вияв [ж']; буква *е*, фонема /ж/, її звуковий вияв [ж']; буква *я*, фонема /а/, її звуковий вияв [а].
6. Невідповідність в орфографічному і фонематичному записах: буква *я* позначає фонему /а/ і м'якість попереднього приголосного; буква *е* у сполученні з наступною буквою *і* позначає фонему /н'/; довгий [ж':] позначається двома літерами *ж* і пом'якшується в позиції перед звуком [й].

Граматичний розбір

Під граматичним розбором розуміємо цілу систему різноманітних за змістом, обсягом, місцем і способом виконання вправ з граматики.

За змістом розрізняємо *морфологічний* розбір (за частинами мови); *синтаксичний* розбір з двома підвидами – розбір простого речення і розбір складного речення.

За *обсягом* граматичний розбір може бути *повним*, якщо проводиться всебічний розбір речення (всіх частин мови, всіх членів речення тощо), і *неповним*, або *частковим*, якщо розглядаються окремі морфологічні чи синтаксичні поняття або явища.

Морфологічний аналіз частин мови

Морфологічний розбір сприяє засвоєнню і систематизації ознак частин мови, їхніх граматичних категорій, виробленню практичних навичок парадигматичних видозмін чи дієслівних словоформ, а також підготовці до вивчення другого розділу граматики – синтаксису. При морфологічному розборі слова як частини мови визначають його початкову форму (для змінюваних слів), морфологічні ознаки та синтаксичну функцію в реченні.

Іменник

1. Слово в тексті.
2. Початкова форма.
3. Значення конкретне (предметне, речовинне, збірне, сукупності, одиничності) чи абстрактне.
4. Назва істоти чи неістоти.
5. Назва власна чи загальна.
6. Рід і засоби його вираження.
7. Число і засоби його вираження.
8. Відмінок і засоби його вираження.
9. Відміна і група.
10. Синтаксична функція в реченні.

Зразок:

*Не раз ми ходили в дорогу,
Не раз ми вертались до хати
І знову брели від порогу –
Правдивої цілі шукати*

(П.Грабовський).

1. *Цілі* – іменник. 2. Початкова форма – *ціль*. 3. Значення абстрактне. 4. Назва неістоти. 5. Загальна назва. 6. Рід – жіночий, виражається морфологічно, характером основи – м'який приголосний [л'], нульова флексія. 7. Число – одина, виражається нульовою флексією. 8. Відмінок – родовий, виражається

флексією *-і*. 9. Відміна третя. 10. У реченні виконує функцію об'єктного поширювача.

Прикметник

1. Слово в тексті.
2. Початкова форма.
3. Розряд за значенням (якісний, відносний, присвійний).
4. Ступінь порівняння (для якісних прикметників) і засоби його вираження.
5. Форма за флексією (членний чи нечленний, стягнений чи нестягнений, повний чи короткий).
6. Рід і засоби його вираження.
7. Число і засоби його вираження.
8. Відмінок і засоби його вираження.
9. Група за кінцевим приголосним (тверда, м'яка).
10. Синтаксична функція в реченні.

Зразок:

*Де степ широкий, наче море,
Де дише пахощами гай,
Де небо зоряне, прозоре –
То мій святий, чудовий край*

(В.Залізняк).

1. **Широкий** (степ) – прикметник.
2. Початкова форма *широкий*.
3. Якісний.
4. Звичайний ступінь порівняння, що передає ознаку як таку, але не вказує на її кількість чи міру.
5. Форма за флексією – повна, стягнена.
6. Рід – чоловічий, виражається флексією *-ий*.
7. Число – одина, виражається флексією *-ий*.
8. Відмінок – називний, виражається флексією *-ий*.
9. За кінцевим приголосним основи (твердий -к-) належить до твердої групи.
10. Синтаксична функція – означальний поширювач (узгоджений).

Займенник

1. Слово в тексті.
2. Початкова форма.
3. Група за співвіднесеністю з іменними частинами мови (іменниковий, прикметниковий, числівниковий).
4. Розряд за значенням (особовий, зворотний, присвійний, вказівний, означальний, питальний, відносний, заперечний, не-

означений).

5. Анафоричний (зміст розкривається цілим реченням) чи неанафоричний (з яким словом співвідноситься).
6. Відмінок і засоби його вираження.
7. Число і засоби його вираження.
8. Особа і засоби його вираження.
9. Рід і засоби його вираження.
10. Стосується назви істоти чи неістоти.
11. Особливості парадигми.
12. Синтаксична функція в реченні.

Зразок:

*Хто каже, що знає все, **той** не знає нічого* (Нар. творчість).

1. **Той** – займенник.
2. Початкова форма – *той*.
3. Займенник прикметникової групи.
4. Вказівний.
5. Анафоричний.
6. Відмінок – називний.
7. Число – одина.
8. Основа зв'язана.
9. Чоловічий рід.
10. Вжито щодо істоти.
11. Відмінюється за типом прикметникової парадигми.
12. У реченні виконує функцію підмета.

Числівник

1. Слово в тексті.
2. Початкова форма.
3. Розряд і група за значенням (кількісний, дробовий, збірний, порядковий).
4. Будова числівника.
5. Рід (якщо має) і засоби його вираження.
6. Число (якщо має) і засоби його вираження.
7. Відмінок і засоби його вираження.
8. Синтаксична функція в реченні.

Зразок:

*На берег море винесло монетку,
Стара монетка, **тридцять другий** рік.
Хтось молодий, засмаглий і веселий
У море кинув, певно, – щоб вернутись
(Л.Костенко).*

1. **Тридцять другий** (рік) – числівник.
2. Початкова форма – *тридцять другий*.
3. За значенням – порядковий, група – тверда.

4. За будовою – складений. 5. Чоловічий рід, що виражається флексією *-ий*. 6. Число – форма однини, що виражається флексією *-ий*. 7. Називний відмінок (флексія *-ий*). 8. У реченні виконує функцію означального (узгодженого) поширювача.

Дієслово

1. Слово в тексті.
2. Початкова форма.
3. Вид і засоби його вираження.
4. Перехідність / неперехідність та засоби вираження.
5. Стан і засоби його вираження.
6. Спосіб і засоби його вираження.
7. Час і способи його вираження.
8. Безособове чи особове (засоби вираження особи).
9. Рід і засоби його вираження.
10. Число і засоби його вираження.
11. Парадигма, дієвідміна.
12. Основа інфінітива чи теперішнього часу.
13. Структурний клас.
14. Клас за продуктивністю.
15. Синтаксична функція.

Зразок:

Хіба ти не чуєш людського плачу? (Т.Шевченко).

1. (**Не**) **чуєш** – дієслово. 2. Початкова форма – *чути*. 3. Вид – недоконаний, виражається основою. 4. Дієслово перехідне, перехідність виражається основою. 5. Стан – активний, виражається морфологічно (відсутністю *-ся*) і синтаксично (підмет збігається з суб'єктом). 6. Спосіб – дійсний, виражений формою теперішнього часу. 7. Час – теперішній, виражений основою недоконаного виду *чуй-* і особливою флексією *-еш*. 8. Особова форма (2-га особа однини). 10. Число – одина, виражається флексією *-еш*. 11. Перша дієвідміна. 12. Утворене від основи теперішнього часу *чуй-*. 14. Продуктивний клас. 15. Синтаксична функція – простий дієслівний присудок.

Дієслівна форма на *-но, -то, -ено*

1. Слово в тексті.
2. Вид і засоби його вираження.

3. Перехідність і засоби її вираження.
4. Стан і засоби його вираження.
5. Синтаксична функція.

Зразок:

*Під білою березою козаченька **вбито** (Нар. творчість).*

1. **Вбито** – дієслівна форма. 2. Вид – доконаний, виражений дієслівною основою інфінітива **вби-**. 3. Перехідне, перехідність виражена дієслівною основою. 4. Стан – пасивний. 5. Синтаксична функція – головний член безособового речення.

Дісприкетник

1. Слово в тексті.
2. Початкова форма.
3. Стан і засоби його вираження.
4. Вид і засоби його вираження.
5. Час і засоби його вираження.
6. Рід і засоби його вираження.
7. Число і засоби його вираження.
8. Відмінок і засоби його вираження.
9. Синтаксична функція.

Дієприслівник

1. Слово в тексті.
2. Вид і засоби його вираження.
3. Час і засоби його вираження.
4. Додаткова дія (одночасна чи попередня щодо дієслова-присудка).
5. Перехідність, засоби вираження.
6. Стан, засоби вираження.
7. Синтаксична функція.

Зразки:

*Світ, який народив і виплекав дух Івана Франка, не вмістити в національні межі, але багатюче різнорідне світло вселюдської культури і філософської мислі, що вливається в невмирущу плоть генія, **надаючи** йому особливої міцності й принади, **підпорядковане** силі його серця, енергії ядра, а серце Франкового духу - то негасна жменя ковальського вогню з батьківської кузні (Д.Павличко).*

1. **Підпорядковане** – дієприкметник. 2. Початкова форма – *підпорядкований*. 3. Пасивний стан (виражається інфінітивною основою перехідного дієслова та суфіксом **-н-**). 4. Вид – доконаний. 5. Дієприкметник минулого часу (умовне позначення часу, оскільки час не відображає граматичних значень відповідних форм). 6. Рід середній (пов'язується з іменником *світло*), виражається флексією **-е**. 7. Число – одинина (флексія **-е**). 8. Відмінок називний, флексія **-е**. 9. У реченні виконує функцію іменної частини складеного іменного присудка.

1. **Надаючи** – дієприслівник. 2. Недоконаний вид. 3. Теперішній час. 4. Має значення одночасності дії щодо дієслова – присудка (*вливається*). 5. Перехідний (перехідність виражається лексико-синтаксичним способом). 6. Активний стан, дієприслівник позначає дію, джерелом якої виступає суб'єкт (*мислі*). 7. Синтаксична функція – напівпредикативний ускладнювач структури речення.

Прислівник

1. Слово в тексті.
2. Розряд і група за значенням (означальний, обставинний, модальний, предикативний).
3. Ступені порівняння (для якісно-означальних).
4. Синтаксична функція.
5. Походження і творення прислівників.

Зразок:

Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися (Народна творчість).

1. **Високо** – прислівник. 2. Розряд – означальний (якісно-означальний), зі значенням способу дії. 3. Має звичайний ступінь порівняння. 4. Виконує синтаксичну функцію прислівного обставинного поширювача (способу дії). 5. Утворений від основи якісного прикметника **висок(ий)** та суфікса **-о**.

Морфологічний аналіз службових частин мови

Прийменник

1. Речення з прийменником для аналізу.
2. Аналізоване слово.

3. До якого слова відноситься і яке значення в реченні виражає (просторове, часове, мети та ін.).
4. Група за походженням (первинний, вторинний).
5. За будовою (простий, складний, складений).

Зразок:

Василь Береговий стоїть біля вікна, задивився на розгойдані дерева, на голубів, що пурхали в голубому потоці і на тихе небо (І.Цюпа).

Біля – приєдник. 2. Відноситься до іменника в родовому відмінку (*вікна*), має просторове значення разом з іменником, до якого відноситься. 3. За походженням – первинний. 4. За будовою – простий.

Сполучник

1. Речення зі сполучником для аналізу.
2. Аналізоване слово.
3. Група і підгрупа за значенням: сурядний – еднальний, градаційний, протиставний та ін.; підрядний – причиновий, мети, умови, часовий та ін.; пояснювальний.
4. За функцією в реченні (семантичний, асемантичний).
5. За походженням (первинний, вторинний).
6. За будовою (простий, складний, складений, розчленований).
7. Група за вживанням (одиничний, повторюваний).

Зразок:

Змолоду треба набратися знань, щоб не пуста була твоя власна криниця (І.Цюпа).

1.**Щоб** – сполучник. 2. Підрядний (мети). 3. За функцією – асемантичний. 4. За походженням – похідний (**що** + **б**). 5. За будовою – простий. 6. Одиничний.

Частка

1. Речення з часткою для аналізу.
2. Аналізоване слово.
3. Група за місцем і роллю мовних одиниць (фразова, словотворча, формотворча).
4. Група і підгрупа за функціональними особливостями: у фразових – смислова, визначально-уточнювальна, вказівна та ін;

у модальних: емоційно-експресивна; у словотворчих – неозначеності, заперечності; у формотворчих – умовна, наказова, зворотна чи ін.

5. До якого слова в реченні чи до всього речення відноситься.
6. Препозиційна, постпозиційна чи вільнопозиційна.
7. Група за будовою (проста, складна, складена).
8. За походженням (сполучникова, займенникова та ін.).

Зразок:

Хай кожний ставиться до природи як до рідної матері(Є.Гуцало).

1. **Хай** – частка. 2. Формотворча. 3. Бере участь у творенні аналітичних форм наказового способу дієслова. 4. Відноситься до дієслова “*ставитися*”. 5. Препозиційна. 6. Проста за будовою.

Вигук

1. Речення з вигуком для аналізу.
2. Аналізоване слово.
3. Група за значенням: емоційний, спонукальний, звуконаслідування чи ін.
4. Група за походженням: первинний, вторинний (похідний).

Зразок:

Ой, снігу, снігу! (О.Донченко).

1. **Ой** – вигук. 2. За значенням – емоційний. 3. За походженням – первинний.

Синтаксичний аналіз мовних одиниць

Синтаксичний розбір речення виробляє уміння аналізувати структуру простого ускладненого, складного чи складного ускладненого речення, розкривати характер синтаксичних зв'язків слів у словосполученні та реченні.

Крім синтаксичного розбору речення, за схемою аналізують словосполучення як окрему синтаксичну одиницю та здійснюють синтаксичний аналіз речення.

Схема синтаксичного аналізу речення

1. Вказати предикатну синтаксему, засіб її вираження, тип за функцією (дії, стану, кількості, властивості).

2. Визначити семантико-синтаксичну валентність предиката.
3. Вказати суб'єктну синтаксему і засіб її вираження.
4. Визначити синтаксеми, пов'язані з правобічною валентністю предиката (об'єктна, адресатна, локальна чи ін.), вказати тип та засіб вираження.
5. Схарактеризувати позиційну структуру синтаксем у реченні.

Зразок синтаксемного аналізу простого речення (семантично елементарного)

Ось Гафійка винесла хлопцеві воду (М.Коцюбинський).

Центральною синтаксемою цього речення є **предикатна синтаксема винесла**. Вона позначає діяльність, що породжується суб'єктом, і виражається дієсловом зі значенням переміщення в просторі.

Предикат дії сполучається з **іменниковою синтаксемою у функції суб'єкта дії Гафійка**. Суб'єктна синтаксема стоїть у сильній для неї формально-синтаксичній позиції підмета і виражається іменником (назвою істоти) у називному відмінку.

У правобічній валентній позиції функціонує **іменникова об'єктна синтаксема воду**. Підрядний зв'язок (сильне керування) свідчить про семантичну необхідність об'єктної синтаксеми у структурі речення. Об'єктна синтаксема позначає предмет, на який спрямовано дію, і виражається знахідним відмінком іменника.

Предикату **винесла** притаманна сполучуваність з іменниковою **синтаксемою у функції адресата дії хлопцеві**, що вказує на особу, на користь якої відбувається дія. Морфологічний вияв – давальний відмінок іменника.

Схема розбору словосполучення

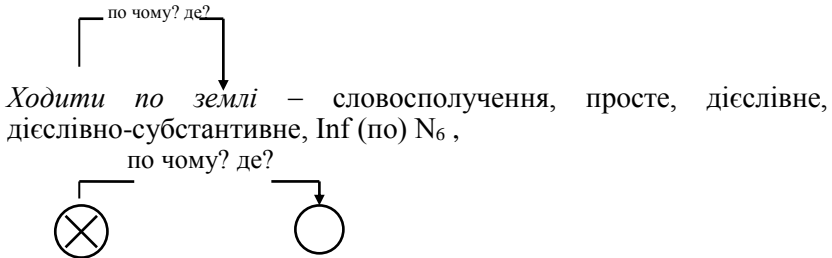
1. Виписати словосполучення.
2. Поставити у початковій формі.
3. Структурний тип.
 - 3.1. Просте.
 - 3.2. Складне.
 - 3.3. Комбіноване.
4. Визначити лексико-граматичний тип:
 - 4.1. За морфологічним вираженням головного компонента.
 - 4.1.1. Дієслівне.

- 4.1.2. Субстантивне.
- 4.1.3. Ад'єктивне.
- 4.1.4. Адвербіальне.
- 4.2. За морфологічним вираженням головного та залежного компонентів.
 - 4.2.1. Дієслівно-субстантивне.
 - 4.2.2. Дієслівно-ад'єктивне.
 - 4.2.3. Дієслівно-адвербіальне.
 - 4.2.4. Дієслівно-інфінітивне.
 - 4.2.5. Субстантивно-субстантивне.
 - 4.2.6. Субстантивно-ад'єктивне.
 - 4.2.7. Субстантивно-адвербіальне.
 - 4.2.8. Субстантивно-інфінітивне.
 - 4.2.9. Ад'єктивно-субстантивне.
 - 4.2.10. Ад'єктивно-адвербіальне.
 - 4.2.11. Ад'єктивно-інфінітивне.
 - 4.2.12. Адвербіально-субстантивне.
 - 4.2.13. Адвербіально-інфінітивне.
 - 4.2.14. Адвербіально-адвербіальне.
- 5. Подати структурну схему (символічний запис).
- 6. Зазначити графічну схему.
- 7. Визначити граматичне значення (синтаксичні відношення).
 - 7.1. Атрибутивні.
 - 7.2. Апозитивні.
 - 7.3. Об'єктні.
 - 7.4. Суб'єктні.
 - 7.5. Доповнювальні.
 - 7.6. Обставинні.
 - 7.7. Контаміновані.
- 8. З'ясувати тип прислівного підрядного зв'язку.
 - 8.1. Узгодження.
 - 8.1.1. Повне / Неповне.
 - 8.1.2. Власне граматичне / Сислове / Умовно-граматичне / Асоціативно-граматичне.
 - 8.2. Кореляція.
 - 8.2.1. Повна / Неповна.
 - 8.3. Керування.
 - 8.3.1. Безпосереднє / Посереднє.
 - 8.3.2. Сильне / Слабке.
 - 8.3.3. Варіативне / Неваріативне.

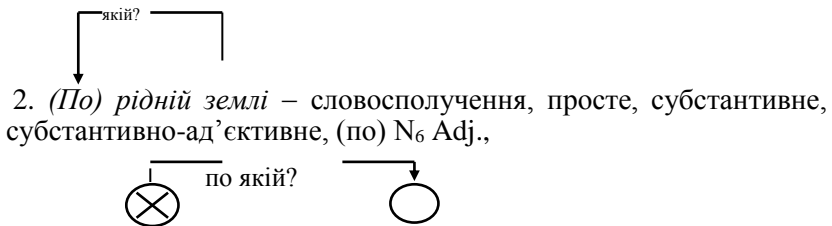
- 8.3.4. Подвійне / Поодиноке.
- 8.4. Власне прилягання.
- 8.5. Відмінкове прилягання.
 - 8.5.1. Безприйменникове.
 - 8.5.2. Прийменникове.
- 9. Вказати граматичні засоби зв'язку.
 - 9.1. Форма слова.
 - 9.2. Прийменник.
 - 9.3. Суположення.

Зразки розбору словосполучень

Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою (В.Сухомлинський).

об'єктні синтаксичні відношення, керування, посереднє (прийменник **по**); слабке, варіативне (*ходить землю*), подвійне; засіб зв'язку: прийменник, форма слова (М. в.).

атрибутивні синтаксичні відношення, узгодження, повне, власне граматичне; засоби зв'язку: прийменник, флексія М. в.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ СТРУКТУРНА СХЕМА РЕЧЕННЯ

Умовні позначення:

Vf (verbum finitum)	– відмінювана форма дієслова
sing	– одиниця
pl	– множина
Inf	– інфінітив
N ₁ , N ₂ , N ₃ ...	– іменник у певному відмінку
Adj	– прикметник
Pron	– займенник
Adv	– прислівник
Praed	– предикативний прислівник (категорія стану)
Part I	– дієприкметник
Part II	– дієприслівник
neg	– заперечення
cop	– зв'язка
Neg Gen	– родовий із запереченням
Num cardinale	– кількісний числівник

Схема розбору простого речення

1. За комунікативною настановою.

1.1. Питальне.

1.2. Непитальне (розповідне, переповідне, спонукальне, бажальне).

2. За емоційним забарвленням.

2.1. Окличне.

2.2. Неокличне.

3. За характером предикативних відношень.

3.1. Стверджувальне.

3.2. Заперечне:

3.2.1. Загально заперечне.

3.2.2. Частковозаперечне.

3.2.3. Стверджувально-заперечне.

4. За формою парадигми.

- 4.1. Дійсний спосіб.
 - 4.1.1. Синтаксично теперішній час (вихідна форма).
 - 4.1.2. Синтаксично минулий час.
 - 4.1.3. Синтаксично майбутній час.
- 4.2. Ірреальний спосіб.
 - 4.2.1. Умовний.
 - 4.2.2. Бажальний.
 - 4.2.3. Спонукальний.
 - 4.2.4. Повиннісний.
- 5. За способом вираження предикативності (одним головним членом чи двома):**
 - 5.1. Двоскладне.
 - 5.2. Односкладне.
 - 5.2.1. Структурно-семантичний тип односкладного речення (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне; номінативне, генітивне, генітивно-квантитативне).
- 6. Структурна схема речення (символічний запис).**
- 7. За поширеністю мінімальної структурної схеми.**
 - 7.1. Поширене.
 - 7.2. Непоширене.
- 8. За повнотою реалізації структурної схеми.**
 - 8.1. Повна реалізація.
 - 8.2. Неповна реалізація.
 - 8.2.1. Ситуативне.
 - 8.2.2. Контекстуальне.
 - 8.2.3. Еліптичне.
 - 8.2.4. Парцельоване.
 - 8.2.5. Приєднувальна конструкція.
 - 8.2.6. Обірване речення.
- 9. Характеристика головних членів речення.**
 - 9.1. Морфологічний тип підмета.
 - 9.1.1. Однослівний (номінативний, інфінітивний).
 - 9.1.2. Словосполучення (синтаксично неподільне / семантично неподільне).
 - 9.1.3. Еквівалент однослівного підмета.
 - 9.2. Морфологічний тип присудка.
 - 9.2.1. Простий дієслівний / простий дієслівний ускладнений.
 - 9.2.2. Складені присудки.

9.2.2.1. Дієслівний складений / складений дієслівний ускладнений.

9.2.2.2. Іменний складений / складений іменний ускладнений.

9.3. Морфологічний вияв головного члена односкладного речення.

10. Характеристика поширювачів речення:

10.1. Прислівні, їх морфологічний вияв.

10.1.1. Об'єктного типу (прямий, непрямий).

10.1.2. Означального типу (узгоджений, неузгоджений).

10.1.3. Субстантивний поширювач означального типу (прикладка).

10.1.4. Обставинного типу (місця, часу, причини, мети, умови, допусту, способу дії, міри та ступеня).

10.2. Неприслівні (детермінанти), їх морфологічний вияв.

10.2.1. Супровідні обставинні.

10.2.2. Якісні обставинні.

10.2.3. Суб'єктні.

10.2.4. Об'єктні.

10.3. Неприслівні (дулексиви), їх морфологічний вияв.

11. Семантична структура.

11.1. Однокомпонентна.

11.2. Двокомпонентна.

11.3. Трикомпонентна.

12. Комунікативна будова.

12.1. Тема (відома інформація).

12.2. Рема (нова інформація).

12.3. Тип висловлювання (нейтральне / експресивне).

13. За характером ускладнення мінімальної структури речення.

13.1. Неускладнене.

13.2. Ускладнене.

13.2.1. Сурядним рядом слів форм (однорідними членами речення).

13.2.2. Напівпредикативними зворотами (відокремленими членами речення).

13.2.3. Пояснювально-уточнювальними зворотами.

13.2.4. Суб'єктивно-модальними формами (вигуками, вставними та вставленими компонентами, частками).

13.2.5. Вокативними формами (звертаннями).

14. Тип речення за подільністю на члени речення.

- 14.1. Подільне.
- 14.2. Неподільне (фразеологізованої структури).
- 14.3. Неподільне (нечленований комунікат).

15. Пунктуація.

Зразки розбору двоскладних речень

Місяць яснасенький промінь тихесенький кинув до нас.
(Леся Українка)

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, минулий час, вивідна форма парадигми.
5. Двоскладне.
6. N₁ Vf
7. Поширене.
8. Повне.
9. Підмет місяць – однослівний, номінативний, виражений називним відмінком іменника.
10. Присудок кинув – простий дієслівний, виражений дієвідмінюваною формою дієслова.
11. Поширювачі (прислівні):

<u>місяць (який?) яснасенький</u>] означального типу, узгоджені;
<u>промінь (який?) тихесенький</u>	
<u>кинув (до кого?) до нас</u> – об'єктного типу, непрямий;	

<u>кинув (що?) промінь</u> – об'єктного типу, прямий;

12. Семантична структура:
місяць (S) – кинув (P) – промінь (O) – трикомпонентна.
13. Комунікативна будова речення:
Місяць яснасенький^T / промінь тихесенький кинув^R до нас.
(T – R нейтральне висловлювання).
14. Неускладнене.
15. Подільне.
16. Крапка в кінці речення.

Я хочу сказати серцем вистраждане слово... (Л. Костенко).

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.

3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час (вихідна форма парадигми).
5. Двоскладне.
6. Pron₁ Vf Inf
7. Поширене.
8. Повне.
9. Підмет я – однослівний, номінативного типу, виражений називним відмінком займенника.
10. Присудок хочу сказати – складений дієслівний, виражений допоміжним дієсловом з модальним значенням та інфінітивом.
11. Поширювачі (прислівні):
Сказати (що?) слово – об'єктний поширювач, прямий;
слово (яке?) вистраждане – означальний поширювач, узгоджений;
сказати (як?) серцем – обставинний поширювач способу дії.
12. Семантична структура:
Я (S) – хочу сказати (P) – слово (O) – трикомпонента.
13. Комунікативна будова речення:
Я^T хочу сказати / серцем вистраждане слово^R (T-R: нейтральне висловлювання).
14. Неускладнене.
15. Подільне.
16. Три крапки в кінці речення.

Любов – це приторк ледве чутний (М. Рильський).

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час (вихідна форма парадигми).
5. Двоскладне.
6. N1 cop0 N1
7. Поширене.
8. Повне.

9. Підмет любов – однослівний, номінативного типу, виражений називним відмінком іменника.
10. Присудок [є] приторк – складений іменний, виражений нульовою абстрактною зв'язкою (дієслово „бути” в теперішньому часі, дійсного способу) та іменною частиною у формі іменника в називному відмінку.
11. Поширювачі (прислівні):
приторк (який?) чутний – означального типу, узгоджений, виражений прикметником у називному відмінку;
чутний (наскільки?) ледве – обставинний поширювач міри й ступеня, виражений прислівником.
12. Семантична структура:
любов (S) – приторк (P) – двокомпонентне.
13. Комунікативна будова речення: R
Любов^T / – це приторк ледве чутний
(T-R: нейтральне висловлювання).
14. Неускладнене.
15. Подільне.
16. Тире між підметом і присудком, вираженими іменниками у називному відмінку, крапка в кінці речення.

Зразки розбору односкладних речень

На нього повіяло свіжістю від виблискуючих хвиль.

(М. Вороний)

1. Непитальне, розповідне.
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, минулий час, вивідна форма парадигми.
5. Односкладне, дієслівного класу, безособове (відмінювано-дієслівного типу).
6. Vf sing з.
7. Поширене.
8. Повне.
9. Головний член повіяло виражений особовою формою дієслова (3-тя ос. одн.), вжитою у безособовому значенні.
10. Поширювачі (прислівні):
повіяло (чим?) свіжістю – об'єктного типу, непрягий;
хвиль (яких?) виблискуючих – означального типу, узгоджений;

повіяло (від чого?) від хвилі – об'єктний поширювач, непрямий;
повіяло (на кого?) на нього – об'єктний поширювач, непрямий.

11. Семантична структура:
повіяло (P) – на нього (O) – двокомпонентна.
12. Комунікативна будова речення: (Т-R: нерозчленоване висловлювання).
13. Неускладнене.
14. Подільне.
15. Крапка в кінці речення.

Тиша. [Жодний листочок не ворухнеться] (О. Донченко).

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично теп. час, вихідна форма парадигми.
5. Односкладне, іменного класу, номінативне (буттєве).
6. N₁.
7. Непоширене.
8. Повне.
9. Головний член тиша виражений іменником у називному відмінку.
10. Семантична структура:
тиша (P) – однокомпонентна.
11. Комунікативна будова речення: (Т-R: нерозчленоване висловлювання).
12. Неускладнене.
13. Подільне.
14. Крапка в кінці речення.

Той монастир недавно збудували (Л. Костенко).

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично минулий час, вивідна форма парадигми.
5. Односкладне, дієслівного класу, неозначено-особове, відмінювано-дієслівного типу.
6. Vf p₁.
7. Поширене.
8. Повне.

9. Головний член збудували виражений особовою формою дієслова (у множ., мин. часу).
10. Прислівні поширювачі:
монастир (який ?) той – означального типу, узгоджений;
збудували (що ?) монастир – об'єктного типу, прямий;
збудували (коли ?) недавно – обставинного типу (часу).
11. Семантична будова:
збудували (Р) – монастир (О) – двокомпонентна.
12. Комунікативна будова речення:
Той^T монастир / недавно^R збудували
(Т – R: нейтральне висловлювання).
13. Неускладнене.
14. Подільне.
15. Крапка в кінці речення.

Бережіть це життя! (О. Гончар).

1. Непитальне (спонукальне).
2. Окличне.
3. Стверджувальне.
4. Наказовий спосіб, вивідна форма парадигми.
5. Односкладне, дієслівного типу, означено-особове, відмінювано-особового типу.
6. Vf pl₂.
7. Поширене.
8. Повне.
9. Головний член бережіть виражений особовою формою дієслова в наказовому способі 2-ої особи множини.
10. Прислівні поширювачі:
бережіть (що ?) життя – об'єктного типу, прямий;
життя (яке ?) це – означального типу, узгоджений.
11. Семантична будова:
бережіть (Р) – життя (О) – двокомпонентна.
12. Комунікативна будова речення:
Бережіть^{TR} це життя
(TR: нечленоване висловлювання).
13. Неускладнене.
14. Подільне.

Ночвами моря не перепливеш (Народна творчість).

1. Непитальне, розповідне.
2. Неокличне.
3. Заперечне (загальнозаперечне).
4. Дійсний спосіб, синтаксично майбутній час, вивідна форма парадигми.
5. Односкладне, дієслівного класу, узагальнено-особове, відмінено-дієслівного типу.
6. neg Vf sing₂
7. Поширене.
8. Повне.
9. Головний член не перепливеш – виражений особовою формою дієслова (2-га ос. одн. майб. часу), що означає дію, яка може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу.
10. Поширювачі (прислівні):
не перепливеш (чого?) моря – об'єктній, прямий;
не перепливеш (як?, яким способом?) ночвами – обставинний, способу дії.
11. Семантична будова: *не перепливеш (P) моря (O)* – двокомпонентна
12. Комунікативна будова речення: *Ночвами^R / моря^T не перепливеш*
 (R – T: експресивне висловлювання).
13. Неускладнене.
14. Подільне.
15. Крапка в кінці речення.

Там-то зілля, овоцц! (Марко Вовчок).

1. Непитальне, розповідне.
2. Окличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час, вивідна форма парадигми.
5. Односкладне, іменного класу – генітивне.
6. N₂
7. Поширене.
8. Повне.

9. Головні члени зілля, овоцц виражені іменниками у родовому відмінку (родовий окличний).
10. Неприслівні поширювачі:
Там-то – детермінантний член обставинного типу з локальною семантикою, виражений прислівником.
11. Семантична структура: однокомпонентна (родовий відмінок іменника виражає S і P у нерозчленованому вигляді).
Там-то / зілля, овоцц!
12. Комунікативна будова речення:
Там-то^{TR} зілля, овоцц!
(TR: нечленоване, експресивне висловлювання).
13. Ускладнене сурядним рядом головних членів.
14. Подільне.
15. Знак оклику в кінці речення.

Мені тоді було років вісімнадцять (Г. Тютюнник).

1. Непитальне.
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично минулий час, вивідна форма парадигми.
5. Односкладне, іменного класу, квантитативно-генітивне.
6. сор N₂ Num
7. Поширене.
8. Повне.
9. Головний член – було років вісімнадцять – виражений дієсловом-зв'язкою „бути” в минулому часі + кількісний числівник + Р.в. іменника в множині.
10. Неприслівні поширювачі:
мені – суб'єктний детермінант, виражений особовим займенником я у Дав. в.;
тоді – детермінант обставинного типу з часовим значенням, виражений прислівником.
11. Семантична будова: мені (S) було років вісімнадцять (P) – двокомпонентна.
12. Комунікативна будова речення:
Мені тоді було років^T / вісімнадцять.^R

(Т-R: нейтральний варіант висловлювання).

13. Неускладнене.
14. Подільне.
15. Крапка в кінці речення.

Зразки розбору неповних речень

А Соломія все не поверталась. Деся заблудилась у плавнях.
(М. Коцюбинський)

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, минулий час, вивідна форма парадигми.
5. Двоскладне з пропущеним підметом.
6. [N₁] Vf
7. Поширене.
8. Неповне, контекстуальне.
9. Присудок *заблудилась* – простий дієслівний, виражений особовою формою дієслова.
10. Прислівний поширювач:
заблудилась (де?) у плавнях – обставинного типу (місця).
Неприслівний поширювач:
десь – детермінантний член обставинного типу з локальною семантикою.
11. Семантична структура:
заблудилась (P) – *однокомпонентна*.
12. Комунікативна будова речення – наявна комплексна рема.
13. Неускладнене.
14. Подільне.
15. Крапка в кінці речення.

А біля школи – танці (О. Гончар).

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час, вихідна форма парадигми.
5. Двоскладне з пропущеним присудком.
6. N₁ [Vf].
7. Поширене.

8. Неповне, еліптичне.
9. Підмет танці – однослівний, номінативний, виражений називним відмінком іменника.
10. Неприслівний поширювач:
біля школи – обставинний детермінант з локальною семантикою.
11. Семантична будова:
танці (S) – [тривають] (P) – двокомпонентна.
12. Комунікативна будова речення:
А біля^T школи –/^Rтанці.
(Т – R: експресивне висловлювання).
13. Неускладнене.
14. Подільне.
15. Тире в еліптичному реченні (на місці пропущеного члена).
Крапка в кінці речення

Схема розбору еквівалентів речення (комунікатів)

1. За комунікативною настановою.
 - 1.1. Питальне.
 - 1.2. Непитальне (розповідне, спонукальне, емоційно-оцінне).
2. За емоційним забарвленням.
 - 2.1. Окличне.
 - 2.2. Неокличне.
3. За характером предикативних відношень.
 - 3.1. Стверджувальне.
 - 3.2. Заперечне.
4. Морфологічне вираження комуніката.
5. Тип неподільної структури.
 - 5.1. Неподільна фразеологізована структура.
 - 5.2. Однослівний (нерозчленований) комуні кат.
 - 5.3. Приєднувальна (парцельована) конструкція.
6. Пунктуація.

Зразки розбору еквівалентів речень

[Яка радість у нас, Дмитре...] - Невже? (М. Стельмах)

1. Питальне.
2. Неокличне.

3. Заперечне.
4. Виражений питальною часткою.
5. Неподільне (однослівний, нечленований комунікат).
6. Знак питання в кінці речення.

Що так, то так (Розм.).

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне (із значенням згоди).
4. Виражений повторами тих самих слів – часток.
5. Неподільне, фразеологізованої структури.
6. Крапка в кінці розповідного речення.

[Верес]. На піщаних ґрунтах (А. Калинчук).

1. Непитальне.
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Виражений детермінантним поширювачем із значенням місця.
5. Власне приєднувальна конструкція.
6. Крапка в кінці розповідного речення.

Зразки розбору простих ускладнених речень

Життя – не прогулянка, не забава, а важка праця! (І. Цюпа)

1. Непитальне, розповідне.
2. Окличне.
3. Заперечно-стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час, вихідна форма парадигми.
5. Двоскладне.
6. N_1 сор₀ neg N_1 , neg N_1 , а N_1 .
7. Поширене.
8. Повна реалізація структурної схеми.
9. Підмет *життя* – однослівний, номінативного типу, виражений називним відмінком іменника.

10. Присудок – є не прогулянка, не забава, а праця складений іменний, виражений нульовою абстрактною зв'язкою (є) та іменною частиною у формі називного відмінка.
11. Прислівні поширювачі: праця (яка?) важка – означальний поширювач, узгоджений.
12. Семантична структура: двокомпонента (S; P).
- 12 а) Поліпропозитивне неелементарне речення, що складається з трьох пропозицій:
 - 1) *життя^S – не^P прогулянка*;
 - 2) *життя^S не^{P2} забава*;
 - 3) *життя^S – важка^{P3} праця*.
 Кожна пропозиція – двокомпонентна (S; P).
13. Комунікативна будова речення: *Життя^T / не^R прогулянка...* (Т-R – нейтральне висловлювання).
14. Ускладнене суряднім рядом словоформ (присудків) не прогулянка, не забава – відкритий ряд, безсполучниковий з єднальними відношеннями (засіб зв'язку – інтонація переліку); ряд не прогулянка, не забава, а праця – закритий, сполучниковий, з протиставними відношеннями (засіб зв'язку – протиставний сполучник (*а*)).
15. Подільне.
16. Крапка в кінці розповідного речення. Тире між підметом і присудком.

Треба жити кожним днем, [не відкладаючи життя на потім] (В. Крищенко).

1. Непитальне, розповідне (повиннісна модальність).
2. Неокличне.
3. Стверджувально-заперечне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час, вихідна форма парадигми.
5. Односкладне, дієслівного класу, безособове (модально-інфінітивне).
6. Praed Inf, (Part II - НК).
7. Поширене.
8. Повне.

9. Головний член треба жити виражений модально-предикативним прислівником та інфінітивом.
10. Поширювачі (прислівні): треба жити (яким чином?) кожним днем – обставинний, способу дії.
11. Семантична структура: неелементарне поліпрозитивне речення, що складається з двох пропозицій:
 - 1) *треба^P жити кожним днем*;
 - 2) *не відкладаючи^P життя на потім*.
 Перша пропозиція однокомпонентна (P); друга – двокомпонентна (S; P).
12. Комунікативна будова речення: *Треба жити^T / кожним днем, не відкладаючи^R на потім* (T-R – нейтральне висловлювання).
13. Ускладнене напівпредикативною дієприслівниковою конструкцією (Part II - НК):
 - а) відносна часовість – одночасність основної і додаткової дій (синтаксично теперішній час);
 - б) відносна модальність – реальна / реальна.
 Формально-семантичні співвідношення: *Треба жити кожним днем, не відкладаючи життя на потім // Треба жити кожним днем і не відкладати життя на потім*.
14. Подільне.
15. Крапка в кінці речення. Кома при відокремленій обставині, вираженій дієприслівниковим зворотом.

[*Всупереч зовнішній легковажності*], Люба напрочуд чесно
уміла зберігати таємницю (О. Гончар).

1. Непитальне, розповідне.
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично минулий час, вивідна форма парадигми.
5. Двоскладне.
6. N₁ Vf Inf
7. Поширене.
8. Повна реалізація структурної схеми.

9. Підмет Люба – однослівний, номінативного типу, виражений називним відмінком іменника.
10. Присудок уміла зберігати – складений дієслівний, виражений допоміжним дієсловом з модальним значенням та інфінітивом.
11. Прислівні поширювачі:
уміла зберігати (що?) таємниці – об’єктного типу, прямий;
уміла зберігати (як?) чесно – обставинний, способу дії;
чесно (в якій мірі?) напрочуд – обставинний, міри та ступеня.
12. Семантична структура: Речення поліпропозитивне (неелементарне), що складається з двох пропозицій.
 1) *Люба^S напрочуд чесно уміла^P зберігати таємниці^O.*
 2) *Всупереч зовнішній легковажності // незважаючи на те, що Люба^S була зовнішньолегковажною^P.*
 Перша пропозиція – трикомпонентна (S, P, O); друга – двокомпонентна (S, P).
13. Комунікативна будова речення: *Всупереч зовнішній^R легковажності, / Люба напрочуд^T чесно уміла зберігати таємниці* (R-T – нейтральне висловлювання).
14. Ускладнене пояснювально-уточнювальним препозитивним зворотом субстантивного типу з допустовим значенням; ускладнювач виражений сполукою іменника, прикметника та прийменника.
15. Подільне.
16. Крапка в кінці розповідного речення. Кома при відокремленій обставині.

Мужність, [як правило], скромна (П. Загребельний).

1. Непитальне, розповідне.
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час, вихідна форма парадигми.
5. Двоскладне.
6. N₁ сор₀ Adj
7. Непоширене.
8. Повна реалізація структурної схеми.

9. Підмет мужність – однослівний, номінативного типу, виражений називним відмінком іменника.
10. Присудок скромна – складений іменний, виражений нульовою абстрактною зв'язкою (*бути*) у теп. часі та іменною частиною у формі називного відмінка прикметника.
11. Семантична структура: Поліпропозитивне неелементарне речення, що складається з двох пропозицій:
 - 1) Мужність^S – скромна^P;
 - 2) І це^S правило^P // правильно.
 Кожна з пропозицій – двокомпонентна (S, P).
12. Комунікативна будова речення: Мужність^T, / як правило, ^Rскромна (Т-Р – нейтральне висловлювання).
13. Ускладнене вставною конструкцією іменного типу з суб'єктивно-модальним значенням, що вказує на узвичасність повідомлюваного. Структурний підтип – вставне слово; знаходиться в середині речення (інтерпозиція). З основним складом речення зв'язане інтонацією, яка характеризується розривом цільної інтонації висловлювання, прискореним темпом вимови, зниженим тоном, ослабленим наголосом.
14. Подільне.
15. Крапка в кінці розповідного речення. Кома при вставних словах.

Пролетіли – [де ж їх втримати?] – літа (В. Малишко).

1. Непитальне, розповідне.
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично минулий час, вивідна форма парадигми.
5. Двоскладне.
6. N₁ Vf
7. Непоширене.
8. Повна реалізація структурної схеми.
9. Підмет літа – однослівний, виражений називним відмінком іменника.
10. Присудок – пролетіли простий дієслівний, виражений відмінюваною формою дієслова.

11. Семантична структура: Поліпропозитивне неелементарне речення, що складається з двох пропозицій:
 - 1) *пролетіли^P літа^S*;
 - 2) *де ж їх^O втримати^P*.
 Перша пропозиція двокомпонентна (S, P), друга також двокомпонентна (P; O).
12. Комуникативна будова речення: *Пролетіли^R – де ж їх втримати? – літа^T* (Т-*R* – експресивне висловлювання).
13. Ускладнене вставленою конструкцією, побудованою за схемою простого односкладного речення інфінітивного типу. Конструкція вимовляється питальною інтонацією (включення). Виражає принагідне зауваження щодо основного повідомлення.
14. Подільне.
15. Крапка в кінці розповідного речення. Тире при вставлених конструкціях.

Тоскно, ах... (В. Сосюра).

1. Непитальне, розповідне.
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час, вихідна форма парадигми.
5. Односкладне, безособове (зв'язково-іменне).
6. Pread
7. Непоширене.
8. Повна реалізація структурної схеми.
9. Головний член тоскно виражений предикативним прислівником (категорія стану).
10. Семантична структура: *Тоскно* - монопропозитивне (P).
11. Комуникативна будова речення: *Тоскно^R* – комплексна рема, що вказує на емоційний стан мовця.
12. Ускладнене суб'єктивно-модальною формою – вигуком, який знаходиться у постпозиції щодо основного складу речення і підсилює ставлення мовця до того, що він говорить, зокрема відчуття суму.
13. Подільне.
14. Три крапки в кінці речення. Кома при вигуках.

[Україно тернова], не зів'януть твої корогви золоті!

(Т. Севернюк)

1. Непитальне, розповідне.
2. Окличне.
3. Заперечне (загальнозаперечне).
4. Двоскладне.
5. N_1 neg Vf
6. Поширене.
7. Повна реалізація структурної схеми.
8. Підмет *корогви* – однослівний, номінативного типу, виражений називним відмінком іменника.
9. Присудок (*не*) зів'януть – простий дієслівний. виражений відмінюваною формою дієслова.
10. Прислівні поширювачі:
корогви (які?) золоті – означального типу, узгоджений;
корогви (чиї?) твої – означального типу, узгоджений.
11. Семантична структура: Двокомпонентна (S, P). Поліпрозитивне: 1) *не зав'януть твої корогви золоті*; 2) *Україно тернова* – пропозиція звертання.
12. Комунікативна структура речення: *Україно тернова*^T, / *не зав'януть*^R *твої корогви золоті!*
13. Ускладнене поширеним звертанням, вираженим іменником у кличному відмінку та прикметником. Ускладнювач знаходиться у препозиції щодо основного складу речення.
14. Подільне.
15. Знак оклику в кінці речення. Кома при виділенні звертання.

ВРАЗИКИ СТРУКТУРНИХ СХЕМ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ТА ЇХ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Умовні позначення

$S_1, S_2 \dots$ – предикативна одиниця

t – темпоральність:

t.т. – теперішній час;

t.м. – минулий час;

t.м.м. – майбутній час.

- с** – **способовість:**
 с.д. – дійсний спосіб;
 с.ум. – умовний спосіб;
 с.н. – наказовий спосіб;
 с.б. – бажальний спосіб.
- р** – **результативність:**
 P⁺ – доконаний вид;
 P⁻ – недоконаний вид.

Зразки структурних схем

1. ¹Літа ніколи не повертаються до людини, а ²людина завжди повертається до своїх літ... (М.Стельмах).

S_1 (neg Vf t.t.;с.д.;p⁻), а S_2 (Vf t.t.;с.д.;p⁻).

2. ¹Старе те, що ²давно було новим (О.Довженко).

$[S_1$ (ге cop₀ Adj t.t.; с.д.; p⁻)], (S_2 (що ... cop₀ Adj t.t.; с.д.; p⁻)).

3. ¹Не вчи плавати щук: ²щук знає цю науку (Народна творчість).

S_1 neg Vf_{sing2}(с.н.; P⁻) : S_2 Vf (t.t.;с.д.; p⁻).

Схема розбору елементарного складносурядного речення

1. Тип речення за комунікативною настановою.

1.1. Питальне.

1.2. Непитальне.

1.2.1. Розповідне.

1.2.2. Спонукальне.

1.2.3. Бажальне.

1.2.4. Комбіноване (розповідно-спонукальне, питально-спонукальне, розповідно-питальне та ін.).

2. Тип речення за емоційним забарвленням.

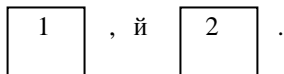
2.1. Окличне.

- 2.2. Неокличне.
- 3. За характером змісту предикативних відношень.**
- 3.1. Стверджувальне.
- 3.2. Заперечне.
- 3.3. Стверджувально-заперечне.
- 4. За кількістю предикативних одиниць – мінімальної структури** (виокремити кожную частину та назвати її).
- 5. Структурна схема ССР** (символічний запис).
- 6. Графічна схема ССР** (рівнева або лінійна).
- 7. За типом структури:**
- 7.1. Відкрита / замкнута.
- 7.2. Гнучка / негнучка.
- 8. Структурно-семантичні підтипи ССР** (див. схему-класифікацію).
- 9. Характеристика засобів зв'язку** (див. схему-класифікацію).
- 10. Розбір кожної ПО за схемою ПР** з урахуванням їх комунікативно-інтонаційної несаможості.
- 11. Пунктуація.**

Зразки розбору складносурядних речень

З чорного¹ неба капали зорі, й пливла² по ньому білим шумом небесна ріка (М. Коцюбинський).

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Складносурядне речення мінімальної структури (2 ПО).
5. $S_1 (Vf t. m., c. d., p^-)$, й $S_2 (Vf t. m., c. d., p^-)$.
- 6.

7. Відкрита структура, негнучка.
8. Єднальні відношення між предикативними одиницями із семантикою одночасності подій.
9. Засіб синтаксичного зв'язку:

й – сполучник сурядності, єднальний, одиничний, неповторюваний.

10. Кома в складносурядному реченні.

Перша ПО з чорного неба капали зорі побудована за схемою простого речення.

1. Стверджувальне.
2. Дійсний спосіб, синтаксично минулий час, вивідна форма парадигми.
3. Двоскладне ;
4. N₁Vf.
5. Поширене.
6. Повне, підмет зорі однослівний, номінативний, виражений називним відмінком іменника;
7. Присудок капали простий дієслівний, виражений особовою формою дієслова.
8. Поширювачі (прислівні):
неба (якого?) чорного – означального типу (узгоджений).
Непислівний поширювач: *зорі капали (звідки?) з неба* – обставинний детермінант з локальною семантикою.
9. Семантична структура речення: *зорі (S) – капали (P) – двокомпонентна.*
10. Комунікативна будова речення:
З чорного неба^T капали / зорі^R
(T – R : нейтральне висловлювання).
11. Неускладнене.
12. Подільне.

Примітка: другу ПО розбираємо за аналогічною схемою.

Їлося б¹ смачно, так² робити лядно (Народна творчість).

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Складносурядне речення мінімальної структури (2 ПО).
5. S₁ (Vf c_{ум.}, р⁻), так S₂ (cop₀ Adj t_{м.}, с.-д., р⁻).
- 6.

50

1

 , так

2

 .

7. Закрита структура, негнучка.
8. ССР, що допускає другий сполучний елемент, із протиставно-обмежувальною семантикою.
9. Засіб синтаксичного зв'язку: *так*, що виступає у значенні сполучника.
10. Кома в складносурядному реченні.
11. Розбір кожної ПО за схемою ПР.

Схема розбору елементарного складнопідрядного речення

- 1. Тип речення за комунікативною настановою.**
 - 1.1. Питальне.
 - 1.2. Непитальне.
 - 1.2.1. Розповідне.
 - 1.2.2. Спонукальне.
 - 1.2.3. Бажальне.
 - 1.3. Комбіноване.
 - 1.3.1. Розповідно-питальне.
 - 1.3.2. Розповідно-спонукальне.
 - 1.3.3. Спонукально-питальне та ін.
- 2. Тип речення за емоційним забарвленням.**
 - 2.1. Окличне.
 - 2.2. Неокличне.
- 3. За характером змісту предикативних відношень.**
 - 3.1. Стверджувальне.
 - 3.2. Заперечне.
 - 3.3. Стверджувально-заперечне.
- 4. За кількістю предикативних одиниць (мінімальної структури).**
- 5. Визначити головну та підрядні частини (підкреслити предикативні центри, пронумерувати ПО, звернути увагу на засоби зв'язку між ПО та до чого стосується підрядна частина).**
- 6. Визначити позицію підрядної ПО щодо головної.**
 - 6.1. Препозиція.
 - 6.2. Інтерпозиція.
 - 6.3. Постпозиція.

7. Графічна схема (рівнева або лінійна). Структурна схема.

8. Тип підрядного зв'язку між ПО.

8.1. Прислівний / Корелятивний / Детермінантний.

8.2. Передбачуваний / Непередбачуваний.

9. Тип структури СПР.

9.1. Нерозчленована / Розчленована.

9.2. Гнучка / Негнучка.

10. Тип підрядної ПО (див. схему-класифікацію).

11. Повна характеристика засобів зв'язку між ПО.

11.1. Підрядні сполучники:

11.1.1. Асемантичні.

11.1.2. Семантичні.

11.2. Сполучні слова.

11.3. Корелятивні пари.

12. Пунктуація.

13. Кожну ПО розібрати за схемою ПР, враховуючи її комунікативно-інтонаційну несамостійність.

Зразок розбору складнопідрядного речення

Тільки той¹ збирає урожай, хто невтомно ниву засіває²
(Л.Дмитерко).

1. Непитальне (розповідне).

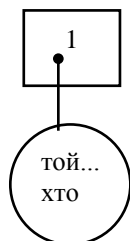
2. Неокличне.

3. Стверджувальне.

4. СПР мінімальної структури (2 ПО).

5. Перша ПО – головна; друга ПО – підрядна, знаходиться у постпозиції щодо головної і маркована засобом синтаксичного зв'язку.

7.

8. Друга ПО відноситься до першої (головної) і пов'язується з нею підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану, негнучку структуру на основі корелятивного зв'язку.
9. Тип підрядної частини – займенниково-співвідносна (ототожнювальна).
10. Засіб зв'язку: корелятивна пара – анафоричний елемент + сполучне слово (*той ... хто*).
11. Кома у СПР.
Перша ПО *Тільки той збирає урожай* побудована за схемою ПР:
 1. Стверджувальне.
 2. Дійсний спосіб, теперішній час, вихідна форма парадигми.
 3. Двоскладне.
 4. Pron Vf.
 5. Поширене.
 6. Повне.
 7. Підмет *той* – номінативний однослівний, виражений вказівним займенником у Н. в.
 8. Присудок *збирає* – простий дієслівний, виражений особовою формою дієслова.
 9. Поширювач прислівний:
збирає (що?) урожай – об'єктного типу (прямий).
 10. Семантична структура:
той (S) – *збирає* (P) – *урожай* (O) – трикомпонентна;
 11. Комунікативна будова речення: *Тільки той^R / збирає урожай^T*.
(Т-Р: нейтральне висловлювання).
 12. Неускладнене.
 13. Подільне.

Примітка: друга ПО розбирається за аналогічною схемою.

СХЕМА РОЗБОРУ ЕЛЕМЕНТАРНОГО СКЛАДНОГО БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО РЕЧЕННЯ

1. Тип речення за комунікативною настановою.

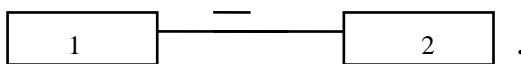
- 1.1. Питальне.
- 1.2. Непитальне.
 - 1.2.1. Розповідне.
 - 1.2.2. Спонукальне.
 - 1.2.3. Бажальне.
- 1.3. Комбіноване.
- 2. Тип речення за емоційним забарвленням.**
 - 2.1. Окличне.
 - 2.2. Неокличне.
- 3. За характером змісту предикативних відношень.**
 - 3.1. Стверджувальне.
 - 3.2. Заперечне.
 - 3.3. Стверджувально-заперечне.
- 4. За кількістю предикативних одиниць – мінімальної структури (назвати ПО).**
- 5. Графічна схема (рівнева або лінійна). Структурна схема.**
- 6. Тип структури СБР:**
 - 6.1. Відкрита.
 - 6.2. Закрита.
 - 6.2.1. Типізована.
 - 6.2.1.1. З анафоричним елементом у першій предикативній одиниці.
 - 6.2.1.2. Із незаміщеною синтаксичною позицією у першій предикативній одиниці.
 - 6.2.1.3. Із факультативною позицією заключної частки у другій предикативній одиниці.
 - 6.2.2. Нетипізована структура.
 - 6.2.2.1. Із пояснювальними відношеннями.
 - 6.2.2.2. Із уточнювальними відношеннями.
 - 6.2.2.3. Із зіставно-протиставними відношеннями.
- 7. Засіб синтаксичного зв'язку (інтонація).**
- 8. Пунктуація.**
- 9. Кожну ПО розібрати за схемою ПР, враховуючи її комунікативно-інтонаційну несамостійність.**

Зразок розбору складного безсполучникового речення

Не¹ вважай на врожай – усю² землю засівай
(Народна творчість).

1. Непитальне (спонукальне).
2. Неокличне.
3. Заперечно-стверджувальне.
4. СБР мінімальної структури.

5.

6. Структура замкнута, нетипована із з'ясовно-протиставними відношеннями.
7. Засіб зв'язку – інтонація.
8. Тире між частинами складного безсполучникового речення, коли їх зміст різко протиставляється.

Перша предикативна одиниця: Не вважай на врожай
побудована за схемою простого речення:

1. Заперечне (загальнозаперечне).
2. Спонукальне.
3. Односкладне дієслівного типу, означено-особове (відмінювано-дієслівний підтип).
4. Структурна схема: neg Vf_{sing2}.
5. Поширене.
6. Повна реалізація структурної схеми.
7. Головний член не вважай виражається особовою формою дієслова (2-га ос. одн., наказового способу) із заперечною часткою **не**.
8. Поширене прислівним поширювачем об'єктного типу (непрямим) не вважай (на що?) на врожай;
9. Семантична структура: двокомпонентна (Р, О);
Комунікативна будова речення: Не вважай^T / на врожай^O
(Т-Р: нейтральне висловлювання).
10. Неускладнене.
11. Подільне.

Примітка: другу ПО розбираємо за аналогічним зразком.

**СХЕМИ ТА ЗРАЗКИ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ
СКЛАДНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ
(СКЛАДНИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ)**

**Схема розбору ускладнених складносурядних та
ускладнених безсполучникових складних речень**

1. Функціональний тип речення (за комунікативною настановою).
 - 1.1. Питальне.
 - 1.2. Непитальне.
 - 1.2.1. Розповідне.
 - 1.2.2. Спонукальне.
 - 1.2.3. Бажальне.
 - 1.3. Комбіноване (розповідно-питальне; розповідно-спонукальне та ін).
2. Тип речення за емоційним забарвленням.
 - 2.1. Окличне.
 - 2.2. Неокличне.
3. За характером змісту предикативних одиниць.
 - 3.1. Стверджувальне.
 - 3.2. Заперечне.
 - 3.3. Стверджувально-заперечне.
4. Тип речення за кількістю предикативних одиниць (вказати кількість ПО, пронумерувавши їх та виділивши граматичні основи).
5. Тип ускладненого складного речення за характером синтаксичного зв'язку:
 - 5.1. Із сполучниковим сурядним.
 - 5.2. Із безсполучниковим зв'язком.
6. Графічні схеми речення (рівнева та лінійна).
7. Кількість рівнів членування.
8. Характеристика компонентів (структурно-семантичних блоків) на першому рівні членування за схемою складних елементарних (складносурядних або складних безсполучникових) речень.
 - 8.1. Для елементарних складносурядних речень.

- 8.1.1. Тип структури.
 - 8.1.1.1. Відкрита / Закрита.
 - 8.1.1.2. Гнучка / Негнучка.
 - 8.1.2. Структурно-семантичний підтип складносурядного елементарного речення.
 - 8.1.3. Семантико-синтаксичні відношення.
 - 8.1.4. Засіб зв'язку.
- 8.2. Для елементарних безсполучникових складних речень:
- 8.2.1. Тип структури.
 - 8.2.1.1. Відкрита / Закрита.
 - 8.2.1.2. Типізована / Нетипізована.
 - 8.2.2. Структурно-семантичний підтип елементарного безсполучникового складного речення.
 - 8.2.3. Семантико-синтаксичні відношення.
 - 8.2.4. Засіб зв'язку.
9. Характеристика компонентів на другому (третьому тощо) рівні членування:
- 9.1. За схемою елементарного простого речення.
 - 9.2. За схемою елементарного складносурядного речення.
 - 9.3. За схемою елементарного безсполучникового речення.
10. Пунктуаційний аналіз.

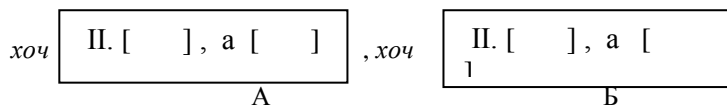
Зразки розбору ускладнених складносурядних та безсполучникових складних речень

Хоч¹ поїдете ви у ліс, а² я тут посиджу, хоч³ посиджу я за вас, а⁴ ви їдете, діду (С.Руданський).

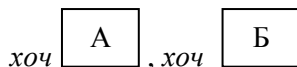
1. Речення непитальне (спонукально-розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Складається з чотирьох предикативних одиниць.
5. Складне ускладнене речення із сполучниковим сурядним зв'язком.

б. I.

II.	1	,	а	2	,	хоч	3	,	4	Б
-----	---	---	---	---	---	-----	---	---	---	---

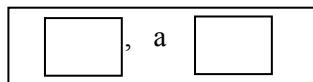

7. Речення має два рівні членування.
8. На першому (логіко-синтаксичному) рівні членування розглянемо синтаксичну одиницю, побудовану за схемою елементарного складносурядного речення:

Структура відкрита, гнучка, з розділовими відношеннями та семантикою взаємовиключення подій. Засіб зв'язку – повторюваний сурядний розділовий сполучник *хоч...хоч*.

9. На другому (структурно-семантичному) рівні членування розглянемо компоненти (структурно-семантичні блоки) А та Б, що побудовані за схемою елементарного складносурядного речення:

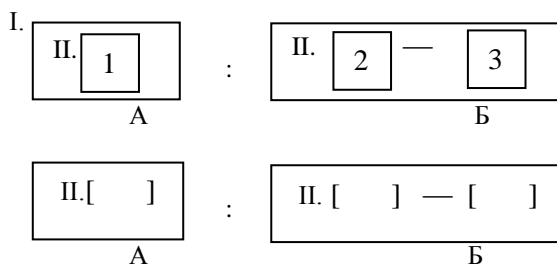
Структура закрита, гнучка з одним показником синтаксичного зв'язку та зіставно-протиставними відношеннями між предикативними одиницями. Засіб зв'язку – одиничний, зіставно-протиставний сполучник *а*.

Пунктуація: 1. Кома для відокремлення речень, що об'єднані в одне складне за допомогою повторюваних сполучників (хоч... хоч). 2. Кома для відокремлення речень, що входять до складносурядного речення (а). 3. Кома для виділення звертань. 4. Крапка в кінці речення.

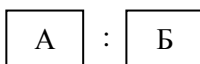
Слово¹ не горобець: вилетить² – не піймаш³
 (Народна творчість).

1. Речення непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувально-заперечне.

4. Складається з трьох предикативних одиниць.
5. Ускладнене безсполучникове складне речення.
- 6.

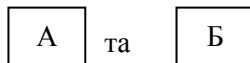

7. Речення має два рівні членування.
8. На першому (логіко-синтаксичному) рівні членування розглянемо одиницю, побудовану за схемою елементарного складного безсполучникового речення:

Структура негнучка, закрита, нетипізована, з пояснювальними відношеннями. Засіб зв'язку – інтонація.

9. На другому (структурно-семантичному) рівні членування розглянемо окремо компоненти

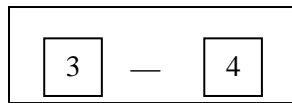

Структурно-семантичний блок А побудовано за схемою елементарного простого речення: Слово не горобець.

1. Заперечне (загальнозаперечне);
2. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час, вихідна форма парадигми;
3. Двоскладне;
4. Структурна схема N₁ neg N₁;
5. Непоширене;
6. Повне;
7. Підмет – слово – однослівний, номінативний, виражений іменником у називному відмінку;

8. Присудок – не горобець – складений іменний, виражений нульовою абстрактною зв'язкою (дієслово *бути* в теп. ч.) + іменна частина у формі називного відмінка іменника.
Семантична будова. Пропозиція має реченнєве оформлення, двокомпонентна (S, P).
9. Неускладнене;
10. Подільне.

Структурно-семантичний блок Б побудовано за схемою елементарного безсполучникового складного речення:

Структура закрита, типізована, з факультативною позицією заключної частки (*то* або *так*). Семантико-синтаксичні відношення обумовленості (умовно-наслідкові). Засіб зв'язку – інтонація.

Пунктуація: 1. Двокрапка між двома реченнями, що входять до складу безсполучникового складного речення, якщо друге речення розкриває зміст першого. 2. Тире у безсполучниковому складному реченні, якщо в другій його частині подано висновок або наслідок дії першого. 3. Крапка в кінці речення.

Схема розбору ускладнених складнопідрядних речень

1. Функціональний тип речення (за комунікативною настановою):
 - 1.1. Питальне.
 - 1.2. Непитальне:
 - 1.2.1. Розповідне.
 - 1.2.2. Спонукальне.
 - 1.2.3. Бажальне.
 - 1.3. Комбіноване (розповідно-питальне, розповідно-спонукальне чи ін.).
2. Тип речення за емоційним забарвленням.
 - 2.1. Окличне.
 - 2.2. Неокличне.

3. За характером змісту предикативних одиниць.
 - 3.1. Стверджувальне.
 - 3.2. Заперечне.
 - 3.3. Стверджувально-заперечне.
4. Тип речення за кількістю ПО (вказати кількість ПО, пронумерувавши їх та виділивши граматичні основи) та характером синтаксичного зв'язку.
5. Визначити головну та підрядні частини.
6. З'ясувати позицію підрядних ПО щодо головної або інших ПО.
 - 6.1. Препозиція.
 - 6.2. Інтерпозиція.
 - 6.3. Постпозиція.
7. Графічні схеми (рівнева та лінійна).
8. Підтипи ускладнених складнопідрядних речень.
 - 8.1. Речення з послідовною підрядністю.
 - 8.1.1. Однорідною.
 - 8.1.2. Неоднорідною.
 - 8.2. Речення з однорідною супідрядністю.
 - 8.2.1. Одночленною.
 - 8.2.2. Різночленною.
 - 8.3. Речення з неоднорідною (різночленною) супідрядністю.
 - 8.4. Речення з комбінованою (однорідною та неоднорідною) супідрядністю.
 - 8.5. Речення з послідовною підрядністю та однорідною супідрядністю.
 - 8.6. Речення з послідовною підрядністю та неоднорідною супідрядністю.
 - 8.7. Речення з послідовною підрядністю та однорідною супідрядністю (змішаного типу).
9. Характеристика предикативних одиниць за схемою елементарного складнопідрядного речення.
 - 9.1. Типи підрядного зв'язку між предикативними одиницями:
 - 9.1.1. Прислівний / Корелятивний / Детермінантний.
 - 9.1.2. Передбачуваний / Непередбачуваний.
 - 9.2. Тип структури.
 - 9.2.1. Нерозчленована / Розчленована.
 - 9.2.2. Гнучка / Негнучка.

9.2.3. Тип підрядної предикативної одиниці.

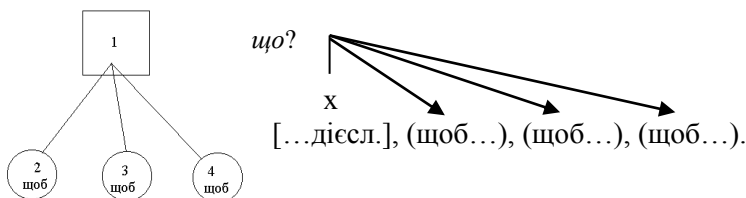
9.4. Характеристика засобів зв'язку.

X. Пунктуація.

Зразки розбору ускладнених складнопідрядних речень

1. Я¹ люблю, щоб сонце² гріло, щоб гукали³ скрізь громи, щоб⁴ нове життя будило рух і гомін між людьми (П.Грабовський).

1. Речення непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Складається з чотирьох ПО, по-єднаних між собою підрядним зв'язком.
- 5-6. 1-ша ПО – головна, 2-4 ПО – підрядні, марковані синтаксичними засобами зв'язку й знаходяться у постпозиції щодо головної.
- 7.

8. Ускладнене складнопідрядне речення з однорідною одночленною супідрядністю.
9. 2,3,4 ПО відносяться до 1-ої ПО і пов'язуються з нею підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану негнучку структуру на основі прислівного передбачуваного зв'язку. Тип підрядних: з'ясувальні. Засіб синтаксичного зв'язку – асемантичний сполучник **щоб**.
10. *Пунктуація*. Кома для відокремлення у складнопідрядному реченні підрядних частин, уведених сполучниками або сполучними словами, від головної та від інших підрядних. Крапка в кінці речення.

2. Соняшники¹ високо попіднімали свої жовті голови, щоб мерщій² погрітися на сонці, котре³ дугою світу збігало через гору і осідало золотим піском аж ген за ставом на луках (Панас Мирний).

1. Речення непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Складається з трьох ПО, поєднаних між собою підрядним зв'язком.
- 5-6. 1-ша ПО – головна; 2,3 ПО – підрядні, марковані синтаксичними засобами зв'язку й знаходяться у постпозиції щодо головної.
7. Ускладнене складнопідрядне речення з послідовною неоднорідною двоступеневою підрядністю.
8. 2-га ПО відноситься до 1-ої ПО і пов'язується з нею підрядним зв'язком, утворюючи розчленовану гнучку структуру на основі детермінантного непередбачуваного зв'язку.

Тип підрядного: зумовленості (мети).

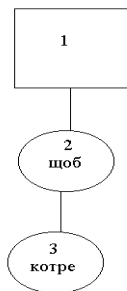
Засіб синтаксичного зв'язку – асемантичний сполучник *щоб*.

3-тя ПО відноситься до 2-ої ПО і пов'язується з нею підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану негнучку структуру на основі прислівного передбачуваного зв'язку.

Тип підрядного: присубстантивне (означальне).

Засіб синтаксичного зв'язку: сполучне слово – *котре*.

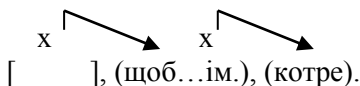
9.

з якою метою? I ступінь

якому? II ступінь

з якою метою? якому?

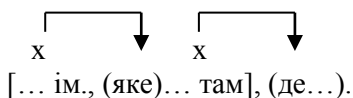
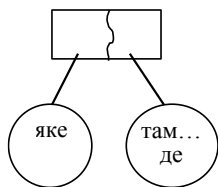

10. *Пунктуація*. Кома для відокремлення у складнопідрядному реченні підрядних частин, уведених сполучниками або сполучними словами, від головної та від інших підрядних. Крапка в кінці речення.

3. Живі потреби люблячого серця, яке ще не охолело, спонукають¹ дитину бачити і любити життя навіть там, де досвідчений розум не бачить³ нічого живого й одухотвореного (П. Юркевич).

1. Речення непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувально-заперечне.
4. Складається з трьох ПО, поєднаних між собою підрядним зв'язком.
- 5-6. 1-ша ПО головна; 2,3 – підрядні, марковані синтаксичними засобами зв'язку: 2-га ПО знаходиться в інтерпозиції щодо головної, а 3-тя ПО – в постпозиції.

7.

8. Ускладнене складнопідрядне речення з неоднорідною різночленною супідрядністю.
9. 2-га ПО відноситься до 1-ої ПО і пов'язується з нею підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану негнучку структуру на основі прислівного передбачуваного зв'язку.
Тип підрядного: присубстантивно-означальне.
Засіб синтаксичного зв'язку : сполучне слово – *яке*.
3-тя ПО відноситься до 1-ої ПО і пов'язується з нею

підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану негнучку структуру на основі корелятивного передбачуваного зв'язку. Тип підрядного: займенниково-співвідносне (ототожнювальне). Засіб синтаксичного зв'язку: анафоричний елемент + сполучне слово (корелятивна пара – *там...де*).

10. *Пунктуація*. Кома для відокремлення у складнопідрядному реченні підрядних частин, уведених сполучниками або сполучними словами, від головної та від інших підрядних. Крапка в кінці речення.

СХЕМА РОЗБОРУ УСКЛАДНЕНИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ

1. Функціональний тип речення (за комунікативною настановою:
 - 1.1 Питальне.
 - 1.2. Непитальне.
 - 1.2.1. Розповідне.
 - 1.2.2. Спонукальне.
 - 1.2.3. Бажальне.
 - 1.3. Комбіноване (розповідно-питальне, спонукально-питальне та ін.).
2. Тип речення за емоційним забарвленням.
 - 2.1. Окличне.
 - 2.2. Неокличне.
3. За характером змісту предикативних одиниць.
 - 3.1. Стверджувальне.
 - 3.2. Заперечне.
 - 3.3. Стверджувально-заперечне.
4. Тип речення за кількістю ПО (вказати кількість ПО, пронумерувавши їх та виділивши граматичні основи).
5. Тип ускладненого речення за характером синтаксичного зв'язку.
 - 5.1. Речення з сурядним і підрядним зв'язком:
 - 5.1.1. З сурядністю відкритої структури та підрядністю.
 - 5.1.2. З сурядністю закритої структури та підрядністю.
 - 5.2. Речення з сурядним і безсполучниковим зв'язком:
 - 5.2.1. З провідною складносурядною основою.

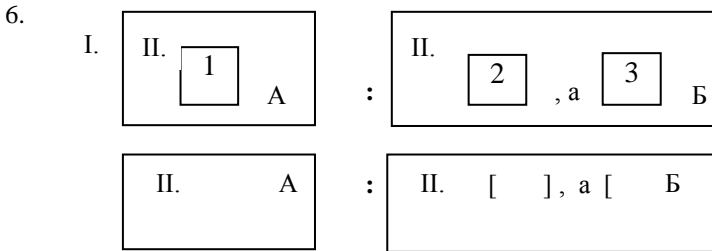
- 5.2.2. З провідною основою складного безсполучникового речення.
- 5.3. Речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком:
 - 5.3.1. З провідною основою складного безсполучникового речення.
- 5.4. Речення з сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком:
 - 5.4.1. З провідною складносурядною основою.
 - 5.4.2. З провідною основою складного безсполучникового речення.
 - 5.4.3. З провідною основою складнопідрядного речення.
- 6. Графічні схеми (рівнева та лінійна).
- 7. Кількість рівнів членування.
- 8. Характеристика компонентів (структурно-семантичних блоків) на першому рівні членування:
 - 8.1. За схемою елементарного складносурядного речення;
 - 8.2. За схемою елементарного безсполучникового речення.
- IX. Характеристика компонентів на другому (третьому...) рівні членування:
 - 9.1. За схемою елементарного простого речення.
 - 9.2. За схемою елементарного складносурядного речення.
 - 9.3. За схемою елементарного складнопідрядного речення.
 - 9.4. За схемою елементарного безсполучникового речення.
- 10. Пунктуаційний аналіз.

ЗРАЗКИ РОЗБОРУ УСКЛАДНЕНИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ

1. Зростала¹ внутрішня ніяковість: хтось² ризикує життям, а я³ стою під хатою на всякий випадок (І.Багмут).

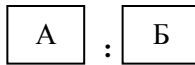
1. Речення непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Складається з трьох предикативних одиниць.

5. Ускладнене складне речення з сурядним і безсполучниковим зв'язком, з провідною основою складного безсполучникового речення.

7. Речення має два рівні членування.

8. На I (логіко-синтаксичному) рівні членування синтаксична одиниця, побудована за схемою елементарного безсполучникового складного речення:

Структура негнучка, нетипізована з пояснювально-уточнювальними відношеннями. Засіб зв'язку – інтонація.

9. На II (структурно-семантичному) рівні членування розглянемо окремо компоненти А та Б.

Структурно-семантичний блок А побудовано за схемою

ПР: Зростала внутрішня ніяковість

1. Стверджувальне;
2. Дійсний спосіб, синтаксично минулий час, вивідна форма парадигми;
3. Двоскладне;
4. Структурна схема N₁ Vf;
5. Поширене;
6. Повне;
7. Підмет – ніяковість – однослівний, номінативний, виражений іменником у називному відмінку;
8. Присудок – зростала – простий дієслівний, виражений особовою формою дієслова;
9. Прислівний поширювач ніяковість (яка ?) внутрішня –

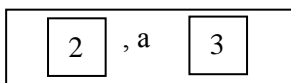
означального типу (узгоджений).

10. Семантична будова: елементарне просте речення. Пропозиція має реченнєве оформлення, двокомпонентна (S, P);

11. Неускладнене;

12. Подільне.

Структурно-семантичний блок Б побудовано за схемою елементарного складносурядного речення:

Структура гнучка, закрита (з одним показником зв'язку), зіставні відношення. Засіб синтаксичного зв'язку – сурядний, протиставний сполучник *a*.

Пунктуація. 1. Двокрапка в складному безсполучниковому реченні, в якому друга частина розкриває зміст першої. 2. Кома для відокремлення речень, що входять до складносурядного речення. 3. Крапка в кінці речення.

П. Безліч¹ пташиних гнізд, яких ніхто² не руйнує, океан³ повітря, не отруєного нічим, гармонія⁴ буття, де⁵ почуваси себе тільки часткою чогось великого (О.Гончар).

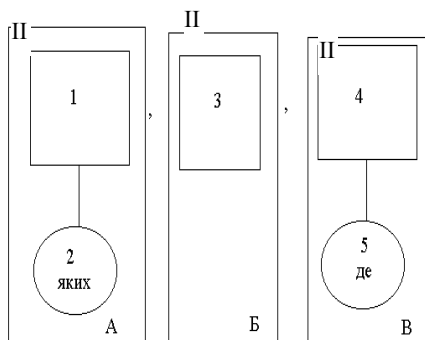
1. Речення непитальне (розповідне).

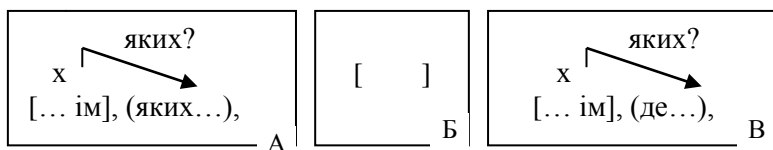
2. Неокличне.

3. Стверджувально-заперечне.

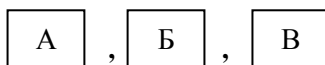
4. Складається з п'яти ПО.

5. Ускладнене складне речення з підрядним та безсполучниковим зв'язком, зокрема з провідною основою складного безсполучникового речення.

6. Речення має два рівні членування.
7. На першому (логіко-синтаксичному) рівні членування виділяються структурно-семантичні блоки А, Б, В, що побудовані за схемою елементарного безсполучникового речення:

Структура відкрита, гнучка, єднальні відношення із семантикою одночасності подій. Засіб синтаксичного зв'язку – інтонація.

8. На другому рівні – структурно-семантичному: структурно-семантичний блок А побудований за схемою елементарного складнопідрядного речення.

Перша ПО – головна, друга ПО – підрядна частина, маркована засобом синтаксичного зв'язку й знаходиться у постпозиції щодо головної.

Перша ПО відноситься до другої ПО і пов'язується з нею підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану структуру на основі прислівного передбачуваного зв'язку. Тип підрядного – присубстантивно-означальне. Засіб зв'язку – сполучне слово *який*.

На цьому ж рівні членування – структурно-семантичний блок Б, побудований за схемою елементарного простого речення: *...океан повітря, [не отруєного нічим]:*

1. Стверджувальне.
2. Дійсний спосіб, синтаксично теперішній час, вихідна форма парадигми.
3. Однокладне, іменного класу, номінативне.
4. Структурна схема: N₁.
5. Поширене.

6. Повне.
7. Головний член – океан повітря – виражається метафоричним семантично-неподільним словосполученням.
8. Семантична будова: елементарне просте речення. Пропозиція має реченнєве оформлення, однокомпонентна.
9. Неускладнене.
10. Подільне.

На цьому ж рівні членування розглянемо структурно-семантичний блок В, що побудований за схемою елементарного складнопідрядного речення.

4-та ПО – головна, 5-та ПО – підрядна, маркована засобом синтаксичного зв'язку, знаходиться в постпозиції щодо головної.

5-та ПО відноситься до 4-ої ПО і пов'язується з нею підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану структуру на основі внутрішнього прислівного передбачуваного зв'язку. Тип підрядного речення – присубстантивно-означальне. Засіб зв'язку: сполучне слово *де*.

Пунктуація. Кома для відокремлення ПО, що входять до складного речення з безсполучниковим і підрядним зв'язком. Крапка в кінці речення

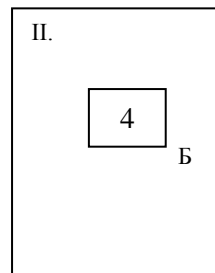
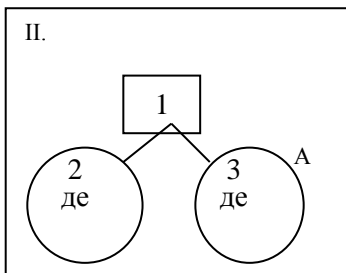
III. Її життяпис – то як роман, сповнений драматизму, де було² нерозділене кохання, де були³ її конфлікти з близькими людьми, і причиною⁴ всьому були та ж одержимість, нездолання відданість мистецькому покликанню (О.Гончар).

1. Непитальне (розповідне).
2. Неокличне.
3. Стверджувальне.
4. Складається з чотирьох ПО.
5. Ускладнене складне речення з сурядним та підрядним зв'язком, зокрема з сурядністю закритої структури і підрядністю.

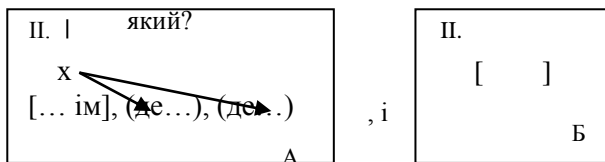
6.

, і

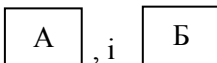
70

I.

7. Речення має два рівні членування.
8. На першому (логіко-синтаксичному) рівні членування структурно-семантичні блоки А та Б, побудовані за схемою елементарного складносурядного речення:

- Структура негнучка, закрита, з єднально-поширювальними відношеннями та причиново-наслідковою семантикою. Засіб зв'язку – сурядний, єднальний сполучник *i*.
9. На другому структурно-семантичному рівні членування – структурно-семантичний блок А побудований за схемою ускладненого складнопідрядного речення (3 ПО), з однорідною одночленною супідрядністю.

1 ПО головна; 2, 3 ПО – підрядні, марковані засобом синтаксичного зв'язку, знаходяться в постпозиції щодо головної.

2,3 ПО відносяться до 1 ПО і пов'язуються з нею підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану структуру на основі прислівного передбачуваного зв'язку. Типи підрядних – присубстантивно-означальні. Засіб зв'язку – сполучні слова (*де*).

На цьому ж рівні членування – структурно-семантичний блок Б, побудований за схемою елементарного простого речення: ...Причиною всьому були та ж одержимість, нездоланна відданість мистецькому покликанню.

1. Стверджувальне.
2. Дійсний спосіб, синтаксично минулий час, вивідна форма парадигми.
3. Двоскладне.
4. Структурна схема: N₁ cop N₅

5. Поширене.
6. Повне.
7. Підмети – *одержимість, відданість* – однослівні, номінативні, виражені формою називного відмінка іменника.
8. Присудок – *причиною були* – складений іменний, виражений абстрактною зв'язкою *бути* в минулому часі та іменною частиною у формі орудного відмінка іменника.
9. Прислівні поширювачі:

<i>були причиною (чому?) <u>всьому</u>, відданість (чому?) <u>покликанню</u></i>	}	об'єктного типу;
<i>одержимість (яка?) <u>та ж</u>, відданість (яка?) <u>нездоланна</u>, покликанню (якому?) <u>мистецькому</u></i>	}	означального типу.

Семантична будова:

10. Двокомпонентна (S, P).
11. Ускладнене сурядним рядом підметів (*одержимість, відданість*) – ряд відкритий, безсполучниковий.
12. Подільне.

Пунктуація: 1. Тире між підметом і присудком, вираженими Н.в. іменників, за умови відсутності зв'язки. 2. Кома при виділенні дієприкметникового звороту після означуваного слова. 3. Кома для відокремлення ПО, що входять до складного речення з підрядним і сурядним зв'язком. 4. Крапка в кінці речення.

СХЕМА РОЗБОРУ ПЕРІОДУ

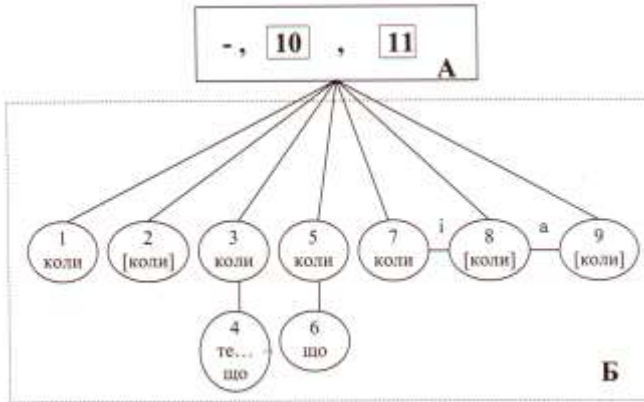
1. Аналізоване речення – період. Виділити ПО, підкреслити предикативні центри.
2. Графічна схема.
3. Засновок – попередня (основна) частина періоду, її значення.
4. Висновок – заключна частина періоду.
5. Яку синтаксичну конструкцію становить собою період?
 - 5.1. Складнопідрядне речення.
 - 5.2. Складносурядне речення.
 - 5.3. Складне безсполучникове речення.
 - 5.4. Просте ускладнене речення.

- 5.5. Складну синтаксичну конструкцію з різними типами синтаксичного зв'язку.
6. Якими синтаксичними одиницями є компоненти засновку?
- 6.1. Складна синтаксична конструкція з підрядним зв'язком:**
- 6.1.1. З однорідною супірядністю.
- 6.1.2. З неоднорідною супірядністю.
- 6.1.3. З послідовною супірядністю.
- 6.1.4. З комбінованою супірядністю.
- 6.2. Складна синтаксична конструкція з сурядним зв'язком.
- 6.3. Складна синтаксична конструкція з недиференційованим зв'язком.**
- 6.4. Складна синтаксична конструкція з різними типами зв'язку.
- 6.5. Просте речення, ускладнене сурядними рядами слів.
7. За схемою якого речення побудовано висновкову частину?
8. Розділові знаки в реченні-періоді.
9. Розбір кожної ПО за схемою простого речення.

Зразки розбору

І. *Коли¹ ви в місті живете і ²жити вже немає сили, коли³ набридло вам і те, що⁴ вчора ви ще так любили, коли⁵ і ваші лікарі, і ліки їх, і друзі зрадні говорять вам уже згори, що⁶ помогти вони безрадні, коли⁷ самі ви лишитесь один, покинутий, забутий, і⁸ стане круком світ увесь, а⁹ небо келихом отрути, – не все¹⁰ ще втрачено для вас, ¹¹ще ліки є на ваші рани... (О.Олесь).*

1. Аналізоване речення – це період.
2. Графічна схема:

3. **Засновок** – дев'ять перших ПО, що мають часове значення.

4. **Висновок** – десята ПО й одинадцята ПО.

5. **Період становить собою складну синтаксичну конструкцію з різними типами синтаксичного зв'язку (безсполучниковим і підрядним).**

6. **Компоненти засновку (структурно-семантичний блок Б)** побудовані за схемою СПР ускладненої структури і становлять собою підрядні ПО:

- 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9 ПО пов'язані зі структурно-семантичним блоком А підрядним зв'язком, утворюючи розчленовану структуру на основі детермінантного непередбаченого зв'язку. Підрядні часові. Засіб зв'язку – асемантичний сполучник – коли. 3 ПО, 5 ПО ускладнені залежними від них підрядними.

- 4-та ПО відноситься до 3-ої ПО і пов'язується з нею підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану структуру на основі корелятивного зв'язку. Підрядне займенниково-співвідносного типу (вміщувальне). Засіб зв'язку – корелятивна пара те ... що.

- 6-та ПО відноситься до 5-ої ПО і пов'язується з нею підрядним зв'язком, утворюючи нерозчленовану структуру на основі прислівного передбачуваного зв'язку. Підрядне семантичного типу – з'ясувальне. Засіб зв'язку – асемантичний сполучник що.

7. **Висновкову частину (структурно-семантичний блок А)** побудовано за схемою складного безсполучникового речення мінімальної структури. Структура відкрита зі значенням одночасності. Засіб зв'язку – інтонація.

8. Розділові знаки:

Коли ви в місті живете¹, і жити вже немає сили², коли набридло вам і те², що вчора ви ще так любили², коли і ваші лікарі³, і ліки їх³, і друзі зрадні говорять вам уже згори², що помогти вони безрадні², коли самі ви лишитесь один⁴, покинутий⁴, забутий⁴, і стане круком світ увесь⁵, а небо келихом отрути⁶, – не все ще втрачено для вас⁷, ще ліки є на ваші рани ... (О.Олесь).

а) **пунктограма 1.** Відсутність розділового знака у СПР, супідрядної частини якого пов'язуються неповторюваним сполучником **і**;

б) **пунктограма 2.** Кома між частинами складнопідрядного речення;

в) **пунктограма 3.** Кома між однорідними членами речення з повторюваним сполучником **і**;

г) **пунктограма 4.** Відокремлення однорідних постпозитивних непоширених означень;

г) **пунктограма 5.** Кома між супідрядними частинами СПР, поєднуваними протиставним сполучником **а**;

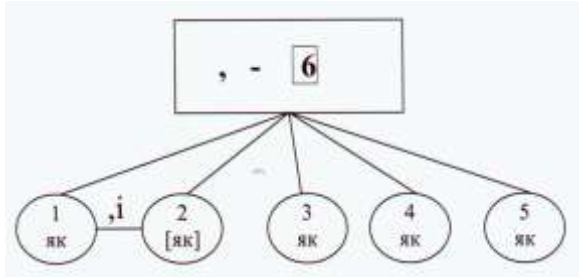
д) **пунктограма 6.** Кома і тире між засновковою та висновковою частинами періоду;

е) **пунктограма 7.** Кома між частинами складного безсполучникового речення.

III. Як¹ ідеши ти білою тропою і² зимове сонце блисне враз, як³ над широчінню сніговою за алмазом спалахне алмаз, як⁴ зненацька у людській розмові дружній голос душі стрепене, як⁵ зблисне у посмішці раптовій юне личко, – ⁶спогадай мене (М.Рильський).

1. Аналізоване речення – період.

2.

3. **Засновок** – 5 перших предикативних одиниць, що мають часове значення.

4. 6 ПО – **висновок**, побудований за схемою ПР.

5. Період становить собою складну синтаксичну конструкцію з підрядним та сурядним зв'язком.

6. **Компоненти засновку** (1-5 ПО) становлять собою підрядні ПО, що знаходяться у препозиції.

1-5 ПО відносяться до 6-ої ПО і пов'язані з нею підрядним зв'язком, утворюючи розчленовану гнучку структуру на основі детермінантного непередбачуваного зв'язку; підрядні – часові; засіб зв'язку – асемантичний сполучник *як*.

7. **Висновкова частина** побудована за схемою ПР.

Спогадай мене...

1. Стверджувальне.
2. Наказовий спосіб, ірреальна модальність, вивідна форма парадигми.
3. Односкладне, дієслівного класу, означено-особове (відмінювано-дієслівне). Vfsing₂.
4. Поширене.
5. Головний член – спогадай – виражений дієсловом у наказовому способі 2 ос. однини.
6. Прислівний поширювач об'єктного типу, непрямий *спогадай* (кого?) мене.
7. Двокомпонентне.
8. Неускладнене (Р, О).
9. Подільне.
10. Розділові знаки:

Як ідеши ти білою тропою¹ і зимове сонце блисне враз², як над широчінню сніговою за алмазом спалахне алмаз², як зненацька у людській розмові дружній голос душі стрепене², як зблисне в посмішці раптовій юне личко³, – спогадай мене (М.Рильський).

а) **пунктограма 1.** Відсутність розділового знака в ССР, супідрядні частини якого пов'язуються неповторюваним сполучником *і*;

б) **пунктограма 2.** Кома між частинами СПР;

в) **пунктограма 3.** Кома і тире між засновковою та висновковою частинами періоду.

Зразок розбору тексту

Уривок із новели О. Гончара “На косі”:

1. Далі вже нічого нема – самий простір, саме безмежжя 2. Залізень суші – вузька коса, відділившись від степену, простяглася у відкрите море. 3. Крізь обрій, крізь небо пронизалася і далі пішла – не видно їй кінця. 4. Загубилася в імлах. 5. Коса довга, вузька, з вимоїнами... 6. Зараз вона суха, в сухих палаючих пісках, у колючій рослинності, у лементі птаства. 7. Безліч пташиних гнізд, яких ніхто не руйнує, океан повітря, не отруєного нічим, гармонія буття, де почуваш себе тільки часткою чогось великого.

Це складне синтаксичне ціле (ССЦ) є поєднанням кількох речень, що характеризуються відносною завершеністю мікротеми: коса. Воно визначається композиційно-тематичним членуванням, яке полягає в можливості виділити в ньому зачин (початок думки – 1 р.), середню частину (розвиток, виклад теми) і кінцівку (7 р.), в якій підводиться підсумок всього вислову (як змісту, так і синтаксичної структури).

Граматичні особливості цього тексту нібито приховані у структурах речень, але їх легко виявити при детальнішому розгляді компонентів змісту, які подає текст, а саме:

Далі нічого нема

Далі самий простір

Далі саме безмежжя
Зализень суші – вузька коса
Вона віддалилась від степу
Вона простяглася у відкрите море
Пронизалася крізь обрій і небо
Пішла далі
Не видно їй кінця
Загубилася в імлах

Коса довга
вузька
з вимоїнами
Зараз коса суха
в сухих палаючих пісках
у колочій рослинності
у лементі птаства
Безліч пташиних гнізд
Їх ніхто не руйнує
Океан повітря
Воно нічим не отруєне
Гармонія буття
Тут відчуваєш себе часткою чогось великого

Таким чином, 23 компоненти змісту об'єднано у 7 речень. Крім змістового зв'язку, речення поєднуються у ССЦ за допомогою різних структурних засобів, зокрема:

- 1) лексичних (повтори окремих слів, вживання особових і вказівних займенників: 2р. – коса, 3р. – їй, 5р. – коса, 6р. – вона);
- 2) морфологічних (співвідношення вищо-часових і способових форм присудків);
- 3) синтаксичні засоби:
 - а) паралелізм структури речень: односкладні р. як головні ПО у складнопідрядних реченнях (*Безліч пташиних гнізд, яких... Гармонія буття, де...*);

4) ритмомелодична оформленість – паузи між окремими реченнями відчутно коротші від пауз, що відокремлюють ССЦ одне від одного.

Структура цього ССЦ: ланцюжкова.

1 р. – найбільш самостійне, повнозначне. 2 – 7 р. – немов чіпляються одне за одне, розгортаючи думку.

СХЕМА ПУНКТУАЦІЙНОГО РОЗБОРУ РЕЧЕНЬ

1. Вид розділового знака.
 - 1.1. **Одиничний знак.**
 - 1.1.1. Крапка.
 - 1.1.2. Двокрапка.
 - 1.1.3. Три крапки.
 - 1.1.4. Крапка і кома.
 - 1.1.5. Тире.
 - 1.1.6. Знак питання.
 - 1.1.7. Знак оклику.
 - 1.2. **Парні знаки.**
 - 1.2.1. Дві коми.
 - 1.2.2. Два тире.
 - 1.2.3. Дужки.
 - 1.2.4. Лапки.
2. Тип розділового знака за функцією.
 - 2.1. Відділювальний.
 - 2.2. Розділювальний.
 - 2.3. Виділювальний.
3. Формулювання правила.
4. Назвіть (якщо це можливо) варіант розділового знака.
5. Функція використання розділового знака.
 - 5.1. Виділення речень у тексті.
 - 5.2. Оформлення окремого речення як закінченого, так і незакінченого.
 - 5.3. Позначення межі між сурядним рядом слів/словосполучень.
 - 5.4. Позначення межі між предикативними частинами складного речення.
 - 5.5. Виділення ускладнювальних компонентів простого ускладненого речення.

- 5.6. Виділення сурядних рядів з узагальнювальними компонентами.
- 5.7. Виділення слів автора і власне прямої мови у конструкціях прямої мови.
- 6. Особливості пунктуації залежно від функціонального призначення тексту.
 - 6.1. Науковий стиль.
 - 6.1.1. Перевага знаків, що мають логіко-граматичне обґрунтування.
 - 6.1.2. Відсутність інтонаційних і смислових знаків.
 - 6.1.3. Нормативне вживання розділових знаків.
 - 6.2. Офіційно-діловий стиль.
 - 6.2.1. Стандартне вживання розділових знаків.
 - 6.3. Публіцистичний та художній стиль.
 - 6.3.1. Вираження логічного / емоційного змісту.
 - 6.3.2. Наявність нормативних / індивідуально-авторських знаків.
 - 6.3.3. Багатозначність і поліфункціональність розділових знаків.
 - 6.3.4. Вираження мелодики тексту.

Зразок пунктуаційного розбору речень

Замилування кущем шипшини¹, на якому палають червоні ягоди, стрункою яблунькою¹, на якій залишилось кілька по-жовклх листків^{1,2}, кущем помідорів⁴, обпалених диханням першого заморозку⁴, -³ все це пробуджує в людині лагідне, дбайливе ставлення до живого², прекрасного⁵ (В.Сухомлинський) .

Аналізоване речення за будовою – складнопідрядне речення багатокомпонентної структури - період.

Основні пунктограми:

- пунктограма 1.** Кома у складнопідрядному реченні;
- пунктограма 2.** Кома між однорідними членами речення;
- пунктограма 3.** Тире перед узагальнювальним словом;
- пунктограма 4.** Кома для виділення відокремлених означень;
- пунктограма 4.3.** Кома і тире між засновковою та висновковою частинами періоду;

пунктограма 5. Крапка в кінці речення.

Пунктограма 1:

1. Розділовий знак – парний (коми).
2. За функцією – знак розділювальний.
3. Правило: для відмежування в складнопідрядному реченні підрядних речень, введених сполучниками або сполучними словами, від головних і від інших підрядних ставляться коми [“Український правопис”, 1993, с.141].
4. Варіантів розділового знака немає.
5. Позначення межі між предикативними частинами складного речення.

**Речення виписане з тексту публіцистичного стилю, тому
аналізовані розділові зна**

ЛІНГВОМЕТОДИЧНІ КОМЕНТАРІ ДО МОВНИХ РОЗБОРІВ

I. ЛЕКСИЧНИЙ РОЗБІР.

1. Слова з загальним значенням предметності, ознаки, ознаки дії і вказівки на них називаються **повнозначними частинами мови**. До них належать іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово і прислівник. Усі повнозначні частини мови, крім займенників, виконують номінативну функцію, тобто називають відповідні предмети, ознаки, процеси дійсності або певні відношення між ними.

Виключно специфічним відображенням позамовної дійсності є позначення за допомогою слів не самих предметів, а тих відношень, взаємозв'язків, які виникають між ними в об'єктивній реальності. Для вираження різноманітних відношень використовують наявні у словниковому складі слова з лексико-реляційним значенням – прийменник, сполучник і частка. Це **службові частини мови**.

Окремий клас слів становить **вигуки** – незмінні слова, які виражають різні вияви емоційного ставлення мовця до того, що він повідомляє або сприймає як учасник мовної комунікації, волевиявлення, позитивного або негативного ставлення, здивування, захоплення тощо.

2. **Лексичне значення** – це закладений у слові реальний, предметно-речовий зміст, який оформлений за законами граматики певної мови і є елементом загальної семантичної системи слова з відповідним поняттям. Носієм лексичного значення є основа слова.

3. За характером зв'язку слів з предметами і явищами позамовної дійсності виділяють: 1) **номінативне пряме значення** – це основний тип лексичного значення, у ньому відбивається об'єктивна реальність, пізнана дійсність; з його допомогою визначаються і називаються поняття; номінативне значення є основою для виникнення та існування всіх інших значень слова; 2) **переносне** (похідне) – це одне із значень багатозначного слова, що пов'язане з прямим значенням і виникло внаслідок перенесення з прямим значенням і виникло внаслідок перенесення назви на інший предмет чи явище за подібністю чи функцією (метафора), за суміжністю (метонімія), за кількісним співвідношенням понять (синекдоха); 3) **конотативно зумовлене лексичне значення** виникає, якщо номінативний зв'язок з позначуваним ускладнюється додатковою інформацією про позитивну або негативну оцінку дії або ознаки.

4. За особливостями сполучуваності виділяють: 1) **синтаксично зумовлене значення** слова – якщо слово виступає лише в певній синтаксичній функції і синтаксичні властивості слова як члена речення впливають на його семантичну характеристику; 2) **фразеологічно зумовлене значення** слова реалізується у стійких словосполученнях, де слова-компоненти обмежені у зв'язках з іншими лексичними одиницями і втрачають певною мірою реальний зміст.

5. **Конкретна назва** – іменник, що позначає предмет, явище реальної дійсності, яке сприймається органами чуття і піддається лічбі. **Абстрактна назва** – слово з узагальненим значенням якості, властивості, стану, дії. Порівняйте: *стіл, квітка, брат*.

6. **Омоніми** – слова, однакові за звучанням, але різні за значенням; на відміну від багатозначних слів, не мають значеннєвої єдності. Лексичні омоніми бувають **повні** (абсолютні) – слова однієї мови, однакові в усіх своїх граматичних формах, і **неповні** (часткові) – **омографи** (збігається написання), **омофони** (збі-

гається звучання), **омоформи** (збігаються в окремих граматичних формах). Особливу групу становлять **міжмовні** омоніми.

7. **Пароніми** – це слова, досить схожі за звуковим складом і вимовою, нерідко – зі збігом морфемного складу, але різні за значенням, хоч і близькі за предметною співвіднесеністю. Пароніми часто використовують для створення каламбурів.

8. **Синоніми** – слова однієї частини мови, які є назвою того самого поняття, вони спільні за своїм основним значенням, але відрізняються семантичними відтінками або емоційно-експресивним забарвленням. Розрізняють **абсолютні** синоніми, **загальномовні** (постійні), **понятійні** (ідеографічні, семантичні), **стилістичні**, **семантико-стилістичні**, **контекстуальні** та **спільнокореневі** синоніми.

9. **Перифраз** – це описовий зворот мови, поетична фігура (троп), за допомогою якої образно, оцінно відтворюється зміст іншого слова, виразу (*зірка – сльозинка небесна*).

10. **Евфемізми** – це слова або словосполучення, які непрямо, а приховано, ввічливо, пом'якшено називають якийсь предмет, явище, дію (*„трудні” діти*).

11. **Антонімами** називаються слова однієї частини мови з протилежним значенням, але слова обов'язково співвіднесені, об'єднані на основі протиставлення. Існують антоніми **постійні**, або **загальномовні**, **контекстуальні** (виникають внаслідок переносного вживання слова у значенні, яке не закріплене у слові, а з'являється тільки у певному контексті). Близькими до контекстуальних є **прагматичні** антоніми (антонімічність заснована не на семантиці, а на регулярному протиставленні їх у мові). Анотація лежить в основі таких стилістичних фігур, як антитеза й оксюморон.

За структурою антоніми поділяють на **лексичні** (різнокореневі й оксюморон) та **словотвірні** (однокореневі).

12. **Активна лексика** – слова, що на певному стані розвитку мови позначають актуальні поняття і не мають відтінку новизни або застарілості. Активна лексика поділяється на дві групи: 1) **загальноновживана** лексика, зрозуміла всім мовцям; 2) **терміни й професіоналізми**, які активно використовуються не всіма мовцями, а представниками відповідних спеціальностей, у той

час як іншим мовцям вони можуть бути й зовсім невідомі.

Пасивна лексика – рідковживані слова, які або застаріли (*архаїзми, історизми*), або ще не закріпилися в мові (*неологізми*). До пасивної лексики належать також *діалектизми*, багато запозичених слів.

13. **Ітернаціоналізми** – це слова, що вживаються у багатьох неспоріднених мовах, зберігаючи близькість або спільність семантики та фонетико-морфологічної будови, вимови.

Варваризми – іншомовні слова або вирази, які не стали загальноживаними, повністю не засвоїлися мовою; у тексті вживаються як у написанні мовою оригіналу, так і в кириличній транскрипції (*happy end і хепі енд (щасливий кінець)*).

14. **Емоційна лексика** – категорія слів, яка, крім об'єктивного лексичного значення, містить і суб'єктивне. Це додаткове стилістичне забарвлення може мати якнайширший спектр – урочисте, піднесене, шанобливе, ввічливе, пестливе, лагідне, схвальне, фамільярне, жартівливе, іронічне, зневажливе, грубе, вульгарне. Щодо способу передачі емоційно-експресивних відтінків виділяють три групи: 1) слова, в яких емоційне забарвлення є частиною прямого значення (*перст, баракло, негідник*); 2) слова, в яких емоційне забарвлення виникає у переносних значеннях (*каша, шкура, гадюка* (про людину)); 3) слова, що набувають емоційного забарвлення завдяки суфіксам: *дідусь, дідок; спатки, спаточки, спатоньки*.

15. **Жаргонізми** – лексеми або вислови з жаргону (соціального, професійного) певної мови; використовують для надання експресивного забарвлення назвам предметів та явищ, що важливі для членів соціальної групи, яка послуговується даним жаргоном (*хвіст – академічна заборгованість, залікова – залікова книжка*).

16. **Арготизми** – слова, або звороти з арго, що вживаються представниками окремих соціальних груп з метою засекретити свою мову, зробити її незрозумілою для всіх (*рижуха – золото, бан - вокзал*).

17. **Суржик** - мовний покруч, мішанина двох мов (*в кінці кінців – укр. зрештою, прийняти участь - укр. взяти (брати) участь*).

II. ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР.

1. **Фразеологізмом** називається семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (словосполучень або речень), не створюється у процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значенневих закономірностей поєднання слів, а відтворюється у вигляді фіксованої конструкції з властивим їй лексичним складом і значенням.

2. Фразеологізми мають значеннєві відповідники у вигляді одиничних слів або словосполучень: *пекти раків* – червоніти, *вилити душу* – виявляти почуття.

3. Розрізняють три типи фразеологізмів: 1) **фразеологічні зрощення** – функціонують як немотивовані і непохідні одиниці, тому що у їх значенні відсутній зв'язок, навіть потенційний із значенням окремих компонентів, напр.: *бити байдики* – ледарювати, *собаку з їсти* – набути досвіду; 2) **фразеологічні єдності** – об'єднують у своєму складі фразеологізми, яким також властива семантична неподільність, але їх цілісна семантика перебуває у мотиваційному зв'язку із значенням компонентів: *не нюхати пороху, прикусити язика*; 3) **фразеологічні сполучення** – це фразеологізми, утворювані поєднанням компонентів, один з яких характеризується вільним, а другий так званим зв'язаним значенням: *брати участь, одержати перемогу*.

4. Фразеологізми співвідносяться з різними частинами мови за приналежністю стрижневих компонентів до відповідних лексико-граматичних класів слів. Розрізняють такі **лексико-граматичні розряди фразеологізмів**: 1) дієслівні (*бити байдики, прибирати до рук*); 2) іменникові (*бабине літо, біла пляма*); 3) прислівникові (*коротко і ясно, рано чи пізно*); 4) прикметникові (*гострий на язик, важкий на руку*); 5) вигуківі (*ну й ну, чи бач*).

5. Досить широко, особливо у мові художньої літератури, використовують **індивідуально-авторські**, або **оказіональні**, варіанти фразеологізмів, розраховані насамперед на стилістичний ефект: *ніби на голках* – Ніч ми просиділи, *ніби на швайках діда Єврася* (В.Дрозд); *розбити глека* – А, може, за день – другий і розпишуся з Христею, бо зі своєю бабою глека побив на друзки

(Є.Гуцало); як з гуся вода + сьома вода на киселі – *Всі ці розмови в цеху з мене, як з гуся сьома вода на киселі* (П.Загребельний).

6. Фразеологізми мають різну стилістичну вагу: а) стилістично нейтральні ФО (*піднімати завісу, слухний час*); б) розмовні ФО (*молоти язиком, вертїти носом, наріжний камінь*).

7. **За походженням** фразеологізми бувають 1) українськими (*орати перелоги, брати в лецата, давати гарбуза*); 2) іншомовними (*перейти рубікон, муки Тантала*); 3) біблійного походження (*око за око, альфа і омега, друге прищестя*).

8. **За ознакою відтворюваності** виділяють також: а) прислів'я – короткий, стійкий щодо лексичного складу, як правило, ритмічно організований вислів повчального характеру (*Природу тяжко одмінити; слово – не полова, язик – не помело*); б) приказка – короткий вислів, часто також розрахований на повчання, що має так званий буквальний план, тобто вживається у прямому значенні відповідно до яких-небудь конкретних життєвих ситуацій (*Серце – не камінь; собі на умі*); в) крилаті вислови – це стійкі, афористичні, найчастіше образні вислови, засвоєні з фольклорних, літературних або наукових джерел, а також вислови видатних політиків, істориків, вживані у мовленнєвій практиці (*Всякому городу нрав і права* (Г.Сковорода); *Нове життя нового прагне слова* (М.Рильський).

9. В українській мові є звороти, які в певних мовленнєвих ситуаціях повторюються без змін як усталена словесна формула. Від власне фразеологізмів вони відрізняються тим, що їхні компоненти зберігають своє пряме лексичне значення і їм не Властиве емоційно-експресивне забарвлення. Розрізняють три види таких стійких словосполучень: 1) **кліше** – мовний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і контекстах для тотожного позначення адекватних ситуацій, стосунків між людьми (*посадова особа, сфера обслуговування, виборчий блок*); 2) **штампи** – це стерті від частого невмотивованого вживання вирази, які втратили свою інформативність (*дати півку в життя, люди в білих халатах, мати велике значення*); 3) складені найменування сукупно позначають одне поняття чи називають одне явище і мають сталий склад (*ядерна реакція, центральна нервова система, петрів батіг* (цикорій)).

10. **Фразеологічні антоніми** – це одиниці, що передбачають контрастне протиставлення семантики і відзначаються єдністю смислової, логічної єдності, повної чи часткової нетотожності компонентного складу (*розпустити язика – прикусити язика, легкий хліб – тяжкий хліб, вибілювати зуби – умиватися сльозами*).

11. **Фразеологічні синоніми** – збіг фразеологічних зворотів у їх основному значенні і збереження різниці в значеннєвих відтінках і стилістичному забарвленні (*Як крізь землю провалився – як у воду канув*).

12. **Фразеологічна калька** – це дослівний переклад фразеологічної одиниці за частинами, напр. *Жереб кинуте* (лат. *Alea jacta est*); *поставити крапку над “і”* (фр. *mettre les point sur les “i”*).

Фразеологічний варіант – фразеологізми, що мають однакове значення, але відрізняються одним чи кількома компонентами, напр. *брати до серця – брати до душі, дістанеться на горіхи* (*на бублики, на кислці*).

III. ФОНЕТИЧНИЙ, ГРАФІЧНИЙ, ОРФОГРАФІЧНИЙ ТА ОРФОЕПІЧНИЙ РОЗБОРИ.

1. **Фонетична транскрипція** – запис усного мовлення за допомогою фонетичного алфавіту на основі звукового принципу. В українському мовознавстві прийнято користуватися фонетичною транскрипцією, що ґрунтується на українській алфавіті, крім літер *я, ю, є*, які можуть позначати два звуки, та *ї, щ*, які завжди передають на письмі два приголосні, а також *ь*, якому в усному мовленні не відповідає жодний звук. Крім звичайних літер, використовують також додаткові літери і спеціальні надрядкові та підрядкові діакретичні знаки.

2. **Фонематична транскрипція** – запис живого мовлення з метою передачі тільки фонемного складу слів без відтінків, зумовлених різними фонетичними умовами. Фонематична транскрипція досить близька до орфоепічного запису. В ній використовуємо значно меншу кількість додаткових знаків.

3. Поділ слова на склади треба здійснювати у фонематичній транскрипції, оскільки між фонетичним і орфографічним складоподілом немає повного збігу. Практично в слові буває стільки складів, скільки в ньому голосних звуків.

4. Особливу увагу у процесі фонетико-фонологічного аналізу треба приділяти явищем **асиміляції, дисиміляції, спрощення, чергування** звуків у мовленнєвому потоці, зокрема:

- **В іменниках:** треба вказати на кількість складів у слові, перелічити їх, перелічити букви і звуки (при повному аналізі характеризуються звуки), вказати на наявні чи можливі зміни голосних і приголосних при словотворенні і словозміні (при повному аналізі даються історичні пояснення). Тут слід мати на увазі такі основні фонетичні зміни. При словотворенні чергуються приголосні *г – ж* (*друг – дружба*), *к – ч* (*рука – ручка*), *х – ш* (*сухий – сушіння*), відбуваються подовження приголосних (*життя, зілля*), спрощення приголосних (*вість – вісник*), асиміляція приголосних (*боротьба, просьба*) та дисиміляція приголосних (*рушник*), *е* чергується з *о* (*чорний – чернь*).

При словозміні *о* чергується з *і* (*гора—гір*), *е* з *і* (*село – сіл*), випадають *о, е* (*книжка – книжок, травень – травня*), вставляються *о, е* (*вітер – вітру, вогонь – вогню*), чергуються приголосні *г – з* (*нога – ноз і– на нозі, берег – на березі*), *к – ц* (*рука – руці, око – в оці*), *х – с* (*муха – мусі, оріх – на орісі*), *г – ж* (*друг – друже*), *к – ч* (*чоловік – чоловіче*), *х – ш* (*пастух—пастуше*); відбувається подовження приголосних (*тінь – тінню*), спрощення приголосних (*тиждень – тижня, серце – серць – сердець*), асиміляція приголосних (*дочці – фонетично доц'ці*), *купаєшся – фонетично купайес'с'а*) та дисиміляція приголосних (*веду – вести*);

- Аналізуючи **прикметники**, треба не забувати про такі звукові зміни. При словотворенні можуть чергуватись голосні *о – і* (*гора – гірський*), *е – і* (*село – сільський*), можуть спрощуватись приголосні (*користь – корисний, виїзд – виїзний*), а також асимілюватись (*Волга – волзький, козак – козацький*). При творенні форм вищого ступеня кінцеві приголосні кореня *г, з, ж* разом з суфіксом *-ш-* в результаті палаталізації і дисиміляції змінюються на *жч* (*дорогий – дорожчий, вузький – вужчий*), а с з *ш* на *шч* (*високий – вищий*).

Наголос у прикметниках буває постійний. Найбільшу групу складають прикметники з постійним наголосом на суфіксі

(*бурхливий, довгенький, орлиний*), незначну групу – прикметники з постійним наголосом на корені (*кінський, волзький, творчий*), невелику групу – прикметники з постійним наголосом на флексії (*тонкий, морський, дощовий, новий*).

Сучасні флексії прикметників походять з поєднаних і фонетично змінених та стягнених давньоруських флексій нечленних прикметників і відмінкових форм колишнього вказівного займенника *И, Я, Є*: *добрь + и – добрий, добра + его – доброго, добру + ему – доброму, добрь + и – добрий, добрьмь + имь – добрим, на добрь+емь – на добрім, добро + є – добре, добра + я – добра, добры + єь, – доброї, добрії+єи – добрій і т. д.*

- Наголос у **числівників** у називному (знахідному) відмінку постійний на основі, в останніх відмінках постійний на флексії (за винятком *дев'яносто*);

- У **дієсловах** не можна забувати при цьому про чергування приголосних, що відбувається у формах теперішнього часу дієслів першої дієвідміни у всіх особах: *г – ж* (могти – *можу*), *з – ж* (*казати – каже*), *к – ч* (*пекти – печеш*), *х – ш* (*количати – колишу*), *с – ш* (*писати – пишуть*) і дієслів другої дієвідміни в 1 особі однини: *з – ж* (*возити – возжу*), *д – дж* (*радити – раджу*), *зд – ждж* (*їздити – їжджу*), *с – ш* (*носити – ношу*), *т – ч* (*летіти – лечу*), *ст – шч* (*мастити—мащу*) та про вставне *л* після губних в 1 особі однини і 3 особі множини дієслів другої дієвідміни (*купити – куплю – куплять*); про випадання у формах минулого часу *с*, що походить з *д* або *т* (*бреду – брести – брив, плету – плести – плів – плела*).

Дієслівний наголос по суті не описаний. Можна вказати лише на основні закономірності.

Дієслова першого продуктивного класу (з основою інфінітива на *-а* і основою теперішнього часу на *-ай*) мають постійний наголос на суфіксі *-а-* у всіх формах (*читáти – чита́ю – чита́ла – чита́й*).

Дієслова другого продуктивного класу (*і— ій*) мають постійний наголос на суфіксі *-і-* (*біліти – біліє – біліло – білі́й*).

Дієслова третього продуктивного класу (*ну – н*) мають постійний наголос на корені (*в'янути – в'яне – в'янув – в'янь*) або ж на суфіксі *-ну-* (*-ону-*) чи флексії (*махнути – махнеш – махну́в – махні́*).

Дієслова четвертого продуктивного класу (*ува – уй*) мають наголос в інфінітиві і минулому часі на *-ува'*-, а в теперішньому часі і наказовому способі на суфіксальному *у* (*ва* в цих формах випадає) *купувати – купували – купу́є – купу́й*).

Дієслова п'ятого продуктивного класу (*и, і – приголосний*) мають перехідний наголос: в інфінітиві, минулому часі, наказовому способі на суфіксі (*носити – носила – носі́*), в 1 особі однини теперішнього часу на флексії (*ноши́*), в останніх формах на корені (*носиш, носить, носимо, носите, носять*).

Префікс *ви-* у всіх формах дієслів доконаного виду наголос перетягує на себе (*ви'читати, ви'зріти, ви'штовхнути, ви'кувати, ви'носити*);

- У **дієприкметниках** можливі чергування приголосних перед *є* суфікса *-єн-*: *з – ж* (*виразити – виражений*), *д – дж* (*нагромадити – нагромаджений*), *зд-ждж* (*виїздити – виїжджений*), *с – ш* (*прикрасити – прикрашений*), *т – ч* (*присвятити – присвячений*), *ст – шч* (*змастити – змащений*), вставне *л* (*вставити – вставлений*); *г – ж* (*перемогти – переможений*), *к – ч* (*розтовкти – розтовчений*);

- Наголос у **дієприслівників** доконаного виду завжди на дієслівній основі, а в дієприслівників недоконаного виду або на дієслівній основі (переважно), або на суфіксі (рідше), як-от: *написавши, здійснивши, зберігши, спікши*;

- Наголос у формах на *-но, -то* буває постійний на дієслівній основі;

- У формах вищого й найвищого ступеня **прислівників** відбуваються такі ж зміни приголосних, як і в прикметниках. Наголос прислівників не описаний. Він може знаходитись на різних морфемах, як-от: *зручно-зручніше, найзручніше; високо-вище, найвище*.

5. Правила правопису ґрунтуються на системі **графем** – мінімальних знаків, використовуваних у писемному мовленні для вираження відношення між фонемою і літерою.

Сучасний український алфавіт складається з 33 літер, кожна з яких має друкований і рукописний варіант. З погляду орфографічного функціонування кожний варіант має два різновиди літер – великі і малі.

6. Центральним поняттям правопису є **орфограма** – написання слова, що вибирається з кількох можливих і ґрунтується на сформульованому і закріпленому в системі орфографії правил. Правописні норми в повному обсязі викладено в „Українському правопису”, опублікованому 1993 р. Основу української орфографії складають два головні принципи – **фонематичний** (ґрунтується на якнайповнішому врахуванні літературно-нормативного звучання слова) і **морфологічний** (значущі частини споріднених слів пишемо однаково, незважаючи на те, що вони в різних формах того самого слова або в споріднених словах звучать по-різному). Певну роль відіграють також **історичний** (або традиційний) і **смиловий** (семантико-диференційний) принцип.

IV. МОРФЕМНИЙ І СЛОВОТВІРНИЙ РОЗБОРИ.

1. Формування навичок морфемного аналізу ґрунтується на розумінні значення морфем, яка може повторюватися в інших словах. Проте необхідно уникати механічного членування слова: виділення морфем має бути мотивованим.

2. Ідентифікація морфем (морфів) відбувається у двох напрямках: 1) **структурному** (формальному) – зіставляючи різні форми того самого слова, виділяємо закінчення (флексії); порівнюючи спільнокореневі (споріднені) слова, виділяємо корені; аналізуючи одноструктурні слова, виділяємо префікси, суфікси тощо; 2) **семантичному**, напр.: у слові *розподіл* префікс *роз-* має значення „рух у певному напрямку”, якого немає і не може бути в елементі *роз-* - у слові *розкішний*. Ці принципи морфемного аналізу допомагають розмежувати граматичні омоніми: *синів* (род. відм. мн. іменника *син*) – *синів* (форма мин. ч. чол. роду дієсл. *синіти*; *кілька* (маленька рибка родини оселедцевих) –

кілька (неозачено-кількісний числівник).

3. Виділяючи фексію, треба враховувати наступне: а) це змінна частина слова, тому вона може бути тільки у змінних слів; б) крім матеріально виражених, можуть бути ще матеріально невиражені, тобто нульові закінчення. При словозміні на місці нульової флексії обов'язково з'являється матеріально виражена флексія (*день*, але *дн-я*, *дн-ем* і т. п.); в) закінчення не завжди займає позицію абсолютного кінця слова: воно може знаходитись перед постфіксом: *збирај-у-ся*, *як-а-небудь*; г) закінчення – це не літера, а звукова частина слова, і, щоб правильно виділити його, необхідно змінити слово, представивши повну його парадигму, причому у фонетично-фонологічному варіанті.

4. Після відокремлення закінчення у слові залишається **основа**: подільна / неподільна; вільна / зв'язана; неперервана / перервана. Якщо основа містить граматичні суфікси, то треба вказати на наявність другої основи – основи словотворення.

5. Для слів з неподільною основою морфемний аналіз слів закінчується виділенням кореневої морфеми. У словах з подільною основою після встановлення кореня виділяють афікси – префікси і суфікси (з урахуванням словотвірних зв'язків між словами).

6. Важливо правильно встановити значення кожної морфеми у її зіставленні з іншими одиницями мови. Значення морфеми встановлюється при з'ясуванні її конструктивної участі у вираженні загального значення слова.

7. У процесі морфемного аналізу необхідно враховувати історичні чергування звуків, оскільки вони є причиною виникнення аломорфів.

8. Етимологічний аналіз пов'язаний з діахронічним аспектом вивчення мовних одиниць, тому його здійснення має певні труднощі, у подоланні яких суттєву допомогу можуть надати словники, саме етимологічний аналіз допомагає пояснити такі історичні зміни у будові слова, як спрощення, перерозклад, ускладнення, декореляція. Реконструкція первісної морфемної структури відбувається шляхом зіставлення втраченої проміжної ланки у словотвірному ланцюжку.

9. Об'єктом словотвірного аналізу може бути тільки похідне

слово, причому будь-яка похідна основа завжди членується на дві частини – твірну основу і словотворчий формант (принцип біарності).

10. Щоб правильно здійснити словотвірний аналіз, потрібно чітко з'ясувати лексичне значення похідного слова: *захисник* – той, хто захищає щось або когось (словотвірна пара). Потім необхідно встановити похідну основу, яка вже міститься в елементарній синтаксичній конструкції, і виділити словотворчий формант.

Аналізуючи словотвірну пару, треба враховувати формально-семантичні зв'язки, а також ознаки твірного та похідного слів:

- 1) твірне слово найближче за значенням до похідного;
- 2) значення похідного слова завжди тлумачиться через значення твірного;
- 3) похідне слово має у своїй структурі ще й формант;
- 4) при зіставленні твірного та похідного слів необхідно враховувати морфологічні зміни;
- 5) керуватися семантичним правилом: твірним виступає те слово, значення якого типове для всіх слів даної частини мови;
- 6) пам'ятати, що творення слів в українській мові може відбуватися за допомогою нульових морфем;
- 7) якщо похідне слово утворене способом складання, то при його творенні беруть участь дві твірні основи.

Необхідно пам'ятати також:

а) про можливість подвійної мотивації, коли аналізоване слово і за змістом, і за структурою може співвідноситися не з однією, а з двома твірними:

безграмотність ← *грамотність* (префіксальний)

безграмотність ← *безграмотний* (суфіксальний);

б) за морфемним складом слова не можна визначити його словотвірну структуру:

прихід ← *приходить* (нульова суфіксація)

Примор'є ← *море* (префіксально-суфіксальний).

8) **Зауваги до словотворення окремих частин мови:**

• В іменниках при словотворенні визначається корінь, префікс, суфікс, флексія, інтерфікс *о* або *є* в складних словах (*пароплав, землечерпалка*). Тут же вказується, від якого кореня

чи основи і яким засобом утворений аналізований іменник (за допомогою суфікса, префікса і суфікса, безафіксно, калькуванням, запозиченням з іншої мови), якщо слово похідне. Коли ж основа складається лише з кореня, то вказується, що слово непохідне.

- Більшість **прикметників** є словами похідними і членуються на морфеми. Творяться вони від прикметникових, іменникових, дієслівних основ за допомогою суфіксів, рідше префіксів, а також сполученням основ.

- **Дієслів** з непохідною основою дуже мало (*рити, мити, бити, везти, нести, гріти* тощо). Навіть в деяких непохідних основах виділяється суфікс (*казати, писати, думати, брати, ловити, варити, китіти, доїти* і т. ін.). Переважна більшість дієслів утворені за допомогою префіксів, суфіксів чи зміни голосної в корені від дієслів або за допомогою суфіксів від іменників, прикметників, зрідка від числівників. При аналізі морфологічної будови дієслова не треба забувати про формотворчий суфікс *-й-*, що виступає в основі теперішнього часу (*зна-й-у, чорні-й-е, купу-й-емо, да-й-ете, ви-й-уть, ри-й-еш* і т. п.).

- **Дієприкметники** є словами похідними. Творяться вони від дієслівних основ за допомогою суфіксів *-уч-, -ач-, -л-, -н-, -єн-, -т-*;

- **Дієприслівники** мають похідні основи. Вони творяться від дієслівних основ: дієприслівники недоконаного виду – від основи теперішнього часу суфіксами *-учи, -ачи*; дієприслівники доконаного виду – від основи інфінітива суфіксами *-ши -вши*.

- **Дієслівні форми на -но, -то** похідні, бо утворені від префіксованих (переважно) дієслівних основ за допомогою суфіксів *-но, -єно, -то* (о колись було флексією).

- **Прислівники** здебільшого є словами похідними. Вони утворилися від прикметників (*голосно*), від прикметників з прийменниками (*зліва*), від іменників з прийменниками (*до-*

дому), від іменників без прийменників (*верхи*), від числівників (*двічі*), від займенників (*потім*), від дієслівних основ (*лежма, навстоячки*), складанням основ (*праворуч, щодуху*). При цьому флексія іменника, прикметника і т. ін. у прислівнику стає суфіксом, а прийменник – префіксом (*до-дом-у*).

V. ЕТИМОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР

Важливими критеріями етимологічного розбору є фонетичний, морфологічний, словотвірний та семантичний.

Предметом етимологічного аналізу може бути: 1) окреме слово (*антракт, бюро*); 2) етимологічне гніздо (*колесо, колобок, коловерть, кільце*); 3) група слів з етимологічно тотожними основами або морфемами (*БІОлогія, БІОхімія, БІОніка, БІОсфера, БІОграфія, антиБІОтики, симБІОз*).

Матеріалом для етимологічного розбору слугують етимологічні словники, що укладають внаслідок наукового етимологічного аналізу.

При етимологічному розборі для нас важлива первинна сполучуваність морфем.

Напр.: *дар, жир, пир*.

Пир від *пити*, *жир* від *жити*, *дар* від *дати*, *продавець* від *продати, продаж*.

Необхідно відзначати різницю між сучасним складом похідних слів та історичним.

VI. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР

Морфологічний розбір усіх частин мови побудований за єдиним принципом: спочатку потрібно назвати початкову форму слова й указати його постійні ознаки, потім проаналізувати граматичні ознаки конкретної словоформи, схарактеризувати синтаксичні властивості даної словоформи.

Іменник

1. Початковою формою іменника вважається форма називного відмінка однини (або множини, якщо іменник не має форм однини).

2. Всі іменники поділяються на **загальні** (які є назвами для

багатьох однорідних предметів чи понять) і **власні** (які є індивідуальними назвами для окремих предметів та понять).

3. Всі іменники поділяються на **назви істот** і **назви предметів** (неістот). До предметів у цьому випадку відносяться не лише назви власне предметів, а й назви дій (*рубання*), станів (*сидіння*), ознак (*доброта*) й інших понять (*світогляд, правда*).

4. За **лексичним значенням** всі іменники поділяються на іменники з конкретним значенням та іменники з абстрактним значенням. У свою чергу серед іменників з конкретним значенням виділяються іменники з предметним значенням, з речовинним значенням і з збірним значенням. Абсолютної межі між іменниками з конкретним значенням та іменниками з абстрактним значенням немає, бо поняття конкретні й абстрактні взаємозв'язані. Критерій розмежування їх один: конкретне те, що сприймається органами чуття (зору, слуху, дотику, смаку, нюху), а абстрактне є те, що сприймається лише розсудком, розумом. Неправильно говорити, що іменники поділяються на іменники конкретні й абстрактні. Конкретними й абстрактними бувають не іменники, а ті поняття, які ними позначаються, назвами яких іменники виступають у мові.

5. Кожен іменник в однині належить до одного з родів. Тільки іменники, що мають лише множину, **за родами** не розподіляються. У переважній більшості іменників рід виражається морфологічно (флексіями в однині). Це назви предметів (*річ, вода, село*), понять (*розум, душа, розуміння*) та деяких істот (*дитя, курча*). У частини іменників рід виражається морфологічно і синтаксично. Такими є переважна частина назв істот (*студент, студентка, ударник, ударниця, лікар, жеребець, кобила, чоловік, жінка*). В окремих іменниках – назвах осіб рід виражається лексично, навіть всупереч морфологічним ознакам. Це іменники чоловічого роду на *-а* (*Микола, Хома, суддя, Лука, Ілля, листоноша, воєвода, староста*), а також на *-о* (*Грицько, Петро* тощо). У незмінюваних іменниках рід виражається синтаксично (*молодий зебу, просторе фойє, повноводна По*) і зрідка лексично (*мадам, леді, пані*). Іменники, що мають лише форму множини, роду не мають (*сани, ворота, двері*).

6. При визначенні **відміни** і **групи** іменників треба пам'ятати,

що на групи поділяються лише іменники I та II відмін. Іменники III та IV відмін на групи не поділяються, оскільки флексії у них в межах відміни однакові. Поза відмінами залишаються незмінювані іменники (*таксі, кенгуру, Черних*) та іменники, що мають лише форму множини (*дріжджі, сани, ворота*).

7. Потрібно пам'ятати, що граматичне значення певного відмінка властиве всім іменникам, в тому числі й незмінюваним. Отже, немає іменників невідмінюваних, хоча є іменники незмінювані. Граматичне значення відмінка в іменниках може виражатись по-різному: а) флексією (*виконує робот-у*); б) флексією і прийменником (*горить на робот-і*), в) флексією і наголосом (*миє рук-и, не підняв рук-и*); г) флексією і позицією слова (*Сонце перемагає туман, Нота Англії Швеції*), д) синтаксично, тобто зв'язком з іншими словами (*Біжить сирій кенгуру, Їде на таксі*).

8. Граматичне, або лексико-граматичне, значення числа мають всі іменники. Щодо наявності форм числа, то вони залежать від лексичного значення іменника, тобто від характеру того поняття, що виражається іменником. За наявністю форм числа іменники поділяються на три групи: 1) іменники, що мають форми однини і множини (*трактор, береза, село*); 2) іменники, що мають лише форму однини (*мужність, боротьба, сало, Кавказ*); 3) іменники, що мають лише форму множини (*ножиці, уста, жнива, оглядини*).

Засобами вираження значення числа виступають: а) система відмінкових флексій, окремо для однини й окремо для множини; б) в небагатьох іменниках флексія і наголос (*рука – руки' – ру'ки, озеро – о'зера – озе'ра*); в) в окремих іменниках флексія та інша основа (*дитина – діти, дівчина – дівчата, селянин – селяни, чудо – чудеса*); г) в незмінюваних іменниках зв'язок з іншими словами (*Запроектовано збудувати просторе ФОЙЄ, Запроектовано збудувати три ФОЙЄ*); д) зрідка значення однини виражається лексично всупереч формі множини (*ножиці, сани, ворота*).

9. Іменник у непрямому відмінку залежить від дієслова, дієприслівника, дієприкметника, іменника, прикметника, числівника, прислівника, слів категорії стану і виступає у ролі додатка, неузгодженого означення, прикладки, обставини та іменної час-

тини складеного присудка. Іменник у називному відмінку може бути незалежним словом у реченні, коли виступає підметом, або залежним, коли виступає іменною частиною складеного присудка або прикладкою.

Прикметник

1. Початковою формою прикметника вважається форма називного відмінка однини чоловічого роду.

2. **Лексичні значення** прикметників дуже різноманітні. Прикметник може виражати: ознаку за кольором (*чорний, синій*); ознаку за розміром (*великий, широкий, вузький*); ознаку за чуттєвими якостями (*гарячий, холодний, важкий, кислий, гіркий*); ознаку за зовнішніми властивостями (*круглий, товстий, худий, блідий, тонкий, рівний, кривий*); ознаку за внутрішніми властивостями (*сміливий, розумний, боязливий*); ознаку за відношенням до предмета, явища (*шовковий, залізний, дерев'яний, дощовий, сільський*); ознаку за відношенням до особи чи тварини (*людський, тваринний, братерський*); ознаку за відношенням до місця (*хатний, степовий, лісовий*); ознаку за відношенням до часу (*ранковий, вчорашній, січневий*), ознаку за відношенням до абстрактного поняття (*філософський, абстрактний, біологічний*); ознаку за відношенням до дії (*лічильний, підготовчий, приїжджий, залежний*); ознаку за відношенням до числа (*подвійний*), ознаку за приналежністю (*материн, братів, батьків*) та багато інших.

3. **За значенням** прикметники поділяються на такі розряди: якісні, відносні, присвійні.

4. **Ступені порівняння** можуть мати лише якісні прикметники (за незначним винятком). Вищий ступінь виражається за допомогою додавання до основи прикметника (без суфіксів *-к-, -ок-, -ек-*) суфікса *-ш-* або *-иш-* (*солодший, новіший*); сполученням прислівника *більш* (або *менш*) та звичайної форми прикметника (*більш солодкий, менш вигідний*), зрідка також суплетивно (*малий – менший, гарний – кращий, поганий – гірший, великий – більший*). Найвищий ступінь виражається префіксом *най-* з формою вищого ступеня прикметника (*найсолодший, найновіший, найкращий*); прислівника *найбільш* (або *найменш*) та звичайної форми

прикметника (*самий солодкий, найбільш вигідний*); зрідка додаванням до звичайної форми прикметника (*найменш шкідливий*) префікса *пре-* (*премудрий, предобрий*).

5. Категорію **суб'єктивної оцінки** можуть мати лише якісні прикметники. Позитивна оцінка виражається додаванням до основи прикметника суфіксів *-еньк-* (*солоденький*), *-есеньк-* (*новесенький*), *-ісіньк-* (*новісінький*). Негативна оцінка виражається додаванням до основи прикметника суфіксів *-енн-* (*здоровенний*), *-езн-* (*здоровезний*), *-ущ-* (*хитрючий*).

6. Звичайними для сучасної української мови є **повні (членні) форми** прикметників. Всі вони є стягненими, за винятком форми називного відмінка чоловічого роду однини, яка є нестягненою, але скороченою. У прикметниках жіночого та середнього роду в однині і в прикметниках всіх родів у множині в називному і знахідному відмінках паралельно зі стягненими формами в народних піснях і віршах можуть вживатись форми нестягнені (*чистая, чистую, чистеє, чистій*).

Короткі (нечленні) форми паралельно з повними бувають лише в називному відмінку однини прикметників чоловічого роду (*здоров, винен, красен, зелен*) у певних стилях мови. Присвійні прикметники у називному (і знахідному, що має форму називного) відмінку однини чоловічого роду мають лише коротку форму (*батьків, материн*).

7. Прикметники, основа яких закінчується на твердий приголосний (таких більшість), належать до твердої **групи** (*новий, сільський, народний*). Прикметники, основа яких закінчується на м'який приголосний, відносяться до м'якої групи (*синій, давній*). Лише кілька складних прикметників на *-лиций* може бути віднесена до мішаної групи (*білолиций, блідолиций* тощо).

8. **Рід** у прикметниках морфологічно виражається тільки в однині. У множині прикметники за родами не відмінюються. Засобом вираження граматичних значень роду (в однині), числа і відмінка у прикметниках виступає лише флексія.

9. Прикметник звичайно залежить від іменника і виступає в ролі означення, напр.: *Із перлистого туману При яснім моїм вікні Устає півсонний ранок...* (М.Рильський). Може залежати від іменника і виступати в ролі іменної частини складеного

присудка: *Мати була височенька...* (О.Копиленко). Зрідка може залежати від дієслова і виступати частиною присудка. Напр.: *Весна стояла суха і вітряна* (М.Коцюбинський).

Числівник

1. Початковою формою числівника є форма називного відмінка.
2. За значенням числівники поділяються на два основних ряди: **кількісні** і **порядкові**. У свою чергу кількісні поділяються на **означено-кількісні**, **неозначено-кількісні**, **збірні** і **дробові**.
3. За будовою числівники поділяються на три групи: **прості**, що мають один корінь (серед означено-кількісних їх 12: *один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, сорок, сто*); **складні**, що мають два корені (їх серед означено-кількісних 24: *одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, п'ятдесят – дев'яносто, двісті – дев'ятсот*); **складені**, що являють собою різні комбінації простих і складних (*сто двадцять*), складних і простих (*двадцять сім*) (практично кількість їх безмежна).
4. Кількісні числівники відмінюються лише за відмінками. Відмінок у них виражається флексією або флексією і прийменником. Числівник *один* і всі порядкові відмінюються за родами (в однині), числами і відмінками, які виражаються флексією. Числівник *два* в називному і знахідному відмінках вживається з іменником чоловічого та середнього роду, а *дві* – з іменником жіночого роду.
5. Кількісні числівники можуть залежати від дієслова, дієприслівника, дієприкметника, слів на *-НО*, *-ТО* (*поділив на чотири, поділивши на чотири, поділений на чотири, поділено на чотири*), від числівника (*один з трьох, п'ять з семи*). Порядкові числівники залежать від іменника (*перша весна*).
6. Кількісні числівники в реченні виступають переважно як частина підмета (*П'ять студентів виконали завдання*); як частина додатка (*Преміювали п'ятьох студентів*); як частина обставини (*працює п'ять днів*). У математичних виразах вони самі можуть виступати окремими членами речення (*Сто ділиться на десять*). Порядкові числівники виступають переважно в ролі означення (*Минає десятий день*).
7. Всі українські числівники походять з давньоруських, які на

українському ґрунті зазнали деяких морфологічних і фонетичних змін. Так, *два* походить від форми чоловічого роду *дъва* (для жіночого й середнього роду була форма *д-ъве*), *три* від форми жіночого й середнього роду *три* (для чоловічого роду була форма *триє*); *съто* було іменником середнього роду О-основ і т. д. *Дванадцять* утворилося від складеного числівника *дъва на десяте, п'ятсот* від *пять сътъ* і та ін.

Займенник

1. Початковою формою займенника вважається форма називного відмінка однини чоловічого роду.

2. За узагальненим вираженням предмета, ознаки, кількості займенники поділяються на такі групи: **іменникові**, або **узагальнено-предметні** (*я, ти, він, що* і т. д.), **прикметникові**, або **узагальнено-якісні** (*такий, всякий, деякий, весь* та ін.), **числівникові**, або **узагальнено-кількісні** (*скільки, скільки-небудь, ніскільки*).

3. За значенням займенники традиційно поділяються на такі розряди: **особові, зворотний, присвійні, вказівні, питальні, відносні, означальні, неозначені, заперечні**.

4. Форму роду (який виражається флексіями) мають займенники присвійні, означальні, відносні *який, чий, котрий* (а також утворені від них неозначені й заперечні) та особовий займенник *він*. Інші займенники форм роду не мають. Займенники *я, ми* мають значення першої особи, *ти, ви* – значення другої особи, *він, вона, воно, вони* – значення третьої особи.

5. За відмінками відмінюються всі займенники. Граматичне значення відмінка у них виражається флексією або флексією та прийменником.

6. За числами відмінюються всі займенники, за винятком *себе, хто, що* (а також *ніхто, ніщо, хтось* та інші похідні від ***хто, що***). Граматичне значення числа виражається флексією. *Ми* не є формою множини від *я*, а *ви* від *ти*.

8. Іменникові і числівникові займенники можуть залежати від дієслова, дієприслівника, дієприкметника, дієслівної форми на *-НО, -ТО* і виступають переважно додатками; прикметникові займенники залежать від іменника і виступають переважно оз-

наченнями. Всі займенники, крім *себе* і числівникових, в реченні можуть бути незалежними і виступати підметами.

9. Переважна більшість займенників – слова первісні, неподхідні. Виняток становлять займенники неозначені і заперечні. Історично похідними є також *хто* із *къ* + *то*, *що* із *чь* + *то*.

Дієслово

1. Початковою формою дієслова є інфінітив.

2. Лексичні значення дієслів надзвичайно різноманітні. За значенням дієслова дуже важко класифікувати і характеризувати. Але основні групи дієслів за значенням можна назвати. Серед них: фізична дія (*садити, писати, піднімати, косити, ремонтувати*); рух (*їхати, летіти, іти*); стан (*сидіти, лежати, висіти, стояти, спати, хворіти*); зміна ознаки (*старіти, лисіти; молодішати, товщати*); виявлення ознаки (*червоніти, блищати, сіріти*); розумова діяльність (*думати, зрозуміти, розуміти, здогадуватись, з'ясувати*); вольова діяльність людини (*примусити, змусити, приневолити*); чуттєва діяльність (*кохати, любити; співчувати, почувати, жаліти*) і багато інших.

3. В дієсловах розрізняють два **види: недоконаний і доконаний**. У недоконаному виді виділяють такі підвиди: протяжність дії (*іти, гріти, нести, летіти, бігти, гребти*); довготривалість, повторюваність дії (*ходити, нагрівати, носити; літати, бігати, вигрібати*); ритмічна повторюваність незавершеної дії, що супроводжує іншу дію (*приспівувати, примовляти, пританцювувати, підтанцювувати*); нерегулярна повторюваність дії (*почитувати, наглядати, набігати; поглядати, постукувати*).

У доконаному виді виділяються такі підвиди: завершеність тривалої дії (*поносити, повозити, поводити*); завершеність багатократної дії (*пороздавати, попередити, попередити*); початок тривалої дії (*заговорити, заспівати, заграти, покотитися, затанцювати*); досягнення результату дії (*написати, записати, дочитати, вичитати, програти*); раптовість дії (*кольнути, моргнути, штовхнути*); несподіваність, різкість дії (*стукнути, різонутти, рубонутти*).

Вид тісно зв'язаний з лексичним значенням дієслова, через те й характеризувати підвиди дуже важко. Як і лексичне значення,

вид виражається основою дієслова, яка змінюється додаванням або зміною префікса чи суфікса, зміною голосного основи, перенесенням наголосу, зміною основ.

Щодо виду дієслова, то форми доконаного і недоконаного виду, як правило, є співвідносними, тобто виступають парами (*робити – зробити, писати – написати, кінчати – кінчити*). Правда, є незначна кількість дієслів без видової пари, тобто це дієслова **одновидові**. Одні з них мають значення недоконаного виду (*потребували, побоюватися, поважати, переслідувати*), інші – лише значення доконаного виду (*наврочити, стрепенутися, схаменутися*). Є також кілька дієслів двовидових, тобто таких, які залежно від тексту і обставин можуть мати значення і доконаного, і недоконаного виду (*телеграфувати, атакувати, воєнізувати, мілітаризувати*).

4. **Перехідність** цілком залежить від лексичного значення дієслова і виражається основою. Дієслова поділяються на **перехідні** і **неперехідні** або на **перехідні**, **непрямо-перехідні** й **неперехідні**.

5. **Категорія стану** є найскладнішою категорією дієслова, бо в ній переплелись лексичні й граматичні властивості його. Тому в мовознавстві немає єдиної думки про природу цієї категорії, кількість і найменування станів та засоби вираження їх. Студент може визнати той погляд, який йому здається найприйнятнішим.

Оскільки категорія стану зв'язана з лексичним значенням дієслова і пронизує всю дієслівну систему (інфінітив, особові та родові форми, дієприслівник, дієприкметник, форми на *-НО*, *-ТО*), вона властива всім без винятку дієсловам. Доцільно розрізняти чотири стани, кожен з яких виражається певними граматичними засобами (активний, пасивний, середній та зворотно-середній).

Активний стан виражається морфологічно (відсутністю частки *-ся*) і синтаксично (співпаданням підмета з суб'єктом, наявністю прямого додатка): *Токар обробляє втулку*. **Пасивний стан** виражається морфологічно (наявністю частки *-ся*) і синтаксично (суб'єкт виражається додатком – орудним відмінком імені, об'єкт виражається підметом): *Втулка обробляється токарем*. **Середній стан** виражається морфологічно (відсутністю частки -

ся) і синтаксично (співпаданням підмета з суб'єктом, відсутністю і неможливістю прямого додатка – об'єкта): *Токар відпочиває*. **Зворотньо-середній стан** за багатьма підставами виражається морфологічно (наявністю частки *-ся*) і синтаксично (співпаданням підмета з суб'єктом, що одночасно є об'єктом, відсутністю і неможливістю прямого додатка): *Токар умивається; Токар добре тримається*.

6. В сучасній українській мові розрізняється три основних **часи**: *теперішній, минулий, майбутній*. Теперішній час в дієслові виражається основою теперішнього часу недоконаного виду і особовою флексією: *читай-У, читай-ЕШ*. Минулий час виражається суфіксом *-Л-* (в чоловічому роді він перейшов в *у*) і флексією числа (яка в однині одночасно є флексією роду), приєднаними до основи інфінітива: *писа-в, писа-л-а, пи-са-л-о, писа-л-и*. В небагатьох дієсловах з основою на приголосний минулий час в чоловічому роді однини виражається чистою основою: *ріс, ніс, ліг, зріб*. Майбутній час виражається в простій формі – основою теперішнього часу доконаного виду і особовою флексією (*напиш-У, напиш-ЕШ*), в складній формі – суфіксом *-м-* і особовою флексією, доданими до інфінітива недоконаного виду (*писати-м-у, писати-м-еш*), в складеній формі – основою *буд-* дієслова *бути* і особовою флексією (*буд-у працювати, буд-еш працювати*). Рідковживаний давноминулий час виражається поєднанням двох дієслів у формі минулого часу: дієслова *бути* і відмінюваного дієслова (*Трохи була не втопилась*).

7. Дієслівних **способів** три: *дійсний, умовний, наказовий*. Дійсний спосіб виражається формою часу (теперішнього, минулого чи майбутнього). Умовний спосіб виражається часткою *би* (*б*) разом з формою минулого часу (*писав би, писала б*). Наказовий спосіб виражається: в 2 особі однини чистою основою теперішнього часу (*сядь, лізь, ріж, читай, клич, сип*) або основою теперішнього часу і суфіксом *-и* (*неси, пиши*); в 1 і 2 особах множини – основою теперішнього часу з особовою флексією (*сядь-мо, лізь-мо, читайте, ріжте, сипте*) або основою теперішнього часу, суфіксом *-і-* та особовою флексією (*нес-і-мо, нес-і-ть*); в 3 особі однини і множини – часткою *хай* (*нехай*) з формою 3 особи однини чи множини дієслова теперішнього чи простого

майбутнього часу (*хай каже, нехай напишуть*).

8. **Категорія особи** виступає в дієсловах теперішнього і майбутнього часу, де виражається окремою для кожної особи флексією (*пиш-у, ход-ить, напи-шеш, ходитим-емо, буд-уть ходити*), та в дієсловах наказового способу, де виражається: 2 особа однини – нульовою флексією (*сядь, ріж, читай, іди*), 1 і 2 особа множини – особовою флексією (*ході-мо, встань-те*), 3 особа однини і множини – особовою флексією (*хай говор-ить, нехай говор-ять*). Особові флексії одночасно виражають і число.

В дієсловах минулого часу й умовного способу категорії особи морфологічно не виражаються. В реченнях з такими дієслівними формами вона виражається лексично – особовими займенниками (*я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони*). Зате в дієсловах минулого часу й умовного способу в однині виступає категорія роду, яка виражається родовими флексіями (*писав, писал-а, писал-о*). Ці флексії одночасно виражають однину. У формах множини рід відсутній і морфологічно не виражається, флексія *-и* виражає тільки число (*писал-и*).

9. Дієслово, на відміну від інших повнозначних частин мови, має дві **основи: основу інфінітива**, яка виступає в інфінітиві, у формах минулого часу та умовного способу, в дієприкметниках минулого часу, у дієслівних формах на *НО, -ТО* та в дієприслівниках доконаного виду; і **основу теперішнього часу**, яка виступає у формах теперішнього часу, майбутнього часу, наказового способу, в дієприкметниках теперішнього часу та в дієприслівниках недоконаного виду.

Основа інфінітива отримується відкиданням від інфінітива суфікса *-ти* (*зна-ти, писа-ти, принес-ти, ходи-ти, стоя-ти*), а основа теперішнього часу – відкиданням від форми 3-ої особи множини теперішнього чи простого майбутнього часу флексії *-уть* в першій дієвідміні (*знайдуть, пиш-уть, принес-уть, скаж-уть*) або флексії *-ать* у другій дієвідміні (*ход-ать, стої-ать*).

Залежно від співвідношення основ інфінітива і теперішнього часу всі дієслова поділяються на 10 основних класів, які описані в підручниках.

10. Всі дієслова поділяються на дві **дієвідміни**. Проявляються вони в творенні форм теперішнього часу, дієприкметників

активних теперішнього часу та дієприслівників недоконаного виду. **Дієслова першої дієвідміни** у флексіях 2 і 3 особи однини та 1 і 2 особи множини мають тематичну голосну *-є-*, а в 3 особі множини закінчення *-уть* (*пиш-є-ш, пиш-є, пиш-є-мо, пиш-є-те, пиш-уть*). **Дієслова другої дієвідміни** у флексіях 2 і 3 особи однини та 1 і 2 особи множини мають тематичну голосну *-и-* (після *й -і-*), а в 3 особі множини закінчення *-ать* (*крич-и-ш, крич-и-ть, крич-и-мо, крич-и-те, крич-ать, стой-і-ш, стой-і-ть* і т. д.). Дієприкметники теперішнього часу, утворені від дієслів першої дієвідміни, мають суфікс *-уч-*, а утворені від дієслів другої дієвідміни – суфікс *-ач-*. Дієприслівники недоконаного виду відповідно мають суфікси *-учи* (перша дієвідміна) або *-ачи* (друга дієвідміна). Дієслова *бути, їсти, дати, відповісти* і похідні від них належать до третьої дієвідміни, або так званої архаїчної групи.

11. Дієслово в особовій формі залежить від іменника або займенника в називному відмінку (підмета) і виступає в ролі присудка. Безособове дієслово є незалежним і в реченні виконує функцію головного члена односкладного речення. Інфінітив у реченні може бути незалежним і виступати в ролі підмета (*Читати – моє улюблене заняття; Мені випало сидіти в президії*), в ролі головного члена інфінітивного речення (*Нікому нас не перемогти*). Частіше ж він залежить від різних слів: від особової форми дієслова і тоді виступає частиною складеного присудка (*хоче приїхати*), обставиною мети (*приїхала вчитися*) або об'єктом поширювачем (*принесла їсти*); може залежати від іменника і тоді виступає в ролі означального поширювача (*бажання вчитися*).

12. Особові флексії дієслів теперішнього часу походять з флексій давньоруської мови: *пиш-у* з *пиш-ѡ*, *пиш-еш* з *пи-ш-єши*, *пи-ше* з *пиш-єть*, *пиш-емо* з *пиш-ємь*, *пиш-ете* з *пи-ш-єте*.

Форми минулого часу походять з давньоруських дієприкметників *писалѣ, писала, писало* в однині, *писали, писали, писала* в множині, що разом з формами дієслова *бити* в теперішньому часі творили перфект (*писалѣ есмь, писала еси* і т. д.).

Форми умовного способу походять з тих же дієприкметників. Вони разом з формами аориста дієслова *бити* (*бихі́, би, би (сть), бехомі́, бисте́, бишиа*) складали умовний спосіб. Частка *б* (*би*) є залишком цих форм аориста.

Дієприкметник

1. Початковою формою дієприкметника є форма називного відмінка однини чоловічого роду.

2. Розрізняють два стани у дієприкметників: **активний** і **пасивний**. Тут треба пам'ятати, що активний стан у дієприкметників не збігається з активним станом у дієслів. До активного стану відносяться лише дієслова перехідні, а дієприкметники – і утворені від перехідних дієслів (*виконуючий обов'язки; їх мало*), і утворені від неперехідних дієслів (*працюючий, крокуючий, палаючий, змарнілий, почорнілий*). Виражається активний стан у дієприкметників суфіксами *-уч-, -ач-, -л-*, тобто морфологічно. Пасивний стан у дієслів і дієприкметників збігається, бо і пасивні дієслова, і пасивні дієприкметники творяться від перехідних дієслів. Виражається пасивний стан у дієприкметників суфіксами *-н-, -ен-, -т-*.

3. Дієприкметники бувають **недоконаного виду** (*синіючий, виконуваний*) і **доконаного виду** (*змарнілий, вирощений, розкритий*). Виражається вид у дієприкметників дієслівною основою.

4. Дієприкметники типу *працюючий* вважаються дієприкметниками теперішнього часу, який виражається в них основою теперішнього часу дієслів недоконаного виду. Дієприкметники типу *посивілий, посаджений, угноєний, накритий* вважаються дієприкметниками минулого часу, який виражається у них основою інфінітива дієслів доконаного виду. Дієприкметники типу *охолоджуваний* (оскільки вони творяться від дієслів не доконаного виду) мають значення теперішнього часу, який виражається дієслівною основою.

5. Рід, відмінок і число та засоби їх вираження у дієприкметників такі ж, як і в прикметників.

6. Дієприкметник може залежати від іменника і виступати в ролі означення (*Всюди почорнілий сніг береться водою*). Може він залежати від іменника чи займенника і виступати в ролі

іменної частини складеного присудка (*Дорога збудована. Вона обсаджена кленами*). Може також залежати від дієслова і виступати частиною складного присудка (*Увечері повернулась Маринка додому заплакана*).

7. Українські активні дієприкметники недоконаного і доконаного виду та пасивні доконаного виду походять з відповідних давньоруських дієприкметників членної форми. Пасивні дієприкметники недоконаного виду типу *рецензований*, вживані переважно в науковій мові, почали творитися з кінця ХІХ ст. Походження дієприкметникових флексій таке ж, як і прикметникових.

Дієслівні форми на -НО, -ТО

1. Дієслівні форми на *-НО, -ТО* мають значення доконаного виду (переважно), який виражається дієслівною основою.

2. Всі вони є перехідними, бо творяться від перехідних дієслів, хоча походять з пасивних дієприкметників, які є неперехідними.

3. Стан у них буває тільки активний і виражається морфологічно (відсутністю частки *-ся*) і синтаксично (наявністю прямого додатка). Але в реченні з ними не може бути підмета, що виражав би діяча, а назва діяча часто виступає об'єктом поширювачем – орудним відмінком іменника або займенника, як у пасивному звороті (*Фабрику збудовано робітниками*).

4. Час дієслівних форм на *-НО, -ТО* виражається зв'язкою. Присудкові форми з нульовою зв'язкою мають значення минулого часу (*Тут посаджено сад*), із зв'язкою минулого часу мають значення передминулого часу (*Тут було посаджено сад*), а із зв'язкою майбутнього часу мають значення майбутнього часу (*Тут буде посаджено сад*).

5. Синтаксична роль дієслівних форм на *-НО, -ТО* єдина – роль головного члена безособового речення.

Дієприслівник

1. Дієприслівники бувають **недоконаного виду** (*беручи*) і **доконаного виду** (*взявши*). Вид виражається дієслівною основою.

2. Дієприслівники на *-чи* вважаються дієприслівниками теперішнього часу, який виражається дієслівною основою теперіш-

нього часу і суфіксом *-чи*. Дієприслівники на *-ши*, *-вши* вважаються дієприслівниками минулого часу, який виражається дієслівною основою інфінітива і суфіксом *-ши*, *-вши*.

3. Дієприслівники недоконаного виду означають додаткову дію, що є одночасною з основною дією, і можуть мати значення теперішнього часу (*Читаючи книгу, студент робить нотатки*), минулого часу (*Читаючи книгу, студент робив нотатки*) і майбутнього часу (*Читаючи книгу, студент робитиме нотатки*). Дієприслівники доконаного виду означають додаткову дію, що передує основній дії: *Прочитавши книгу, студент зробив (зробить, робить)* нотатки.

4. Дієприслівники бувають **перехідними** (*беручи, взявши*) і **неперехідними** (*ідучи, беручись, взявшись*). Перехідність виражається дієслівною основою.

5. Подібно до дієслів, дієприслівники мають категорію стану - **активного стану**, який виражається морфологічно (відсутністю *-ся*) і синтаксично (наявністю прямого об'єктного поширювача): *кажучи правду*; **середнього стану**, який виражається морфологічно (відсутністю *-ся*) і синтаксично (неможливістю прямого об'єктного поширювача): *ідучи, лежачи*; і **зворотно-середнього стану**, який виражається морфологічно (наявністю *-ся*) і синтаксично (відсутністю і неможливістю прямого об'єктного поширювача): *сміючись, умившись*. Пасивного стану дієприслівники не мають.

6. Дієприслівники можуть залежати лише від дієслова в особовій формі (*Іде спотикаючись; сказавши, вийшов*).

7. Синтаксична роль дієприслівників – поширювачів обставинного типу (способу дії, часу, умови, уступки).

8. За походженням дієприслівники на *-чи* є формою називного відмінка однини жіночого роду нечленних активних дієприкметників теперішнього часу давньоруської мови. Дієприслівники на *-ши*, *-вши* є формою називного відмінка однини жіночого роду нечленних активних дієприкметників минулого часу.

Прислівники

1. За значенням прислівники поділяються на дві групи: **означальні** (з підгрупами: якісно-означальні, способу дії, кількісно-

означальні) і **обставинні** (з підгрупами: часу, місця, причини, мети).

2. Ступені порівняння і категорію суб'єктивної оцінки мають лише якісно-означальні прислівники, тобто прислівники на *-о*, *-е*, утворені від якісних прикметників. **Вищий ступінь** твориться додаванням до основи прислівника (без суфіксів *-к-*, *-ок-*, *-ек-*) суфікса *-ш-* або *-іш-* (*широко – ширше, темно – темніше*), а також суплетивно (*добре – краще, мало – менше*). **Найвищий ступінь** твориться додаванням префікса *най-* до форми вищого ступеня (*найширше, найкраще*). Категорія оцінки твориться додаванням до основи суфіксів *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-енн-* (*вузьенько, гарнесенько, гарнісінько, силенно*).

3. Прислівники залежать переважно від дієслова (*крикнув грізно*), від дієприслівника (*напружено працюючи щодня*), від дієприкметника (*тимчасово головуючий*), від дієслівних форм на *-НО*, *-ТО* (*двічі перевірено*), рідко від прикметника (*непомірно великий*), від прислівника (*надзвичайно швидко*), слів категорії стану (*зовсім темно*) і зрідка від іменників (*трохи плакса, дружба навіки*).

4. Прислівники звичайно виступають у ролі обставин і зрідка в ролі означення (*боялись тиску зверху, любить кофе по-варшавськи*).

Слова категорії стану

1. Слова категорії стану можуть означати: психічний стан людини (*страшно, соромно, тривожно*), фізичний стан істоти (*холодно, душно*), стан природи (*сонячно, хмарно*), стан оточення (*затишно, тісно*), суб'єктивну оцінку (*гарно, гидко*), можливість чи необхідність дії (*треба, слід, можна, варто*).

2. Слова ці в реченні незалежні. Вони виступають частиною головного члена безособового речення.

Модальні слова

1. Модальні слова не є назвами якихось понять, тому не мають лексичного значення. Вони є засобом вираження ставлення мовця до висловлюваної ним думки чи її частини. І ось за характером вираженого модальними словами ставлення модальні слова поділяються на дві основних групи. До **першої групи** відно-

сяться модальні слова, що виражають логічну, розумову оцінку висловлюваної думки з погляду її імовірності, прямого ствердження, реальності (*безперечно, звичайно, дійсно, зрозуміло, правда, розуміється, безумовно, очевидно, справді* та ін.). До **другої**, групи належать модальні слова, що виражають значення можливості висловлюваної думки, тобто впевненість чи невпевненість у її реальності, припущення щодо її здійснення тощо (*напевно, мабуть, можливо, може, певно, видно, здається, ймовірно, вірогідно* та ін.).

2. Основна синтаксична роль модальних слів – виступати в ролі вставних слів. Зрідка вони можуть виступати в ролі словаречення (*Ти вчора був на заводі? звичайно*). Іноді виступають в ролі підсилювальних стверджувальних слів (*Галя **справді** не винна*).

Частки

1. За значенням і функцією частки поділяються на такі групи: **сміслові, модальні, емоційно-експресивні** (*що за, як, ось як, і, ні, хоч, все, собі, де там, куди там, же, навіть, ну, просто*), **словотворчі** (*аби- будь-, -небудь, де-, казна-, хтозна-, -завгодно, ні-, не-, -би (якби), ж*); **формотворчі** (*би, б, хай, нехай, був, була, було*).

В свою чергу серед смислових часток виділяються вказівні (*ось, он, осьде, онде, от, то, ото, це, оце, воно*); **визначально-уточнювальні** (*саме, рівно, точно, якраз, майже, приблизно, ледве не, мало не, трохи не, власне, якраз саме, справді, дійсно*); **обмежувально-видільні** (*лише, тільки, лише тільки, виключно, хоч, хоча, хоч і, хоч би*); **підсильно-видільні** (*таки, ж, же, і, й, та, аж, навіть, вже, бо, просто, прямо*).

Модальні частки поділяються на **модально-вольові** (*хай, нехай, ну, дай, давай*) і **модальні**, серед яких є **стверджувальні** (*так, еге, еге ж, атож, точно*), **заперечні** (*не, ні, ані*), **питальні** (*чи, хіба, невже, що за, як*), **невірогідності** і **подібності** (*ніби, наче, неначе, мов, немов*).

2. Одні частки в реченні можуть займати різне місце, інші займають постійне місце і бувають завжди **препозитивними** (*хай, нехай, не, ні, що за, ось, чи, хіба*) або **постпозитивними** (*бо, же, таки*).

Прийменники

1. Самостійно виявленого лексичного значення прийменники не мають. Значення прийменника виявляється лише в сполученні з формою певного непрямого відмінка іменника, займенника, числівника і в значній мірі залежить від лексичного значення іменника. Тому значення прийменників надзвичайно різноманітні і їх (значення) важко перелічити. Основні з них: простору, місця, часу, причини, мети, міри, межі, знаряддя, віддалення, порівняння, способу дії, призначення, на пряму та ін. Але якась частинка лексичного значення, натяк на нього зберігається і в самому прийменнику, що, звичайно, йде від частого вживання його з іменником у цьому значенні чи від походження прийменника. Напр., *без* вказує на відсутність чогось (*без грошей*), *біля* – на місце (*біля хати*), *від* – вихідний пункт чи причину (*від хати*), (*від ран*) та ін.

2. За походженням прийменники поділяються на **первинні** (невивідні, первісні: *в, від, до, на* тощо) і **вторинні** (вивідні, похідні, утворені від різних слів: *з-поміж, навколо, напроти, близько, край* тощо).

3. За морфологічним складом прийменники поділяються на **прості** (всі первинні і деякі похідні, як *край, близько*); **складні** утворені поєднанням двох чи трьох простих (*з-за, з-поміж, з-під* та інші); і **складені** (або прийменникові звороти), утворені сполученням прийменника та іменника або прислівника (*в галузі, на чолі, під час, у зв'язку з, згідно з, незалежно від* та ін.).

4. Кожен прийменник вживається з певною формою непрямого відмінка іменника. Напр.: *без, біля, від, для, до, з-за з-під, проти, серед, близько, протягом* з формою родового відмінка; *назустріч, всупереч* – з формою давального відмінка та ін. Деякі можуть вживатись з формами двох непрямих відмінків, напр.: *над, під, перед, поза* – з формами знахідного і орудного відмінків. Інші вживаються з формами трьох непрямих відмінків, напр.: *з, за, між* – з формами родового, знахідного, орудного; *в* – з формами родового, знахідного і місцевого відмінків. При аналізі вказується, з якою формою іменника (займенника) вжито прийменник в даному реченні і з якими формами може вживатись загалом.

5. Прийменник не сам виражає відношення між словами, а лише допомагає відмінковій флексії іменника, займенника, числівника, субстантивованого прикметника чи дієприкметника виражати підрядні синтаксичні зв'язки цих слів з дієсловами (дієприслівниками, дієприкметниками, дієслівними формами на -НО, -ТО), іменниками, займенниками, прикметниками, прислівниками. В окремих випадках (коли іменник незмінюваний) прийменник сам виражає відношення між словами (*Приїхали на таксі*). В мисленні прийменник допомагає виражати мовними засобами різні відношення між предметом і дією чи станом, між предметом і предметом, між предметом і ознакою тощо.

6. Прийменники самі не бувають членами речення, але завжди входять до складу якогось члена речення: обставини (*Живе на селі*), додатка (*Розказує про концерт*), означення (*Парубок з вусами мовчав*), присудка (*Яблуня була в цвіту*), підмета (*Грицько з Петром працюють зранку*).

Сполучники

1. За значенням, точніше, за характером тих смислових відношень між членами речення чи реченнями, які сполучники разом з іншими мовними засобами (інтонація, форми слів тощо) виражають, вони поділяються на дві основні групи: сурядні і підрядні. В свою чергу і сурядні і підрядні відношення можуть бути різними, тому сполучники поділяються на підгрупи.

Сурядні сполучники поділяються на такі підгрупи: **єднальні** (*і* (*й*), *та*, *ні...ні*, *ані...ані*); **приєднальні** (*та й*, *ще й*, *та ще й*, *і навіть*, *і*, *та*); **протиставні** (*а*, *але*, *проте*, *зате*, *однак*, *та* (*але*), *так* (*але*), *тільки*); **зіставні** (*як... так і*, *не тільки...а* (*але*) *й*, *не лише...а* (*але*) *й*, *не стільки ... скільки* (*як*), *не те щоб... а*); **розділові** (*або*, *чи*, *хоч*, *то...то*, *або ... або*, *чи... чи*, *чи то... чи то*, *хоч ... хоч*, *не то...не то*); **допустові** (*хоч*, *хоч... але*, *хай ... але*). Так класифікують сурядні сполучники в підручниках з синтаксису. В підручниках з морфології їх частіше поділяють лише на єднальні, протиставні та розділові.

Підрядні сполучники за значенням поділяються на: **причинові** (*бо*, *тому що*, *через те що*, *тим що*, *у зв'язку з тим що*, *завдяки тому що*); **умовні** (*якщо*, *якби*, *коли б*, *як*, *як тільки*, *раз*); **мети**

(*щоб, щоби, для того щоб, з тим щоб, з тим щоб, з тим щоб, аби*); **допустові** (*хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що, хай, нехай*); **наслідку** (*так що*); **часові** (*поки, доки, як тільки, тільки-но, ледве, скоро, щойно, тільки що, після того як, з того часу як*); **порівняльні** (*мов, немов, наче, неначе, ніби, нібито, начебто, як, що*); **з'ясувальні** (*що, щоб, як, ніби, мов, немов, наче, неначе*).

2. За походженням сполучники бувають **первинні**, або **непохідні** (*і, та, то, а, бо, чи* тощо), і **вторинні**, або **похідні** (*тому що, щоб, після того як* і т. д.).

3. За морфологічним складом сполучники бувають **прості** (*і, а, та, то, бо, чи*, тобто первинні); **складні** (*щоб, якщо, проте, за те, доти, доки, якби, аби*) і складені (*тому що, через те що, для того щоб, дарма що, незважаючи на те що* і под.).

4. За вживанням сполучники поділяються на **одиничні** (*і, а, але, та*), **повторювані** (*і... і, ні... ні, чи ... чи, то ... то, або... або, бо... бо, щоб... щоб* тощо) і **парні**, або **двочленні** (*не тільки... але й, не лише ... а й, як ... так і* тощо).

5. Сурядні сполучники (разом з іншими засобами) з'єднують однорідні члени речення та однорідні речення, підрядні сполучники (разом з іншими засобами) з'єднують підрядні частини речення з головними.

Вигуки

1. За значенням вигуки поділяються на дві групи: вигуки **емоційні** і вигуки **вольові**. Емоційні вигуки можуть виражати приємні почуття, позитивну оцінку, неприємні почуття та негативну оцінку. Вольові вигуки можуть виражати волю людини при звертанні до тварини, до людини, наказ, команду, привітання, прощання, подяку, запевнення.

2. За походженням вигуки поділяються на **первинні** (*а, о, у, е, ой, ай, ей, ах, ох, ух, ху, ха, фу* та ін.) і **вторинні** (*леле, годі, алло, стоп, браво, караул, марш* тощо).

VII. СИНТАКСИЧНИЙ І ПУНКТУАЦІЙНИЙ РОЗБОРИ

За принципом комунікативної настанови речення поділяють на: 1) **питальні**; 2) **непитальні**, до яких належать **переповідні**,

які містять чуже повідомлення, передане кимось; **розповідні**, в яких міститься повідомлення про когось чи щось; **спонукальні**, в яких виражається спонукання до дії (наказ, вимога, заклик, побажання, порада, дозвіл, пересторога тощо); **бажальні** (оптативні), які виражають бажання мовця. За інтонацією форми непитальних і питальних речень можуть бути **окличними** та **неокличними**.

Прості речення

1. Двоскладне речення – речення, граматична основа якого має два головні члени – підмет і присудок.

За способом вираження підмета граматичні моделі речень поділяються на номінативно-підметові (*Учень пише*) та інфінітивно-підметові (*Жити – це любити*), а за способом вираження присудка – на дієслівні (*Студент працює*) та іменні (*Брат – учитель; Ранок теплий; Хліб спечений; Книжка одна*).

За координацією присудка з підметом граматичні моделі речень поділяють на структури з координованими членами речення (див. попередні приклади) і некоординовані (*Брат – за вчителя*).

2. Односкладне речення – речення, граматичну основу якого складає головний член із залежними від нього словами або без них і не вимагає другого головного члена речення. Головний член односкладного речення може виражатися дієсловом (дієслівний клас) або іменною формою (іменний клас). Щоб визначити тип односкладного речення 1) з головним членом у формі дієслова, потрібно врахувати: а) його спосіб; б) час; в) особу; г) число; 2) з головним членом у формі іменної частини мови – а) відмінок; б) наявність / відсутність кількісного компонента. Якщо головний член односкладного речення виражений предикативним прислівником або словом типу *жаль, біда, гріх*, то це безособове речення.

3. За характером регулярних реалізацій граматичних моделей прості речення поділяють на: 1) **повні** – з усіма членами граматичної моделі; 2) **неповні** речення, в яких одна з ланок їхньої будови не вимовляється, однак фіксується свідомістю: а) **контекстуальні** – в яких пропущений член (члени) визначається з контексту, переважно з попереднього речення (*Вгорі було небо*,

заслане сірими хмарами. Помалу пересувалися (Б.Грінченко). В одній кишені смеркає, а в другій світає (Н. тв.) б) **ситуативні** – пропущений член (головний чи поширювач) не вживається з огляду на ситуацію, з якої він зрозумілий. Напр., на тролейбусній зупинці: - *Іде? – Так. – Третій? – Ні, п'ятий.* 3) **еліптичні** – це структури, в яких неназваний член не визначається з контексту чи обставин мовлення, а зумовлюється структурою та семантикою самого речення (*А біля школи тим часом ще танці* (О.Гончар).

4. З погляду семантичної будови прості речення поділяють на **однокомпонентні** (*Осінь. Смеркає.*), **двокомпонентні** (*Дівчина співає. Мені весело.*), **трикомпонентні** (*Вдихати вітер Батьківщини – найвище щастя на землі* (В.Сосюра). Компонентами семантичної будови простого за змістом (монопозиційного) речення є суб'єкт (S), предикат (P) і об'єкт (O).

5. У комунікативній будові при актуальному членуванні речень виділяють **тему** (відоме) – Т і **рему** (нове) – R. Розрізняють Т- R – нейтральні висловлювання та експресивні.

6. В українському мовознавстві усталилася традиція поділяти прості речення на **неускладнені** і **ускладнені** (з сурядними рядами словоформ, напівпредикативними конструкціями, пояснювально-уточнювальними зворотами, вокативними формами, засобами вираження суб'єктивної оцінки). Підставою для виділення таких речень є **семантична складність** – вони виражають не одну подію чи ситуацію, а кілька, тобто є полі пропозитивними.

7. Більшість речень – **подільні** на члени речення. Крім них є ще **неподільні** (еквіваленти речень, неграматичні речення, слова-речення, висловлення, релятиви, комунікати). Вони не належать до рівня структурних схем (*Так. Ні. Люди як люди. Життя є життя.*).

Складні речення

Структурними одиницями складних речень є **предикативні одиниці** (ПО), що подібні до простих речень, але не тотожні їм.

Структурна схема (абстрактний зразок) елементарного складного речення враховує: 1) вид синтаксичного зв'язку між ПО (сурядний, підрядний, недиференційований); 2) засоби вира-

ження синтаксичного зв'язку (сполучники, сполучні слова, анафоричні елементи, інтонація, спільні компоненти – члени речення, співвідношення форм присудків, лексичні елементи); 3) будову предиката; 4) порядок розташування ПО; 5) характер структури: у складних реченнях **гнучкої структури** ПО можна переставити місцями (*Щоб море не висихало, потрібно багато краплин* (В.Симоненко)); складні речення **негнучкої структури** не припускають варіантів розташування (*Наша юність буде хай такою, щоб їй ніхто не заздрити не міг* (В.Симоненко)).

За ступенем зв'язаності предикативних частин виділяємо складні речення: 1) **вільної** (незв'язаної) **структури** (див. попередні приклади); 2) **зв'язаної структури**, якщо складне речення має власне фразеологічно зумовлене речення (*Служба службою, а дружба дружбою*).

Складносурядні речення

Їх аналіз краще починати з виділення **предикативних одиниць**, а також встановлення характеру зв'язку між ними. Необхідно пам'ятати, що предикативні одиниці рівноправні між собою; відбити цей момент у графічній схемі. Сполучники сурядності не належать до жодної предикативної одиниці.

За структурою складносурядні речення (як і складні безсполучникові) поділяємо на: 1) **речення відкритої структури**, які можна доповнити однотипними частинами; предикативні одиниці становлять незамкнений ряд (*І між руїн Добро беззахисне зникає, і мати гине, й гине син* (Є.Маланюк)); 2) **речення закритої структури**, які складаються тільки з двох предикативних одиниць, між якими встановлюються взаємопов'язані відношення; предикативні частини становлять замкнений ряд (*Неси до людей всі думки, почуття і слова, І серце твоє не згорить, не змовкне, не згасне* (М.Рильський)).

Складнопірядні речення

Їх класифікація ґрунтується на структурно-семантичному принципі, що передбачає насамперед вияв структурних особливостей складнопірядного речення (співвіднесення пірядного з усім головним – **речення розчленованого типу** або з конкретним контактним (стрижневим, опорним) словом – **речення не-**

розчленованого типу; наявність у головному вказівних, співвідносних слів (**речення з корелятивним зв'язком** нерозчленованого або розчленованого типу); вживання як засобу зв'язку частин семантичного або асемантичного, функціонального сполучника або сполучного слова, а потім визначення змістових (семантичних) відношень між предикативними одиницями.

Якщо підрядна частина має синкретичне значення, то це потрібно вказати в процесі аналізу.

Складні безсполучникові речення

Оскільки цей тип речень властивий переважно розмовному мовленню, то в процесі його аналізу важливо схарактеризувати тип інтонації (переліку, зіставлення, пояснення, зумовленості) і, безперечно, пояснити розділові знаки між предикативними частинами.

Необхідно звернути увагу на складні безсполучникові речення **відкритої і закритої структури**, а також визначити семантичні відношення, що виражаються в них. Особливості структури складних безсполучникових речень можуть визначати певні їх типи (анафоричні елементи, незаміщені синтаксичні позиції в першій частині, наявність заключної частки **то, так**).

Складні ускладнені речення

Це окремий тип синтаксичних одиниць, що займає проміжне місце між складним реченням і надфразною єдністю (тобто поєднанням кількох самостійних речень, об'єднаних тематично і за змістом).

Кваліфікуючи цей тип речень, необхідно враховувати такі критерії: 1) кількісний принцип (три і більше ПО); 2) багатовимірність розчленування їх на менші одиниці, серед яких обов'язково наявне одне чи декілька складних, які можуть ускладнюватися; 3) наявність детермінованих, взаємопов'язаних відношень між його частинами; 4) однотипність /різноманітність синтаксичного зв'язку між ПО; 5) однорідність /неоднорідність складу ПО; 6) однофункціональність чи різнофункціональність предикативних частин; 7) однотипність /різнотипність синтаксичних (семантико-синтаксичних) відношень між ПО.

Враховуючи названі критерії формування ускладнених складних речень, виділяємо: 1) ускладнені речення з одним видом синтаксичного зв'язку (ускладнені складносурядні, ускладнені складнопідрядні, ускладнені безсполучникові речення; ускладнені речення з різними видами синтаксичного зв'язку).

Предикативні одиниці таких речень необхідно згрупувати за змістом у структурно-змістові блоки, виділивши рівні членування (перший, другий та ін.). Проаналізувавши синтаксичні (семантико-синтаксичні) відношення між компонентами складного ускладненого речення, потрібно схарактеризувати засоби синтаксичного зв'язку.

Особливу увагу треба звернути на конструкції з однорідною супідрядністю, що поєднані сурядними сполучниками (*У кожного з нас є той найдорожчий у світі берег, від якого починалась наша дорога в життя і куди ми не завжди повертаємось* (І.Цюпа). При цьому сполучник або сполучне слово може формально не вживатися (*Може, степові вітри шепочуть про те, як отут, у бур'янах, лежав зарубаний татарин і вороння клювало йому очі...* (Гр.Тютюнник). Щоб не помилитися, необхідно в процесі аналізу відразу підкреслити предикативний центр. Це допоможе безпомилково встановити кількість предикативних частин.

Складне синтаксичне ціле

Аналізуючи текст, важливо правильно визначити межі ССЦ, встановити його мікротему. Необхідно пам'ятати, що не всі ССЦ мають тричленну структуру, тобто **зачин, основну частину, кінцівку**. Аналізуючи мовні засоби зв'язності, треба звернути увагу на одиниці різних рівнів (фонетичні, морфемні, лексичні, морфологічні, синтаксичні), що беруть участь у структуруванні ССЦ. Обов'язково необхідно встановити співвідношення видочасових планів, оскільки від цього залежить характер і тип ССЦ (статичний, динамічний, комбінований), визначити тип внутрішньотекстового зв'язку (ланцюговий чи паралельний), засоби зв'язку (повтори лексичних елементів, слова-синоніми, займенники тощо), типи контекстуальних (змістових) відношень між реченнями: 1) розширення інформації (доповнення); 2)

пояснення; 3) аргументація; 4) коментування; 5) авторські міркування (ставлення до повідомлюваного). Функціонально-змістовими типами ССЦ є **опис**, **розповідь** та **роздум** (розмірковування).

ПУНКТУАЦІЯ

Сучасна пунктуація – це система розділових знаків, що склалася історично. У мовознавстві цей термін вживається з трьома значеннями: 1) зібрання правил про вживання розділових знаків; разом з орфографією пунктуація становить правопис мови; 2) самі розділові знаки, які використовуються на письмі; 3) розділ мовознавства, який вивчає закономірності використання розділових знаків у писемному тексті.

Розділові знаки – це частина графічної системи мови – умовно прийняті значки (крапка, кома, тире та ін.), вживані на письмі для членування писемного тексту за змістом та інтонацією.

В українській пунктуації вживаються такі розділові знаки: *крапка, кома, крапка з комою, двокрапка, тире, знак питання, знак оклику, крапка, дужки, лапки*. Роль розділового знака у тексті виконує також абзац.

Розділові знаки сучасної української мови становлять усталену систему. До цієї системи належать **одиничні** розділові знаки: крапка, двокрапка, багато крапок (три крапки), крапка з комою, тире, знак питання, знак оклику і **парні** (видільні): дві коми, два тире, дужки, лапки.

За функцією розділові знаки поділяються на **роздільні** (віддільні, відокремлювані) та **видільні**.

Знаки пунктуації поділяють також на три групи, враховуючи принципи їх використання, а саме: 1) *структурні* розділові знаки; *сміслові* розділові знаки; *ритмомелодійні* розділові знаки.

Подекуди розділові знаки бувають багатозначними. Виражаючи смислове членування речення, вони відображають і поділ його на структурні компоненти, реалізують особливості інтонаційних та ритмомелодійних малюнків фрази.

Принципи української пунктуації

Погляди мовознавців на основи української пунктуації не

відзначаються одностайністю. Проте, враховуючи насамперед семантично-синтаксичні відношення між членами речення і частинами речення, більшість учених відзначає, що сучасна українська пунктуація ґрунтується на таких основних принципах: 1) *синтаксичному* (логіко-граматичному, структурному), який враховує граматичну структуру речення, *семантичному* (синтаксично-смісловому), що пов'язаний з логічним виділенням компонентів висловлювання, з його смисловим аспектом, та *інтонаційному* (ритмомелодійному), який враховує типи інтонаційних малюнків та інтонаційних видозмін висловлення.

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ

Вправа №1. Зробити синтаксичний розбір речення, морфологічний та фонетичний аналіз підкреслених слів.

1. *Той, хто по-справжньому любить Батьківщину, – в усіх відношеннях справжня людина* (В.Сухомлинський). 2. *Справжня любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови* (М.Шумило). 3. *Живі потреби люблячого серця, яке ще не охололо від досвіду, спонукають дитину бачити й любити життя навіть там, де досвідчений розум не бачить нічого живого й одухотвореного* (П.Юркевич). 4. *Фундамент, на якому стоїть школа і будується все, що робиться в школі, – це різнобічні знання, багате розумове життя, широта кругозору кожного вчителя* (В.Сухомлинський). 5. *У кожного з нас є той найдорожчий у світі берег, від якого починалась наша дорога в життя і куди ми не завжди повертаємось* (І.Цюпа). 6. *Хто любить творити красу, той ніколи не буде байдужим до праці, бо всяка праця на благо людини – прекрасна* (В.Сухомлинський). 7. *О рідна мово! Ти – крона й корінь рідного народу: батьків, дідів, і прадідів, і пра.... І час твою не вичовгає вроду, не висотає Ворскли і Дніпра...* (Д.Луценко). 8. *Рідна мова – це найособистіша і найбагатша сфера обстоювання свого „я”, коли воно є, своєї особистої і національної гідності* (І.Дзюба). 9. *Народні казки – перші блискучі спроби народної педагогіки, і я не думаю, щоб хто-небудь був спроможний змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу* (К.Ушинський). 10. *І тільки б знати, що*

недаремно в світі цім топтав дорогу, сиву од століть... (Леся Українка). 11. Не повернуть минулого ніколи: воно пройшло і вже здається миттю (М.Рильський). 12. Для того, щоб створити щось красиве, треба нести красу в душі (Ю.Мушкетик).

Вправа 2. Зробити синтаксичний аналіз речень і морфологічний розбір підкреслених слів.

1. Скільки тої праці треба докласти, довготерпеливої, мудрої і зовні такої буденної, щоб виплекати посіяне, щоб викрасувалась нива колосом і сталось оте одвічне диво творення (О.Гончар). 2. Найщасливішими хвилинами своєї праці я вважаю ті наснажені думкою й творчістю хвилини, коли слово і мисль зливаються в дитячій душі в бурхливий потік (І.Цюпа). 3. Звичаї народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а й в його історичному минулому (О.Воропай). 4. Як леміш плуга очищується від іржі і стає дзеркально чистим, коли плуг щодня оре землю, так і душа людини світлішає, коли вона в труді долає труднощі, мужньо зустрічаючи невдачі, не тішачись успіхами і завжди прагнучи до того, чого вона ще не досягла (В.Сухомлинський). 5. Мета наша десь у тумані, за морком ночі, але ми готові, здається, хоч все життя іти, аби лиши досягти її (О.Гончар). 6. Коли народ усім своїм життям присягне діло праве боронити, – його ніяким не розбить громам, ніким океанам не залити (М.Рильський). 7. Українська мова для мене – це море, в якого немає дна й берегів і яке настільки багатоплинне й невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена (В.Шевчук). 8. Те найкраще, що створене зусиллями окремих народів, і світова культура в цілому завдячують своїми здобутками людям самовідданим, одержимим, тим, що труднощів не лякались, що здатні були до праці майже подвижницької (О.Гончар). 9. Хіба не вірите, що скоро день засвітить, Що сонце наше вже з-за обрію встає, Що хід його спинить ніщо не зможе в світі І цвіту нашого ніщо вже не уб'є! (О.Олесь). 10. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел отрочества, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного суму (О.Довженко). 11. Прикро, звичайно,

буває, коли чуєш з чиїхось уст сканцеляризовані неокочирності чи тролейбусні вульгаризми або коли навіть автор вимовляє зі сцени широковідоме слово перекручено, з неправильним наголо-сом (О.Гончар). 12. Не шукай принад світу, бо ти посланий у нього не задля задоволень, а задля чорної, яка може залишитися й неоплаченою, праці (В.Шевчук).

Вправа 3. Зробити синтаксичний розбір речення, орфографічний та орфоепічний аналіз підкреслених слів.

1. Куди б доля не закинула людину, але їй завше має світити отой найперший і найдорожчий вогник великої любові до отчого краю (В.Скुरатівський). 2. Скинути з плечей і віддати останню сорочку – це залишитися живим, а скинути сорочку духу – віддати свою душу, самознищитися (Б.Харчук). 3. І марили айстри в розкішнім півсні про трави шовкові, про сонячні дні, - і в мріях ввижалась їм казка ясна, де квіти не в'януть, де вічна весна (О.Олесь). 4. Велику чародійну силу перетворень мають наші вечірні ріки і броди, коли в них тоне й не тоне місяць, коли в таємничих ямбах очеретів затихає птиця, коли біля невигадливих прибережних осель, віддаляючи їх від городів, стоять не тини, а зношені рибальські сіті, коли на подвір'ях у пошані доживають свій вік старі човни (М.Стельмах). 5. Ми щасливі і горді, що маємо дорогу спадщину наших визначних майстрів, художників слова, кращі зразки, неосяжне багатство національної мови, в яке треба проникати і яке треба вивчати і вдосконалювати (К.Гордієнко). 6. На світі можна жити без ета-лонів. По-різному дивитися на світ: широкими очима, з-під долоні, крізь пальці, у квартирку, з-за воріт. Від того світ не зміниться нітрохи, А все залежить від твоїх зіниць. В широких – відіб'ється вся епоха, У звужених – збіговисько дрібниць (Л.Костенко). 7. В серпневі дні, коли обжинки світлі справляє сита, медвяна земля, і кулики дзвенять на узбережжях, мереж-кою гаптуючи пісок, а ластівки малечу научають повітря сизе різати грудьми, - в серпневі дні розширюється обрій і розгортає крила далечинь (М.Рильський). 8. Враження було таке, що йому завжди тісно, що душа його прагне майданів і площ, моря люд-ських облич, до яких міг би звертатись, і чи не тому й вибрав

наймасовіше з мистецтв? (О.Гончар). 9. Доц босоніж входить в ниви, гне сережки срібний колос, жито схлипує й сміється, подає пшениця голос (М.Стельмах). 10. Та не однаково мені, Як Україну злії люде Присплять, дукаві, і в огні Її, окраденую, збудять... Ох, не однаково мені (Т.Шевченко).

Вправа 4. Зробити синтаксичний розбір речення, морфемний і морфологічний аналіз підкреслених слів.

1. Правди в брехні не розмішуй, не ганьби все підряд, без пуття, бо на світі той наймудріший, хто найдужче любить життя (В.Симоненко). 2. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу... (Панас Мирний). 3. Кобзарі – це речники етносу, його віри в прийдешнє, його історичного оптимізму (О.Бердник). 4. Перед негодою не гнись і перед радістю будь гідним. Щоб стати долі сином рідним, Прошу тебе: не запізнись! Не запізнись писати листи із щастям ніжного кохання, З відлунням першого спіткання і небажанням самоти (О.Андрієнко). 5. Пригадай собі голос матері, як хочеш почути совість, пригадай собі руки милої, як хочеш повернути щастя, і дівчинці семилітній з лялькою на руках, сивий чоловіче, дай дорогу (Д.Павличко). 6. Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висотах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах (О.Довженко). 7. Жити потрібно, не віддаючись на волю великих пристрастей, жити без ненависті й без хворобливої любові, споглядати світ і брати собі в душу (Ю.Мушкетик). 8. Слова повинні бути покірні чуттям і помислам твоїм, і рими мусять бути вірні, як друзі в подвигу святім (М.Рильський). 9. Де я не бував, де не їздив, з якими тільки людьми не зустрічався і хто тільки не вдовольняв мою спрагу знайомств та пізнання чужої душі, завжди із своїх мандрів я повертався до батька й матері (Є.Гуцало). 10. Нехай поляжу при межі, Хай кров і плоть моя зотліла, Але не зраджую в самоті Моєї віри і надії (А.Малишко).

Вправа 5. Зробіть аналіз фразеологізмів, виділивши їх із наведених речень.

1. – *От як може чоловік жити, коли має олію в голові!* (М.Стельмах). 2. *А роботи по самі вуха: треба обід готувати та видавати, посуд мити...* (М.Коцюбинський). 3. *В мене роботи не по шию, а просто з головою!* (І.Нечуй-Левицький). 4. *Ні, він [Дмитро] не стане поперек дороги своєму другові!* (М.Стельмах). 5. *Стара лисиця писком риє, а хвостом слід замітає* (Н.тв.). 6. *Почалося бабине літо* (А.Давидов). 7. *Те ще се ти мені байки плетеш, на глум здіймаєш чи смієшся в вічі? Нема ніде нічого, а вона якогось дуба смаленого править та обіцяє груші на вербі* (Леся Українка). 8. *Федько аж світиться: і справді, йому здорово щастило в житті! Тітка так і вихваляється перед гостями: „А небіж мій – чули? – у сорочці народився! Тому й щастить хлопцеві: він як у Бога в усі живе”.* Після смерті невістки, узявши на виховання Федька, Надія Василівна сказала собі: *„Оце ж, мабуть, і щастя моє. Буду хлопчика в люди виводити, а заміж не піду”* (І. Муратов). 9. *Він світ не раз збирався здивувати, але пригода трапилась така, що не зумів Пегаса осідлати і пересів тоді на ішака* (В.Симоненко). 10. *Зірветься день листком каштановим, впаде у Лету, як в траву* (Т.Андрušко).

Вправа 6. Зробити синтаксичний аналіз речення.

1. *Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтеся в хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій – і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуєте голоси великих творців, імена яких роззубила історія...* (М.Стельмах). 2. *Є ж люди на землі – а то б не варто й жити, – Що крізь щоденний труд уміють і любити, і усміхатися, і мислити, й шукать* (М.Рильський). 3. *Буває, що любити – це лише радість, а буває, що це майже повсякчасні муки і біль* (О.Гончар). 4. *Чим більше дізнаєтеся про своїх предків, тим мудрішими і впевненішими будете, тим шляхетніше себе почуватимете* (О.Макаренко). 5. *Мова – така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то вже буде смерть його душі...* (Панас Мирний). 6. *Хто зберіг любов до краю і не зрікся роду, Тільки*

той віддав всю душу, Все, що зміг, народу (О.Олесь). 7. Хотів би, щоб ти з подробицями написав мені, як ти гризеш цемент науки, де працюєш і чи вистачає тобі тих грошей хоч на цигарки (Гр.Гютюнник). 8. Торжествують: він не помилявся, не змочив – ні разу! – подошов, проти вітру – жоден раз! – не пхався, але ж він нікуди і не йшов (В.Симоненко). 9. Коли чари і радість заслоняються серпанком сумнівів, коли замість насолоди величезна праця дорогого вашому серцю колективу художників усупереч вашій волі викликає у вас критичний напрям думок, і радість огортає вас зовсім не в кожній залі, і питання, одне гостріше за другого, починають хвилювати вас і не дають спокою, – важко тоді братись за перо (Б.Лобач-Жученко). 10. Хіба оті, без німбів, без імен, на тій дорозі в Київ із Лубен, або оті, під лісом, із Волині, - хіба вони не більші мученики нині?! (Л.Костенко). 11. Ми всі із хліба виростали, сину, із праці себто – чуда із чудес, - яка нас охрестила на Людину, піднявши з чотирьох до піднебесь (Б.Олійник).

Вправа 7. Зробити синтаксичний розбір речення та фонетичний аналіз підкреслених слів.

1. Немає мудріших, ніж народ, учителів: У нього кожне слово – це перлина, Це праця, це натхнення, це людина... (М.Рильський). 2. Відколи пам'ятаю себе, я люблю вітряки, люблю посвистити їхніх крил, гудіння малинових жорен, і присвист, і зітхання коши, коли він вбирає в себе зерно (М.Стельмах). 3. Коли озеро стає болотом – тяжко, а коли людина – то страшно (М.Стельмах). 4. А пісня длється дуже мелодійна, урочиста, виявляє дужу силу України, розлягається живою силою по тих степах... (І.Нечуй-Левицький). 5. Джеря тільки згадував, як колись він жав з Нимидорою вночі при місяці, як людський хліб стояв незжатий, а люди на паниціні хапали серпами панський хліб (І.Нечуй-Левицький). 6. Кирило і Мефодій побачили, що вірують багато, і що багато божих дітей по світу народжується, і що вони цілком позбавлені духовної поживи (Т.Книш). 7. Коли на городі з'являвся перший пуп'янок огірка чи зацвітав повернутий до сонця соняшник, мати брала мене, малюго, за руку і вела подивитися на це диво (М.Стельмах). 8. Кві-

ти чудові на рушникові вишиті з ніжністю серця колись (Я.Семенюк). 9. І, надлетівши, зморена бджола відчує стебел плавне колихання... (В.Стус). 10. Отчий дім, щедро наповнений родинними переказами та любов'ю матері, приімлені луки, ліс, чисті ставки з білими лілеями – ось той Зелений Буквар, по якому майбутній вчений Левко Симиренко охоче вчився читати книгу природи (І.Кравченко).

Вправа 8. Зробити синтаксичний розбір речення, фонетичний і словотвірний аналіз підкреслених слів.

1. Новинки НТР з'їда вогонь минуцості, та вічне диво дивне, сучасне всім вікам – це ти, Людино (С.Йовенко). 2. Дитинство живе в людині від початку до кінця її життєвого кола, бо це найкраща частина її центру, вічно освіжаюча субстанція, яка утримує її в чистоті й оптимізмі (У.Самчук). 3. У чітке та старанно відшліфоване слово вкладає поет величну і незнищену думку та ідею, яка робить його митцем, що говорить устами народу, котрий прагне бути державною незалежною нацією (О.Сліпушко). 4. Навіщо бундючитись пихато І гріться в похвалах. Слова не ртуть. Мало великим себе уявляти – Треба великим бути (В.Симоненко). 5. Нехай і паморозь лягла, І сивий день вклонився жити, Твоїх дощів осіння мла Рідніш чужинського блакиту (В.Симоненко). 6. В Японії, наприклад, є понад сто мовознавчих центрів, де різнобічно вивчають такий складний організм, яким є мова (О.Сербенська). 7. Ні жайворонка в небі, ні чорногозу в траві, ящірки поснули в землі, цвіркунці позамерзали на смерть, і трави всі сухі, сонце не гріє, тільки високо під хмарами летять останні птахи в вирій, - осінь (Ю.Яновський). 8. Якби всі ті, хто землю боронив, та повставали сіяти й орать, то врожаї з розораних могил змогли б півсвіту хлібом годувать (Г.Чубач). 9. Коли я стою перед витвором старогрецької скульптури, сповненої гармонії й світла, або дивлюсь на картини Рафаеля, читаю світлу лірику Пушкіна, або слухаю українські народні пісні, що вражають нев'янучою співучою красою, - я не перестаю дивуватися, як творці цих шедеврів у реальному, звичайному, земному вміли знаходити піднесене, вічне (О.Гончар). 10. Якщо позабудеш стежину до хати, яку дитинчам навпрос-

тець протоптав, І матір, і рід свій, і слово крилате, То, значить, чужинцем бездушним ти став (Р.Братунь). 11. Коли опустяться на землю сутінки, і ранні зорі попливуть по небу, і теплі роси упадуть на трави, далеко-далеко від села, аж за річкою Переграйкою, спалахне багаття (В.Москалець). 12. Як він любив цю переджнив'яну і жнив'яну пору, коли після всіх тривог тиха містерія нив ставала радістю душі, коли, дивлячись на схилений колос, ясніли людські душі і щось добре шептали вуста (М.Стельмах). 13. На світ і на себе варто дивитися трохи вибагливіше, ніж йому здавалося, бо в житті, як і в гололедіццю, можна падати й інших валити зовсім випадково, цілком несподівано для себе й ближніх (В.Підмогильний).

Вправа 9. Зробити синтаксичний аналіз речення і лексичний розбір підкреслених слів.

1. І в епіцентрі логіки і стресу, де все змішалось – рідне і чуже, цінує розум вигуки прогресу, душа скарби прадавні стереже (Л.Костенко). 2. Недаром старі люди кажуть: теплий квітень, мокрій май – буде жито, як гай! (Л.Дмитерко). 3. О мово українська! Ти – вода з кринички, над якою гнуться верби, холодна, і прозора, і проста, а без води я вже давно помер би... (Ю.Бедзик). 4. Сам Бог велів любити Україну – Нещасний край манкуртів і заброд, - Любіть її не ідолопоклонно, а як життя, як долю, як народ! (І.Гнатюк). 5. Кидає пахар на полі плуг із волами, кидає пивовар казани в броварні, кидають шевці, кравці і ковалі свою роботу, батьки покидають маленьких дітей, сини – немоцних батьків, і всяке манівцем да ночами, степами, тернами та байраками чимчикує на Запорожжє до Хмельницького (П.Куліш). 6. Федорові Несторовичу пригадалося, як у дитинстві шльопав босими ногами по розбитій чередою степовій дорозі, як крута пилюка гарячими струмочками цідилася крізь пальці, а вітерець виносив з-поміж кіп теплий дух спілого жита (Гр.Тютюнник). 7. Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті мости, коли на бліде, втомлене небо з'являються крадькома несмілі зорі, в останньому промінні сонця справляє грища мушва, а дивно м'яке повітря приймає оддаль бузкові

тони і робить простори ще кращими і ще глибшими, Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла й приємне почуття скінченого дня (М.Коцюбинський). 8. Дорогою до села Василі втішали мене, що, мовляв, на той рік приймуть і тебе, що їхня форма до того року вже приноситься, а в мене буде нова, що вони однак будуть зі мною товаришувати – gratis у два голоси на балалайках вечорами в неділю, а я на бубні вибивати (Гр.Тютюнник). 9. Відколи люд живе, І жито жовте, і волошки сині, Відколи небо голубе пливе На нашій, на зеленій Україні! – В серцях плугатарів і ковалів, В дівочій пісні, в пісні парубочій, І там, де біль, і там, де правий гнів, І там, де щастям променіють очі, Найбільше ж там, де повстання пожар, Найбільше, там, де полум'я і порив, Живе один з найбільших в світі творів – Шевченка невмирущого “Кобзар” (М.Рильський). 10. А небо уночі – беззоряна рілля, бо зерна зір це кільчаться у лоні, й тверда долоня поля в скиртах-мозолях, як матері натруджена долоня... (Є.Гуцало). 11. Крізь весняні шуми рік і лісів, крізь гамір торговиці світової, крізь невгаваючий рев ненажерливості людської і злости – чую тебе, свята велика молитво безталанного нашого народу (Б.Лепкий). 12. Голос був спокійний, але рішучий, кожде слово дзвеніло, як вилите з бронзи (Б.Лепкий).

Вправа №10. Зробити синтаксичний і пунктуаційний розбір речення.

1. Скосив, підняв, обмолотив, урятував – честь тобі, хвала, zostавив на землі, притоптав, прикотив колесами, зневажив – ганьба довічна! (П.Загребельний). 2. У цій дохристиянській молитві-колядці говорить про те, що з самісінького початку світу (зауважимо собі), коли ще не було ні неба, ні землі, ні сонця, ні місяця, ні зір, а було лишень одне синєє море, серед безодні того синього моря вже стояло дерево – зелений явір (М.Ткач). 3. Від усього поруйнованого серця бажаю кожному з нас зробити більше за мене і, склавши колісь у прекрасному майбутньому трудовій свої руки, не будучи ніким ні перебільшеним, ні засудженим, ні заплямованим і зневаженим, оглядаючи шлях свій і рідні народні “лани широкополі”, засіяні невмирущими

словами з душами чистими, не спустошеними брехнею, взаємною ненавистю, жадністю, жорстокістю, кар'єризмом, зітхнути легко, тихо і щасливо і втішитись думкою, яка не судилась мені, що мріяв усе життя про творення добра: благословен труд, і день, і дім (О.Довженко). 4. Де я не бував, де не їздив, з якими тільки людьми не зустрічався і хто тільки не вдовольняв його спрагу знайомств та пізнання чужої душі, завжди із своїх мандрів я повертався до батька й матері (Є.Гуцало). 5. І хоч часами плутана була моя стежа, і помацки проходу серед страшних шукав я перешкод, і помилки робив я неминучі, і сто разів зривався я із кручі, - завжди мене мій рятував народ (І.Кочерга). 6. Піл земний на стопах, і пісок на устах, і доторки холодних вод небесних і земних на лиці й на всім тілі, і вітер в очах, і запах трав і молодого листя, і шум дерев, і крик птахів – все в тобі й з тобою, а тебе вже немає (П.Загребельний). 7. Коли затихне грім останніх гармат і аероплани накреслять у небесах слово “мир” усіма мовами, коли не повернуться додому стільки дорогих і любих, коли мільйони людей повернуться не в оселі, а на згарища і, оглядаючись, не пізнають ні вулиць, ні сіл, ні людей своїх, і не знайдуть уже ніколи тих, до кого прагнули їхні серця, - тоді тільки побачить людство, який страшний шлях воно пройшло... (О.Довженко). 8. Якось, покружлявши біля хлібопекарні, де ще недавно з жовтих дерев'яних лотків горнувся, мов з рукава, гарячий дух, Климко з Зульфатом зайшли на базар (Гр.Тютюнник). 9. З багатьох античних міфів на мене чи не найбільше враження справив міф про людинолюбця Прометея, який ніби вкрав у богів вогонь, щоб передати його людям, і міф про Ікара, першу людину, що знялась на крилах у небо (Б.Антоненко-Давидович). 10. Галя вже знала, що казкова хата стоїть недалеко від церкви, з віконечок видно Дніпро і далеко гори округи й гаї, що в його сад величенький і має він пасіку... (Ю.Яновський).

КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Зробити лексичний розбір виділених слів, проаналізувати фразеологізми за схемою.

Криниця у нашому обійсті

*Відома істина: людина може значно довше прожити без їжі, ніж без води. Ковток прозорої джерелиці рятує мандрівників, поновлює сили **хліборобам** у спекотливі днини, дарує радість пастухам.*

*Здавна в народі кажуть: яка криниця – такий і **господар**, який поріг – така й господиня. У цій **приповідці**, немов у дзеркаллі, відбилася не лише людська працьовитість, а й охайність, адже споконвіків люди намагалися оздобити своє обійстя мистецькими витворами, надати йому вигадливих форм, прикрасити багатою фантазією. І особливо це стосується криниць – цих найсвятіших місць.*

Над колодязями зводили всіляких форм дашки. Вони мають і практичну доцільність – вода завжди залишається чистою.

*З особливим смаком люди оздоблювали і зовнішнє цямриння. Біля кожного обійстя на Прикарпатті, немов маленькі дивовижні **музейчики**, стоять криниці з вежами, поверх яких прикріплено **флюгер** або вирізьблено зображення голуба.*

*Традиційно обіч криниць висаджують калину. Це **дерево** не тільки прикрашає місце, а й оберігає воду від спеки. З ранньої весни духмяніють тут квіти, гудуть бджоли, витьохкують солов'ї, а восени на р'ябчастих гілках багровіють пучки соковитих ягід. У дбайливих господарів обіч колодязя ще й **клуба** з квітами сусідитиме чи проляже вузький з природного каменю **пішник** й полив'яний кухоль.*

*Криниця у нашому обійсті. Це не тільки господарські зручності, а й висока естетична потреба, свідчення мистецького смаку, **фантазії**. Вода із семи криниць. Це не лише поетичне порівняння, художній прийом, а й глибока народна пошана до дживих джерел.*

(За В. Скуратівським)

Завдання 2. Зробити синтаксичний розбір речень, проаналізувати фразеологізми за схемою.

I. Дід зауважив, що я одчайдух і весь удався в нього...

Після цього ми з дідом презирнулися, усміхнулися, мати по-сварилась на мене бровами і кулаком, а бабуся вирішила повести свого безклепкого внука до церкви. Там я мав і покаятись, і набратись розуму, якого усе чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, але й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п'ятки і на в'язах стирчала макітра...

(М. Стельмах)

II. – Що тобі, Мартохо, треба? – питаю. – Чого вертишся, як чорт у баклазі?

– А хіба я завжди не верчусь перед тобою, як сорока на тину?

– Буває, що коло носа в'єшся, а в руки не даєшся...

– Ой, Хомонько-дукачику! Ой, Хомонько-карбованцю! Та хіба вже я така слизька, що й обома не вдержиш?.. Добра тобі хочу.

– Якого добра? Чи не отого добра, від якого шукають другого добра?

– Одарку Дармограїху знаєш?

– Оце ота хитра, мов щука, та все ж таки не з'їсть йорша з хвоста?

– Вона, Хомонько! Спить, а кури бачить... Дуже мене просила за тебе. Просила, вмовляла, золоті гори обіцяла. Щоб я тебе позичила їй на літо й на осінь, на якогось півроку.

Очі мої стали рогом, як в отого чортополоха, що з телячим хвостом надумав у вовки сунутись.

– Як то позичити? Чи я підрешіток, щоб позичати?.. Мартохо, схаменись, бо ти вже так допозичалась, наче тебе дурний старорежимний піп хрестив, тільки намарне в воду не пустив...

– Не дивись на мене, Хомонько, мов собака на висівки... Трохи поживеш у Дармограїхи, тебе не убуде, а в нашій хаті прибуде (Є. Гуцало „Позичений чоловік, або ж Хома невірний і лукавий”).

Завдання 3. Перепишіть текст, поставивши потрібні розділові знаки і записавши правильно слова (вибрати правильну орфограму). Зробіть орфографічний, графічний, орфоепічний та пунктуаційний аналіз.

Отчий дім

Старен...кий підсліпуватий іноді навіть... горбатий але рідний до бол(і,ю) рідний. Усе бачив він на своєму віку все вистраждав і вистояв він нездолан...ий як та земля на якій він стоїт... Він може десять... раз(ів) погоріти до(тла) але досить.. якогос... мален...кого паростк(у,а) як у нім знову тепли(т...с,ці)я жит...я і знову підбілюют... підфарбовують... пр(е,и)ч(и,е)пурюють... його обсівають... мал...вами обгороджують... б(е,и)резовим тинном або лісою і знову чистими вікнами він дивит...с,ці)я на сіл...с...ку вулицю в кін...ці якої ставлять... та ставлять... нові хати. Коли(ж) він дуже старен...кий і починає х(е,и)литися а нового поставити ні(за)що то його нишком підп(е,и)рають... дубовими стовпами (з)тил...ної сторони і він знову стоїт... (на)перекір (не)годам. Але коли навіть... руйнують... його то (де)що беруть... з нього для нового дому так бат...ко щос... передає синові а син своєму синові. Од...ні вм(е,и)рають... інші народжують(т...с,ці)я і на тому віками стоїт... отчий дім...

І нехай ви ж(и,е)вете в кам...яних палацах нехай люстри сяють... над вами але якщо ви ж(и,е)вете чес...но і тому інколи буває вам трудно то вам мило (з,с)гадати осін...є бе(з,с)доріж...(а,я) той отчий дім в якому поч(и,е)налося ваше жит...я. Від вас залежит... що ви залиш(е,и)те своїм дітям... Шануйте те що залиш(е,и)но вам у спадок труді(т...с,ці)я на більше. І якщо (не)виходит... вам жити в отчому домі може тісно (не)зручно там а може в(е,и)ликі діла в(и,е)ришите (в)дал(е,и)ні від нього то хоч поїд...те поглян...те на нього. Провідайте подвір...я в якому пройшли ваші перші весни це вам (з,с)годи(т...с,ці)я для сер...я і для душі для вашої щоден...ої праці бо крім шаноби до

людей до простих людей які породили вас ви біл...ше нічого (не)вин(е,и)сете з отчого дому

(За В.Земляком)

Завдання 4. Зробіть морфемний і словотвірний аналіз виділених слів.

Чао, бамбіно!

Ти мене починаєш втішати, Мар'янку. Якщо насправді в **МАЛюванні писанок** побачила ілюстрацію до теми “Труд переростає у красу”, їй-Бо, прудко зростаєш у моїх очах... Вільна праця – тема вельми цікава. Замислився оце над нею і згадав про **повстання Спартака**. Як ти гадаєш, чому повстання відбулося? Адже жили раби не дуже й кепсько. Я тут **переглядав** підручник Римського права і виявив: за **вбивство** раба тяжко карали, за знущання – також, та й становище рабів, висловлюючись **по-сучасному**, їхній правовий статус доволі ліберальний – мали змогу одружуватись, **заробивши** гроші, викуплялися і відтак ставали **рівноправними** громадянами. Доходило до того, що в Римі навіть імператори були **вихідцями** з рабів. Отже, становище більш-менш стерпне, і раптом – **вибух**, революція. **Звичайнісінькі** істоти, на яких до того ніхто не звертав уваги, наважилися на протест, небезпечний і **руйнівницький**. Дивись, як захоплює! Замість того, щоб довгими роками **животіти, вислужуючись та принижуючись**, люди вирішують: **віддати** життя або здобути волю. Знехтувано **найдорожчим** у людині в ім'я, очевидно, ще дорожчого. Ось що значить *homo sapiens* – істота розумна.

Коли читатимеш роман Джованьйолі, зверни увагу на болісну резигнацію-скаргу Спартака одному старому **служці**. Вождь повстанців гірко казав:

- У Римі є 9 мільйонів рабів, а до мого війська зібралося ледве **сотня** тисяч.

І ще там мовиться, що, напевно, мають рацію **римляни** – є народи **холопської** вдачі, придатні лише на виконання, а не творчість. Цікаво те, що автор **книжки**, італієць – учасник руху карбонаріїв. Його батьківщина в минулому столітті постійно нуртувала повстаннями за звільнення з-під ярма **ав-**

стрійської монархії. Тому в його романі чимало думок, ніби звернених в історію, а промовляють до сучасників.

(В.Марченко)

Завдання 5. Зробіть морфологічний аналіз виділених слів.

Олесь Гончар

*Він із роду Котляревського, Шевченка, Франка, Довженка. Він свідомо обрав **обов'язок** повірника **українського народу** в часи **жорстокі**, лукаві, **однозначно** недобрі для **Вітчизни**. Здійснювався присуд більшовицької імперії: Україна **повинна** була **розчинитися**, загубитися **серед** „**нової історичної спільності** – **радянського народу**”. **Хтось** мусив цьому **спротивитися**, **проти** цього **повстати**. Такі люди **знайшлися**, і **попереду них** – Олесь Гончар.*

***Може, надто пізно, але добре, що ми зрозуміли: ось** Людина, **котрій** Богом дано говорити від імені свого і від імені **народного**. Гончар став **не** лідером України, **а її речником**, **духовним батьком нації**.*

*Власним прикладом **він утверджував безсмертя рідного** слова, розбудовував **храм рідної** культури. **Вроджений** інтелігент, людина світової культури, на **нашій рідній**, **покривдженій** землі, він наче **підіймався** над побутом, **показуючи** цінності й надбаня українського народу.*

*У серпні **1991** року **нашій** Батьківщині було **повернуто незалежність**, **вистраждану** нашими **попередниками** і **сучасниками**. **Всі тоді** відчули: на **її** олтар було **покладено мільйони** жертв, **пролито** моря невинної крові. **Рубінами** на **нім сяє** чиста кров юного **Олеся** Гочара, **а на державному знамені золотіють** його мудрі мислі.*

(За Р. Лубківським)

Завдання 6. Зробіть синтаксичний розбір текстів. Схарактеризуйте речення за схемами.

Пісня мого народу

*Тисячі літ живе народ наш на **плодючій, прекрасній** землі. **Розметаний по широким степах**, між **велетенськими ріками** і*

лісами, поздираний нападниками й загарбниками без міри, без пуття, але єдиний, дужий і добрий до всього живого, ростучого й текучого, до сонця, зірок, вітрів і роси. Скільки було заздрісних, охочих, ворожих, які хотіли зіпхнути народ цей з його землі, погнобити, знищити, пустити в непам'ять. Здавався він усім чужинцям таким добрим, лагідним і безпомічним, що сам упаде в руки, як перестиглий плід. А він стояв уперто, непохитно, вороги ж гинули безслідно, та над їхніми могилами лунали не прокляття, бо народ наш не вмів ненавидіти, не молитви, бо не переймалися тут надмірною вірою в богів, а в жито-пшеницю, в мед і бджолу, - линула до самого неба пісня „Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?“, „Ой не шуми, дуже, зелений байраче“.

Веснянки й колядки, пісні купальські й русальні, балади, мугутні думи про боротьбу із загарбниками, пісні побутові – вся історія народу у цьому безмежному материкові високої поезії, історія, як казав Гоголь, „жива, яскрава, сповнена фарб істини“. В піснях своїх народ не тільки виспівував, виливав свою душу і свій геній, але й оберігав і зберігав цю душу.

(За П. Загребельним)

Пісня й мова

Світ, на щастя, зачарований піснею. Проте у нас мало симпатичних пісень про сучасність – ми співаємо про вербу, про калину, про гірке кріпацтво... Так, ці пісні ще довго будуть нас чарувати, але ж має розвиватись глибина і ширина! Має нарешті з'явитись в Україні нова українська пісня – не наших пращурів, спасибі їм, а наша! Треба ж показати, на що ми, прапора-внуки славних предків, здатні, а не тільки співати те, що до нас віками створювалось.

Недоброю традицією стало жалкувати, скиглити, ридати над нещасною долею України, нічого заради України не роблячи. Ми впевнені: кожен, хто хотів би прислужитися державі, має працювати – оберігти слово, пісню (а це душа народу!) – все це має робитися не плакальниками і не песимістами.

Часто сперечаються щодо визначення української пісні: що тут головне? На нашу думку, головна ознака – мова, бо мова і пісня – це як кисень і легені. Ми – співуча нація, талановита, і в

пісні наша мова має утверджуватись. Написана американцем чи й марсіанином, але українською мовою – це теж буде українська пісня. І навпаки, написана бодай і нашим земляком, але чужою мовою, то вже не наша пісня.

(За В.Крищенком)

Вечір

Щось неслуханно чарівне й зворушливе криється в природі, коли під місяцем бовваніють чи іскряться розмивчастим відливом чубаті полукипки. Тоді здається: ось-ось на житніх стернях побачиш саме літо, що йде, неначе утомлена жниця, і само собі дивується – чого воно тільки не заробило, чого тільки не зародило навкруги!

Як тихо і славно у полі! Від стерні і снопів підіймаються пахоці відволоженого жита, а зверху снується солодка теплінь липового цвіту. А може, цей дух розтікається не від липового шляху, а обтрушується з ласкавої місячної пороші, що тремтить над тобою, збирається на кожній зернині пшеничного колосу і, зав'язавшись у краплини, радісно й трепетно падає на землю.

Чи зможе художник змалювати такий петрівчанський вечір? Щоб і невидиме літо йшло по стернях, щоб і полукипки, мов живі хліборобські надії, дихали житнім хлібом, щоб і місячна в'язь в'язалась на червоній пшениці, щоб і росиця падала з неї, мов світла сльоза? Ні, такого не намалюєш – тільки побачити зможеш. То й дивись, чоловіче, поки маєш молоде серце!

(М. Стельмах)

Завдання 7. Перепишіть текст, поставивши потрібні розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми за схемою.

Музика вдарила мари і вступаючи на майдан усі розташувалися за призначенням прапори поставили перед головним наметом кухар та його помічники подалися до кухні а всі що приймали посвячення виладналися в три ряди обличчям до прапорів замикаючи собою четвертий бік майдану. Біля їх ніг розташувалися музиканти. І знову почалися танці. Гості змішалися з майстрами та їх родичами. Одні танцювали інші випробували

силу в боротьбі а більшість сиділа вздовж наметів і поважно курила милуючись з молоді.

За годину до півдня був готовий обід і поки кухарі наливали повні чани баранячої чорби і плову і накладали миски й блюда шашлику по наметах урочисто мили руки. Потім підмайстри внесли до кожного намету по п'ять столів з дерева або з шкур кожен на двадцять їдців. Столи були круглі з пов'язаними навколо рушниками замість салфеток. На кожному стояв кошик пухкого білого хліба і п'ять блюд та стільки ж ложок скільки людей могло вміститися навколо. Хто не потрапив до столів той розташувався на траві на майдані і всім вистачило і чорби і курячого плову і шашлику і халви і горіхів. Почесним гостям подавали запашний шербет з трояндовою олією гарячу каву...

(За З. Тулуб)

СИСТЕМА ОРІЄНТИРІВ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

I. ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ. ОРФОЕПІЯ

Студенти повинні вміти:

1. Правильно виконувати фонетичний і фонологічний аналіз слів; знати принципи фонетичної та фонологічної транскрипції.
2. Характеризувати звуки з погляду їх артикуляційних і акустичних властивостей, визначати звуки за їх суттєвими ознаками.
3. Ілюструвати прикладами фонетичні закони та явища української мови.
4. Правильно встановлювати співвідношення між звуком і буквою, звуком і фонемою.
5. Послідовно розрізняти букву і звук.
6. Ділити слово на склади.
7. Ставити наголос відповідно до норм української літературної мови.
8. Користуватися орфоепічними й орфографічними словниками та довідниками.
9. З'ясувати специфіку й обсяг вивчення фонетики, графіки, орфографії та орфоепії в школі.
10. Знаходити вивчені орфограми і пояснювати їх за допомогою правил.

Перелік основних орфограм

1. Велика літера і лапки у власних назвах.
2. Перенос слів з рядка в рядок.
3. Літери **е, и**, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів.
4. Літери **и – і** після **ж, ч, ш, щ** та **г, к, х** в коренях слів.
5. Літери **а – о** на позначення ненаголошених голосних в коренях слів.
6. Літери **и – і** в словах іншомовного походження.
7. Літери, що позначають приголосні звуки, які уподібнюються.
8. Сполуки літер **-ться, -ися** у дієсловах.
9. Спрощення в групах приголосних.

10. М'який знак.
11. Апостроф.
12. Сполуки літер *йо, во*.
13. Літери *о – і, е – і, є – ї* в коренях слів.
14. Літери *е – і* в коренях дієслів.
15. Літери *е – и* в коренях дієслів.
16. Літери *о – а* в коренях дієслів.
17. Літери *е – о* після *ж, ч, ш, щ, дж* та *й*.
18. Сполука літер *-чн-* у прикметниках із суфіксом *-н-*.
19. Літери *чч, щ* в іменниках із суфіксом *-ин(а)*.
20. Сполуки літер *-цьк-, -зьк-, -ськ-, -цтв-, -зтв-, -ств-*.
21. Подвоєні літери.
22. Літера *з* у кінці префіксів.
23. Літери *з – с* у кінці префікса *з-(с)*.
24. Літери *е – и* у префіксах.
25. Літери *е – и* в суфіксах *-ив-, -ев-*.
26. Літера *и* в суфіксі *-инн(я)*.
27. Літери *е – и* в суфіксах *-ичк-, -ичок-, -ечк-(-єчк-), -енн-(-єнн)*.
28. Літери *о – е(є)* в суфіксах *-ов-, -ев- (-єв-)*.
29. Літери *о, е, є* в складних словах.
30. Написання складних слів разом та через дефіс.
31. Літери *о, е, є* в закінченнях орудного відмінка однини іменників першої відміни.
32. Літери *а, я, у, ю* в родовому відмінку однини другої відміни.
33. Літери *о, е, є* в закінченнях давального й орудного відмінків іменників другої відміни.
34. Літери *о* в суфіксі *-ович-* та *і, й* в суфіксах *-івн(а), -ївн(а)*.
35. Одна і дві літери перед закінченням орудного відмінка однини іменників третьої відміни.
36. Літери *и, і, ї, йо, во, о, е, є* в російських прізвищах.
37. М'який знак у числівниках.
38. Написання разом числівників на позначення десятків і сотень у непрямих відмінках.
39. Дефіс у неозначених займенниках.
40. *Ні* в заперечних займенниках.
41. Літери *е – и* в особових закінченнях дієслів.
42. Частка *бу(б)* з дієсловами умовного способу.

43. Літери *у(ю), а(я)* в дієприслівникових суфіксах *-уч-(-юч-), -ач-(-яч-)*.
44. Літера *н* у суфіксах дієприкметників.
45. Літера *и* у суфіксах дієприслівників.
46. Літери *и, і* в кінці прислівників.
47. *Не* з іменником, прикметником, прислівником.
48. *Не* з дієсловом.
49. *Ні (ані)* з різними частинами мови.

II. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Студенти повинні вміти:

1. Здійснювати системний аналіз лексики сучасної української мови.
2. Виконувати лексичний аналіз слова, лексико-семантичної групи, лексико-семантичного поля.
3. Здійснювати науковий аналіз фразеологізмів і правильно вживати їх у мовленні.
4. Визначати принципи побудови словникової статті.
5. Користуватися лінгвістичними словниками різних типів.
6. Знаходити і виправляти лексичні помилки.
7. З'ясовувати специфіку й обсяг вивчення лексикології, фразеології та лексикографії в школі.

III. МОРФЕМІКА. СЛОВТВІР

Студенти повинні вміти:

1. Виділяти флексію і визначати її значення.
2. Членувати основу на значущі частини (морфемі) і давати їм характеристику.
3. Добирати спільнокореневі слова, слова з однаковими морфемами.
4. Вказувати на можливі морфонологічні зміни слова.
5. Зіставляти морфемну структуру слова з погляду синхронії та діахронії; пояснювати історичні зміни.
6. Аналізувати зв'язки між словотвірним значенням похідного й компонентами лексичного значення твірного слова.
7. Простежувати сучасні тенденції у розвитку словотворення.
8. Виробляти навички морфемного, словотвірного й етимологічного розборів слова.

9. Характеризувати стилістичні можливості внутрішньої форми.
10. Пояснити специфіку й обсяг вивчення морфеміки та словотвору в школі.

IV. МОРФОЛОГІЯ

Студенти повинні вміти:

1. Характеризувати сутність лексичного і граматичного значення слова.
2. Розпізнавати частини мови, визначати їх граматичні ознаки.
3. Правильно утворювати форми слів і вживати їх у мовленні.
4. Виявляти особливості формозміни повнозначних частин мови, давати історичний коментар.
5. Пояснювати явища переходу одних частин мови в інші.
6. Визначати стилістичні функції частин мови у тексті.
7. Наводити приклади вживання одних граматичних форм частин мови у значенні інших.
8. Правильно виконувати морфологічний аналіз слів.
9. Знаходити і виправляти граматичні помилки.
10. З'ясувати специфіку й обсяг вивчення морфології у школі.

V. СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Студенти повинні вміти:

1. Виділяти синтаксичні одиниці різних рангів, правильно та доречно використовувати їх у мовленні.
2. Розрізняти різні структурні типи словосполучень.
3. З'ясувати комунікативний тип та основні ознаки речення.
4. Записувати структурні та графічні схеми синтаксичних одиниць.
5. Аналізувати парадигматичні видозміни одиниць синтаксису.
6. Виділяти компоненти семантичної структури речень різного типу.
7. Здійснювати актуальне членування речень (висловлювань).
8. Визначати національну специфіку синтаксичних одиниць, їх стилістичні можливості у тексті.
9. Спостерігати над формально-семантичними співвідношеннями в синтаксисі української мови.
10. Замінити пряму мову на непряму, використовувати різні типи мовлення.

11. Користуватися навичками синтаксичного розбору синтаксем, словосполучень, речень, тексту.
12. Знаходити пунктограми в реченні чи тексті.
13. Обґрунтовувати вживання розділових знаків за допомогою правил.
14. Знаходити і виправляти синтаксичні та пунктуаційні помилки.
15. З'ясовувати специфіку й обсяг вивчення синтаксису та пунктуації в школі.

Перелік основних пунктограм

1. Розділові знаки в кінці речення.
2. Тире між підметом і присудком.
3. Тире на місці пропущеного члена речення.
4. Розділові знаки при непоширених прикладах.
5. Розділові знаки між однорідними членами речення.
6. Кома між повторюваними словами.
7. Двокрапка після узагальнювального слова перед однорідними членами речення.
8. Тире після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом.
9. Кома й тире при відокремлених означеннях.
10. Кома й тире при відокремлених прикладах.
11. Кома й тире при відокремлених обставинах.
12. Кома й тире при відокремлених додатках.
13. Кома при уточнювальних та пояснювальних членах речення.
14. Кома при порівняльному звороті.
15. Кома та знак оклику при звертанні.
16. Кома при вставних словах.
17. Кома, тире та дужки при вставних словосполученнях і реченнях.
18. Кома та знак оклику при словах-реченнях і вигуках.
19. Кома та крапка з комою між частинами складносурядного речення.
20. Тире між частинами складносурядного речення.
21. Кома між частинами складнопідрядного речення.
22. Кома, крапка з комою, тире та двокрапка між частинами безсполучникового складного речення.

23. Розділові знаки на межі предикативних частин, що входять до складного ускладненого (багатокомпонентного) речення.
24. Розділові знаки при прямій мові, у діалогах та полілогах.
25. Кома і тире у періоді на межі двох його частин (засновкової та висновкової).
26. Багатокрапка при недокінченості фрази.
27. Багатокрапка при перервності тексту.
28. Багатокрапка при уривчастості мовлення.
29. Багатокрапка на позначення пропуску.
30. Дужки при поясненні іншомовних чи маловідомих слів.
31. Дужки при ремарках у тексті драм.
32. Дужки при зазначенні прізвища автора у цитатах.
33. Лапки при цитатах або „не своїх” словах.
34. Лапки при індивідуальних назвах.
35. Лапки у назвах газет, журналів, підприємств тощо.

ПРОГРАМА З КУРСУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДО ДЕРЖАВНОГО ІСПИТУ

Методичні рекомендації

Державний іспит з української мови випускники складають в усній формі. Він вимагає від студента:

- ґрунтовних знань з сучасної української мови (знання теоретичного матеріалу, правил та вміння підкріпити їх прикладами);
- виявлення обізнаності з проблемами розвитку української мови на сучасному етапі, з функціонуванням української мови як державної;
- навичок аналізу явищ сучасної української мови з огляду на історію її становлення і розвитку, доповнення відповіді історичними коментарями;
- вміння вільно орієнтуватись у синтаксичному розборі запропонованого в екзаменаційному білеті речення;
- володіння методикою лексичного, етимологічного, фонетичного, морфемного, словотвірного, морфологічного розборів виділених у тексті слів;

При підготовці до екзамену випускник повинен вдумливо опрацювати значний за обсягом теоретичний матеріал, користуючись Програмою з сучасної української мови до державних іспитів.

Отримавши екзаменаційний білет, де вказано питання з мови (2 теоретичних і 1 практичне завдання), студент одержує аркуш для відповіді, записує № білета, питання, зазначені в ньому, і дає на кожне з них відповідь (конспективно виклавши основні тези чи склавши детальний план).

Зразок екзаменаційного білета:

1. Українська мова – державна мова України. Назви „Україна”, „український”.
2. Складнопідрядні речення ускладненої структури з одночленною і різночленною супідрядністю та послідовною підрядністю.
3. Практичне завдання.

Зробити синтаксичний розбір речення, морфологічний та фонетичний аналіз виділених слів: *Той, хто по-справжньому любить Батьківщину, – в усіх відношеннях справжня людина* (В. Сухомлинський).

Відповідь на теоретичне питання треба побудувати за принципом: правило – приклад. Приклади повинні бути змістовними, дібрані з художньої літератури: прози, поезії чи публіцистики.

Речення для розбору необхідно переписати, а потім виконати його повний синтаксичний аналіз за схемою.

Практичне завдання містить, крім розбору речення, ще додаткові завдання типу: “Виконайте морфологічний (фонетичний, морфемний, словотвірний чи ін.) розбір виділених слів”.

Зміст програми

Вступ. Українська мова – державна мова України. Конституція України про функціонування та розвиток мов на Україні. Українська мова серед інших мов світу. Українська мова як національна мова українського народу. Основні етапи розвитку української мови від найдавніших часів до наших днів. Назви “Україна”, “український”. Функціонально-стилістичне багатство української мови. Мовленнєві жанри функціональних слів.

Літературна мова й діалекти. Територіальні діалекти української мови. Значення діалектів для розвитку літературної мови. Українська мова як унормована й опрацьована форма загальнонаціональної мови, її писемна й усна форми. Сучасна українська мова як об’єкт наукового вивчення. Специфічні риси української мови в галузі фонетики, лексики, морфології та синтаксису.

Функціональні стилі сучасної української літературної мови. Основні тенденції розвитку української літературної мови на сучасному етапі.

Структура мови. Системний характер мови. Парадигматичні, синтагматичні й ієрархічні відношення між мовними одиницями. Основні й проміжні рівні мови.

Мова і суспільство. Суспільна природа мови. Функції мови. Соціальна зумовленість мовних явищ. Соціальний характер мовної норми. Залежність стану мови від стану суспільства. Мова як

найважливіша етнічна ознака. Мова, нація і держава. Мова і культура.

Історія українського правопису. Нова редакція українського правопису: основні засади української орфографії.

ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ. Предмет фонетики і фонології, зв'язок з іншими лінгвістичними дисциплінами. Загальна характеристика фонетичної системи сучасної української мови.

Основні звукові одиниці мови: лінійні (сегментні) – звуки – та нелінійні (суперсегментні) – наголос, інтонація. Акустичні властивості мовних звуків. Три аспекти вивчення звука.

Голосні та приголосні звуки (загальна характеристика). Акустико-артикуляційна класифікація голосних звуків. Акустико-артикуляційна класифікація приголосних звуків: за способом і місцем творення, за ступенем палаталізації, за участю голосу і шуму. Додаткові артикуляційні ознаки приголосних звуків: подовження та подвоєння. Зміни приголосних у потоці мовлення. Асиміляція і дисиміляція. Спрощення в групах приголосних.

Система фонем сучасної української літературної мови. Поняття про фонему. Диференційні ознаки та функції фонем. Поняття позиції у фонології. Головні вияви і варіанти фонем. Вокалізм. Консонантизм.

Фонетична і фонематична транскрипції.

Історичні чергування голосних фонем. Чергування **о, е – і** (з історичними коментарями). Чергування **о, е** з “нулем звука” (історичний коментар). Чергування **е – о** після шиплячих та **й** (з історичним коментарем). Найдавніші чергування голосних фонем. Чергування **і – й; у – в** в українській мові.

Історичні чергування приголосних фонем.

Чергування **г–ж–з’; к–ч–ц’; х–ш–с’** (з історичним коментарем). Чергування твердих і м’яких приголосних фонем. Взаємодія приголосних з **ј** (з історичними коментарями).

Склад як одиниця фонетичної системи. Український складоподіл. Морфемне членування і складоподіл. Орфографічний і фонетичний складоподіл.

Український наголос, його функції та ознаки. Значення наголосу

для словникового складу і граматичного ладу української мови.

ОРФОЕПІЯ. Поняття орфоєпії. Основні риси української літературної вимови. Інтонація як ритмомелодична характеристика мовлення. Закінчена і незакінчена інтонація. Основні види інтонаційних структур у реченні. Випадки порушення орфоєпічних норм. Деякі особливості вимови слів іншомовного походження.

ГРАФІКА Й ОРФОГРАФІЯ. Найдавніші відомості з історії української графіки та орфографії. Історичні пам'ятки української писемності. Графічні засоби української мови. Основні вимоги до алфавітного письма.

Принципи українського правопису. Основні правила вживання м'якого знака й апострофа. Правопис слів іншомовного походження. Правопис українських та інших слов'янських і неслов'янських прізвищ. Правопис складних слів.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. Предмет лексикології. Зв'язок лексикології з іншими мовознавчими дисциплінами.

Слово в лексико-семантичній системі мови. Ознаки слова як мовної одиниці. Слово і поняття. Знакова природа слова. Структурні ознаки слова: фонетична оформленість, внутрішньо-структурна цілісність, відокремлено-оформленість. Лексика української мови як система. Відкритість лексичної системи, мікросистемність. Однозначність і багатозначність слів в українській мові. Пряме і переносне значення слова. Типи переносних значень. Стилїстичні можливості слова.

Явище омонїї. Типи омонїмів і шляхи їх виникнення. Питання про критерії розрізнення омонїї та полісемїї. Відмежування лексичних омонїмів (повних і часткових) від омофонів, омографів і омоформ. Міжмовна омонїя. Функціонально-стилїстичне використання омонїмів.

Синонімія як тип лексико-семантичних відношень. Поняття синонімічного ряду. Класифікація та стилїстичні функції синонімів. Використання синонімії в різних стилях мови.

Антонїмія. Семантична та структурна класифікації Антонїмів. Енантіосемія як окремий різновид антонїмії. Антитеза й оксюморон як стилїстичні фігури.

Явище паронімії. Причини появи паронімів. Особливості паронімічного ряду. Класифікація і стилістичне використання паронімічної лексики.

Склад і формування української лексики з погляду її походження. Власне українська лексика, її фонетичні та морфологічні особливості, функції. Лексичні запозичення з інших мов. Старослов'янізми, їх семантичні, фонетичні, словотвірні та морфологічні ознаки. Стилiстичне використання старослов'янiзмiв. Мiсце iншомовних слiв у складi лексики української мови. Причини iншомовних запозичень та їх стилістичні функції.

Лексика української мови з погляду її вживання. Лексика загальнонародного вживання та лексика обмеженого вживання. Діалектна лексика, її роль у мові. Спеціальна лексика, її функції. Терміни в різних стилях мови. Лексика, обмежена в ужитку соціальним середовищем: жаргонізми й арготизми. Мовні та стилістичні функції професіоналізмів, жаргонізмів та арготизмів.

Стилiстична диференціяція лексики української мови. Міжстильова лексика. Розмовно-побутова лексика, просторіччя. Лексика книжного стилю. Роль стилістично забарвленої лексики.

Активний і пасивний склад лексики сучасної української мови. Застарілі слова, їх типи. Неологізми, їх типи. Стилiстичні функції застарілих слiв i неологізмів.

Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст.

ФРАЗЕОЛОГІЯ. Предмет фразеології. Джерела фразеології. Фразеологізм – основна одиниця фразеологічної системи. Фразеологічне значення, його відмінність від лексичного. Типи фразеологізмів. Фразеологічні засоби стилістики.

ЛЕКСИКОГРАФІЯ. Лексикографія як мовознавча дисципліна. Типи словників, їхні кращі зразки. Короткі відомості щодо історії становлення і розвитку української лексикографії.

МОРФЕМІКА. Морфеміка як особливий розділ науки про мову. Зв'язок морфеміки з іншими лінгвістичними дисциплінами. Основні одиниці морфеміки: морфема, морф (аломорф, варіант морфемі).

Визначення морфеми. Розвиток поглядів на морфеми в українському мовознавстві. Коренева морфема. Афіксальні морфеми.

Класифікації афіксів сучасної української мови. Класифікація афіксів за роллю в слові. Класифікація афіксів за місцем розташування в слові. Класифікація афіксів за семантичними функціями. Класифікація афіксів за формою. Класифікація афіксів за походженням.

Поділ слова на морфеми. Морфемний аналіз слова. Поняття основи слова, три аспекти її виявлення. Подільність основи. Корінь – обов'язкова частина слова. Корені зв'язані та вільні; первинні та вторинні. Афіксоїди, їхні різновиди та ознаки. Історичні зміни в морфемній будові слова: спрощення, перерозклад.

ДЕРИВАТОЛОГІЯ як окрема лінгвістична дисципліна. Зв'язок словотвору з морфологією, лексикою, синтаксисом. Поняття синхронії та діакронії у словотворі. Основні одиниці словотвору – твірні та похідні основи. Поняття похідності.

Комплексні одиниці словотвору. Словотвірна пара, словотвірний ланцюг. Словотвірна парадигма. Словотвірне гніздо. Ступеневий характер українського словотворення. Поняття словотвірного типу. Словотвірне значення. Класифікація словотвірних типів. Словотворчий аналіз.

Способи словотворення. Виділення способів словотворення у сучасному мовознавстві.

Морфологічний спосіб словотворення та його різновиди. Префіксальний різновид морфологічного способу словотворення. Суфіксальний різновид морфологічного способу словотворення. Префіксально-суфіксальний різновид морфологічного способу словотворення. Постфіксальний різновид. Неафіксальні різновиди морфологічного способу словотворення. Осново- та словоскладання як різновиди морфологічного способу словотворення. Абревіація – різновид морфологічного способу словотворення. Типи абревіатур та стилістичні можливості їх вживання.

Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення та його різновиди. Субстантивація – різновид морфолого-синтаксичного способу словотворення. Ад'ективація – різновид морфолого-синтаксичного способу словотворення. Адвербіалізація –

різновид морфолого-синтаксичного способу словотворення.

Лексико-синтаксичний та лексико-семантичний способи словотворення.

Стилістичні можливості засобів словотвору.

Словотвір основних частин мови. Словотвір іменників. Словотвір прикметників. Словотвір числівників. Словотвір займенників. Словотвір дієслів. Словотвір прислівників. Словотвір службових частин мови – прийменників, сполучників, часток.

Тенденції словотворення в українській літературній мові ХХ-ХХІ ст.

МОРФОЛОГІЯ. Основні поняття і предмет морфології. Зв'язок морфології з іншими лінгвістичними дисциплінами. Слово, словоформа, парадигма у морфології. Поняття граматичної категорії. Типи граматичних категорій. Поняття граматичної форми. Способи й засоби вираження граматичного значення.

Система частин мови в сучасній українській мові. Критерії визначення частин мови та історія їх становлення в українськомовознавстві. Повнозначні частини мови і службові слова (аналітичні синтаксичні морфеми). Іменник і дієслово як центральні (основні) частини мови. Взаємозв'язок іменникової та дієслівної семантики.

Іменник. Визначення іменника як частини мови. Взаємна обумовленість лексичного значення та граматичних ознак іменника.

Лексико-граматичні категорії іменника. Іменники – власні і загальні назви. Іменники – конкретні і абстрактні назви, особливості семантики і відмінювання. Іменник – збірні та речовинні назви, особливості семантики та відмінювання.

Категорія роду іменника, її реальна та формальна семантика, засоби вираження. Історичні зміни у формуванні категорії роду іменників. Рід невідмінюваних іменників та аббревіатур. Стилістичні функції граматичної категорії роду.

Категорія числа іменника, її обумовленість зовнішньою семантикою, засоби вираження. Історичні зміни у формуванні категорії числа іменників. Іменники *pluralia tantum* та особливості їх відмінювання. Іменники *singularia tantum*. Стилістичні функції граматичної категорії числа.

Категорія відмінка іменника, граматичний зміст та засоби вираження. Система відмінків сучасної української мови. Кличний відмінок як специфічна форма української літературної мови. Історичні зміни в системі відмінювання іменників.

Парадигматичні типи формозміни іменників. Особливості відмінювання іменників I відміни. Особливості відмінювання іменників II відміни. Особливості відмінювання іменників III та IV відмін.

Визначення прикметника як частини мови. Морфологічна будова та граматичні ознаки прикметника. Короткі і повні, членні і нечленні, стягнені і нестягнені форми прикметників (з історичними коментарями). Розряди прикметників та принципи їх розмежування. Проміжні розряди прикметників. Семантико-морфологічні особливості якісних прикметників. Співвідносна та неспіввідносна міра вияву ознаки якісних прикметників. Ступені порівняння якісних прикметників (з історичними коментарями). Лексико-семантичні категорії відносних прикметників. Присвійні прикметники, їхні ознаки. Відмінювання прикметників. Субстантивізація прикметників.

Визначення числівника як частини мови. Погляди мовознавців на числівник. Граматичні ознаки числівника. Класифікація числівників за морфологічною будовою (з історичними коментарями). Класифікація числівників за семантикою. Відмінювання числівників. Синтаксичні параметри числівників.

Займенник як частина мови. Місце займенника у системі частин мови (історія питання). Поділ займенників на розряди за значенням. Особливості займенникових парадигм (з історичними коментарями). Явище прономіналізації в сучасній українській мові.

Дієслово як самостійна частина мови і як система дієслівних форм. Граматичні особливості інфінітива (з історичним коментарем). Поділ дієслів на класи (з історичними коментарями).

Загальнодієслівні граматичні категорії. Типи дієслівних Туворень, їхні граматичні ознаки та синтаксичні функції. Загальнодієслівна категорія виду, засоби її вираження. Одновидові та двовидові дієслова. Загальнодієслівна категорія стану, способи та засоби її вираження. Загальнодієслівна категорія

перехідності-неперехідності, способи та засоби її вираження.

Дієслівна категорія способу, засоби її вираження. Історія утворення форм умовного та наказового способів. Дієслівна категорія часу, засоби її вираження. Значення часових форм. Історія форм майбутнього та минулого часу. Дієслівна категорія особи, засоби її вираження. Безособові дієслова. Дієслівні парадигми (з історичними коментарями).

Стилістичні аспекти дієслівних категорій.

Дієприкметник як особлива форма дієслова. Граматичні ознаки дієприкметників. Активні і пасивні дієприкметники. Історія творення дієприкметних форм.

Дієприслівник як особлива форма дієслова. Граматичні ознаки дієприслівників. Історія творення дієприслівникових форм.

Дієслівні форми на – НО, - ТО, їх граматичні ознаки, історія творення.

Визначення прислівника як частини мови. Розряди прислівників. Класифікація прислівників за синтаксичною функцією. Загальна характеристика атрибутивних прислівників. Питання про слова категорії стану в лінгвістиці. Загальна характеристика предикативних прислівників. Загальна характеристика модальних прислівників.

Службові частини мови. Функціональна характеристика службових слів.

Прийменник як службова частина мови. Погляди мовознавців на прийменник. Розряди прийменників за структурою. Семантико-стилістичні особливості вживання прийменників.

Сполучник як службова частина мови. Основні підходи до визначення статусу сполучника. Сурядні і підрядні сполучники. Розряди сполучників за структурою. Багатозначність і синонімія сполучників.

Частка як службова частина мови. Проблема лінгвістичного статусу часток. Функції часток. Розряди часток за значенням. Перехід інших частин мови у частки (партикуляція). Правопис частки *не* з різними частинами мови.

Вигук як особливий лексико-граматичний розряд слів. Звуконаслідувальні слова. Синтаксична характеристика вигуків.

СИНТАКСИС. Синтаксис як розділ граматики. Зв'язок син-

таксису з іншими мовознавчими дисциплінами.

Основні одиниці синтаксису: синтаксема, словосполучення, речення. Синтаксема – мінімальна одиниця синтаксису, типи синтаксем. Питання про синтаксичні одиниці, більші за речення. Текст. Типи зв'язного мовлення. Речення і словосполучення як окремі синтаксичні одиниці. Речення і висловлювання. Речення і фраза.

Словосполучення. Граматичне значення, структурні схеми та типи словосполучень. Проблема сурядних словосполучень. Класифікація словосполучень за лексико-граматичним принципом. Поділ словосполучень за будовою. Розмежування вільних синтаксичних словосполучень і фразеологічних одиниць. Функції словосполучення. Способи вираження синтаксичних відношень – атрибутивних, комплетивних, об'єктних, обставинних, апозитивних – у словосполученні.

Прислівні та неprisлівні зв'язки в синтаксисі. Кординація. Тяжіння. Типи підрядного зв'язку. Засоби вираження підрядних зв'язків. Узгодження і кореляція. Керування як тип підрядного зв'язку. Сильне і слабке, варіативне і неваріативне, посереднє і безпосереднє керування. Відмінкове прилягання та власне прилягання як типи підрядного зв'язку.

Речення. Визначення речення. Речення і судження. Предикативність і модальність – основні ознаки речення. Співвідношення об'єктивної і суб'єктивної модальності в реченні. Аспекти вивчення речення: формально-граматичний, семантико-синтаксичний, комунікативний. Поняття про актуальне членування речення.

Класифікація речень. Типи речень за комунікативною настановою (розповідні, питальні, спонукальні, бажальні), способом вираження та характером предикативних відношень. Стверджувальні й заперечні речення. Окличні речення. Класифікація речень за будовою.

Просте речення як монопредикативна одиниця. Поняття про мінімальну структурну схему речення та парадигму простого речення. Дієслівні, субстантивні, ад'єктивні, партиципні, Абвербіальні, інфінітивні речення. Двоскладні та односкладні речення. Типи речень за повнотою реалізації структурної схеми.

Предикативний центр речення. Головні члени речення, їх відповідність членам судження. Номінативні підмети, засоби

їх вираження. Підмети-словосполучення, їх класифікація й засоби вираження. Інфінітивні підмети. Простий дієслівний присудок – координований і некоординований. Простий дієслівний ускладнений присудок. Складений дієслівний присудок. Поняття про суб'єктний та об'єктний інфінітив. Засоби вираження допоміжних компонентів складеного дієслівного присудка. Особливості граматичної будови іменних двоскладних речень. Іменний складений присудок. Типи зв'язок. Засоби вираження іменної частини. Ускладнені форми складених дієслівного та іменного присудків.

Поширювачі структурної схеми речення. Історія вчення про другорядні члени речення. Прислівні та неприслівні поширювачі. Детермінанти. Дуплексив. Прислівні поширювачі об'єктного типу (прямі, непрямі), засоби їх вираження. Прислівні поширювачі означального типу (узгоджені, неузгоджені), засоби їх вираження. Прислівні поширювачі та детермінанти обставинного типу (місця, часу, причини, мети, умови, допусту, способу дії), засоби їх вираження. Прикладка як присубстантивний поширювач, засоби його вираження. Правопис прикладок.

Односкладні речення. Питання про односкладні речення та їх класифікація в мовознавчій науці. Типи дієслівних односкладних речень. Означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення. Безособові речення. Інфінітивні речення. Односкладні речення іменного класу – номінативні, генітивні, квантитативно-генітивні. Прагматичні типи речень.

Мовленнєві аспекти теорії речення. Повні та неповні речення. Статус неповних речень у системі синтаксичних одиниць. Типи неповних речень (контекстуальні, ситуативні, еліптичні). Парцельовані речення. Обірвані речення. Вільні синтаксеми.

Поняття про комунікати, нечленовані речення і речення фразеологізованої структури. Види комунікатів.

Поняття про просте ускладнене речення. Речення з сурядними (відкритими та закритими) рядами словоформ. Речення з напівпредикативними зворотами (субстантивними, ад'єктивними, партиципними та ін.), пунктуація у таких реченнях. Речення з пояснювально-уточнюювальними зворотами. Розділові знаки

при уточнювальних зворотах. Речення зі звертаннями. Функції звертань. Поняття про вокативні речення. Речення зі вставними і вставленими конструкціями. Функціонально-семантичні групи вставних компонентів. Основні правила пунктуації в простому ускладненому реченні.

Складне речення. Загальна характеристика складного речення. Засоби зв'язку предикативних частин. Питання класифікації складних речень. Логіко-граматична, формально-граматична та структурно-семантична класифікації складних речень.

Складносурядні речення в сучасній українській мові. Складносурядні речення відкритої структури. Складносурядні речення закритої структури. Пунктуація у складносурядних реченнях.

Складнопідрядні речення, особливості їх будови. Класифікація складнопідрядних речень. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури. Займенниково-співвідносні речення. Складнопідрядні речення з прислівним зв'язком (граматичного і семантичного типу). Складні речення з підрядними ними. Складні речення з підрядними з'ясувальними. Складнопідрядні речення розчленованої структури (загальна характеристика). Складні речення з підрядними мети. Складні речення з підрядними умови. Складнопідрядні речення часу. Складнопідрядні порівняльні речення. Складнопідрядні речення причини. Складнопідрядні допустові речення. Складнопідрядні наслідкові речення. Складнопідрядні зіставлявальні речення. Складнопідрядні відносно-поширювальні. Пунктуація в складнопідрядних реченнях.

Складні безсполучникові речення. Визначення, питання класифікації. Складні безсполучникові речення відкритої та закритої структури. Складні безсполучникові речення закритої типізованої і нетипізованої структури, їх різновиди. Пунктуація у складних безсполучникових реченнях.

Складні ускладнені речення. Елементарні і неелементарні складні речення. Питання про структурно-семантичне ускладнення складних речень. Ускладнені складносурядні речення. Складнопідрядні речення ускладненої структури (з кількома підрядними). Складні синтаксичні конструкції з сурядним, під-

рядним та безсполучниковим зв'язком. Період та його стилістичні можливості.

Поняття про складне синтаксичне ціле (ССЦ). Контекстуальні (семантико-синтаксичні) відношення та засоби зв'язку між його компонентами. Ланцюговий та паралельний зв'язок речень у ССЦ. Структурні типи складних синтаксичних цілих.

Текст як лінгвістична категорія. Конструкції прямої і непрямой мови. Діалог. Полілог. Невласне пряма мова. Цитація та її форми.

Нові явища в синтаксисі сучасної української мови. Конструкції експресивного синтаксису.

ПУНКТУАЦІЯ. Принципи української пунктуації. Система розділових знаків, їх функції. Основні пунктограми української мови.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. Мова і мовлення в житті людини. Основні комунікативні ознаки культури усного та писемного мовлення (правильність, точність, логічність, різноманітність, чистота, доречність, достатність і ясність). Мовленнєвий етикет українців.

Рекомендована література

1. Авксентьева Л.Г., Калашник В.С., Ужченко В.Ф. Фразеологія сучасної української мови. – Х., 1997.
2. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови. – Львів, 2003.
3. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наук. думка, 1987.
4. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови: Морфологія. – К., 1993.
5. Блик О.П. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. – К., 1988.
6. Булаховський Л.А. Питання походження української мови // Твори: У 5 т. – К., 1975-1981. – Т. 2.
7. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова: Морфеміка і словотвір. – Тернопіль, 1999.
8. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Семантико-синтаксична структура речення. – К., 1983.
9. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови /За ред. чл. – кор. НАН України І.Вихованця. – К., 2004.
10. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К., 1993.
11. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К., 1987.
12. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988.
13. Глазова О.П. Українська орфографія: Навч. посібн. – Харків, 2004.
14. Глазова А.П. Українська пунктуація: Навч. посібн. – Харків, 2004.
15. Горпинич В.О., Антонюк Т.Р. Географічні назви в українській мові: складні питання словозміни, творення, правопису та наголошення: Посібн. – Дніпропетровськ: ДДУ; К.: Іван Федоров., 1999. – 152 с.
16. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. – К., 1999.

17. Горпинич В.О. Українська морфологія: навчальний посібник. – Дніпропетровськ, 2002.
18. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці. – Чернівці, 2003.
19. Гуйванюк Н.В., Кульбабська О.В. Складні ускладнені речення: Теоретично-практичний блок. Рекоменд. Міністерством освіти і науки України як навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. – Чернівці: Рута, 2003.
20. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці, 1999.
21. Дудик П.С. Із синтаксису простого речення: Синтаксис. Речення. Класифікація речень. Односкладні речення. Неповні речення. Еквіваленти речення. З навч.-контр. завд., вправами. – Вінниця, 1999.
22. Дудик П.С. Просте ускладнене речення. – Вінниця, 2002.
23. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення. – К.: Наук. думка, 1973.
24. Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. – К.: Наук. думка, 1984.
25. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Вид. 4-е. – К.: Вища шк., 1972.
26. Етимологія української мови: Навч. посібник для вищих навч. закладів / О.І. Потапенко, Л.П. Кожуховська, Л.Е. Довбня та ін. – 2-е вид. доп. і випр. – К.: Міленіум, 2003. – 204 с.
27. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наук. думка, 1982.
28. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія: Монографія. – Донецьк, 1996.
29. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк, 2001.
30. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986.
31. Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. – К.: Вища шк., 1989.
32. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища шк., 1985.
33. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української мови. – К.:

Либідь, 1995.

34. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. – Одеса, 1996.
35. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови. – К., 1998.
36. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. – К., 1998.
37. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. Ч.1. – Львів, 1958; Ч.2. – 1961.
38. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. – Вид. 3. – К., 1987.
39. Козачук Г.О., Шкуратяна Н.Г. Практичний курсу української літературної мови: Навчальний посібник для вузів. – К., 1993.
40. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К., 1999.
41. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис. – К., 1965.
42. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вид. 2-е, уточн. і доп. – Вінниця: Поділля-2000, 2003.
43. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. – К.: Вища шк., 1983.
44. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична структура української мови. – Харків: ХДПУ, 1997.
45. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української літературної мови. – Харків: Вища шк., 1976.
46. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови: Підручник. – К., 2003.
47. Морфемна структура слова. – К.: Наук. думка, 1979.
48. Москаленко Н.А., Фашенко М.М., Смагленко Ф.Н. Українська сучасна літературна мова: Лексичний, фонетичний і граматичний аналіз. – Київ-Одеса, 1980.
49. Найдорожчий скарб: Слово про рідну мову. – К., 1990.
50. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях. – К.: Вища шк., 2004.
51. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Тернопіль, 2000.
52. Русанівський В.М. Історія української літературної мови:

- Підручник. – К., 2001.
53. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К., 1994.
 54. Словотвір сучасної української мови /За ред. М.А.Жовтобрюха. – К., 1979.
 55. Сучасна українська літературна мова /За ред. А.П.Грищенка. – К., 1998.
 56. Сучасна українська літературна мова /За ред. М.Я.Плющ. – К., 1994.
 57. Сучасна українська літературна мова / Керівник авт. колективу О.Д.Пономарів). – К., 1997.
 58. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія /За ред. І.К.Білодіда. – 1969.
 59. Сучасна українська літературна мова: Морфологія /За заг. ред. І.К.Білодіда. – К., 1969.
 60. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис /За заг. ред. І.К.Білодіда. – К., 1972.
 61. Сучасна українська літературна мова: Фонетика /За заг. ред. І.К.Білодіда. – К., 1969.
 62. Сучасна українська мова. Довідник / Л.Ю. Шевченко, В.В. Різун, Ю.В. Лисенко; за ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1993.
 63. Ткаченко Є.М. Українська мова: Пунктуація: правила, вправи, диктанти. – Навч. пос. – Харків: Консум, 2001.
 64. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. – К., 1981.
 65. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.
 66. Український правопис. – 4-е вид., випр. і доп. – К.: Наук. думка, 1993.
 67. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська літературна мова. Довідник. – К., 1996.
 68. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Підручник. – К.: Академія, 2004.
 69. Шульжук К.Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові. – К., 1986.
 70. Ющук І.П. Українська мова: Підручник. – К.: Либідь, 2003.
 71. Яцимірська М.Т. Сучасна українська мова: Пунктуація. Навч. пос. – Львів: ЛНУ, 2002.

Лексикографічний корпус української мови

1. Батюк Н.О. Фразеологічний словник: На допомогу вчителю. – К.: Рад. шк., 1996. – 235 с.
2. Башнякова Н.П., Вишнеvsька Г.П., Пилинський Г.М., Родніна Л.О. та ін. Російсько-український словник синонімів / За ред. М.Пилинського. – К., 1995. – 265 с.
3. Бибик С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови / За ред. Л.О. Пустовіт. – К.: Довіра, 1998. – 432с.
4. Бурячок А.А., Гурін І.І. Словник українських рим. – К.: Наук. думка, 1979. – 338 с.
5. Бурячок А.А. Орфографічний словник української мови. – Вид.2, доопрац. – К.: Наук. думка, 2002. – 464 с.
6. Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. – Львів: вища шк., 1979. – 120 с.
7. Бутенко Н.П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. – Львів: Вища шк., 1989. – 328 с.
8. Ващенко В.С. Синонімічний словник-мінімум української мови. – Дніпропетровськ, 1972. – 91 с.
9. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2003. – 896 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Перун, 2003. – 1440 с.
11. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища шк. Голов. вид-во, 1985. – 360 с.
12. Головащук С.І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К.: Вища шк., 1995. – 319 с.
13. Горпинич В.О. Словник географічних назв України (Топоніми та відтопонімі прикметники): Близько 25 000 слів. – К.: Довіра, 2001. – 526 с.
14. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. – К.: Знання, 2004. – 367 с.
15. Гринчишин Д.Г., Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. – К., 1986. – 222 с.

16. Грінченко Б. Словарь української мови / Зібрала ред. журн. „Киевская старина”. – К.: Довіра – УНВЦ „Рідна мова”, 1997. – Т.1-4.
17. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів. – К., 1969.
18. Демська О., Кульчицький І. Словник омонімів української мови. – Львів: Фенікс, 1996. – 224 с.
19. Деркач П. Короткий словник синонімів української мови. – К.: Рад. шк., 1960. – 209 с.
20. Етимологічний словник української мови. У 7-ми т. / Укл. Г.В. Болдирев, В.Т. Коломієць, А.П. Критенко та ін.; Редкол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін.. – К.: Наук. думка. Т.І. – 1982. – 631 с., Т.ІІ. – 1985. – 570 с., Т.ІІІ. – 1989. – 550 с.
21. Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
22. Івченко А.О. Орфографічний словник української мови. – Харків: Фоліо, 2001. – 528 с.
23. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. – Харків: Фоліо, 2001. – 540 с.
24. Інверсійний словник української мови / Уклад. С.П. Бевзенко, О.І. Бондар, З.І. Волосевич та ін. / Відп. ред. С.П. Бевзенко. – К.: Наук. думка, 1985. – 811 с.
25. Калашник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови. – К.: Довіра, 2001. – 284 с.
26. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – К.: Укр.-канад. спільне підприєм. „Кобза”, 1995. – 472с.
27. Карачун В.Я. Орфографічний словник наукових і технічних термінів: понад 30 000 слів. – К.: Криниця, 1999. – 524 с.
28. Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2002. – 912 с.
29. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Карпіловський В.С., Недозим Т.І. Словник афіксальних морфем української мови. – К.: ВАТ Укр. НДІ ПСК, 1998. – 435 с.

30. Коваль А., Коптілов В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми, літературні цитати, образні вислови. – Вид. 2-е перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1975. – 336 с.
31. Коваль А. Крилате слово: Довідкове вид. – К.: рад. школа, 1983. – 222 с.
32. Коваль А.П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.
33. Коломієць М.П., Молодова Л.П. Словник іншомовних слів. – К.: Освіта, 1998. – 190 с.
34. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Короткий словник перифраз / За ред. М.М. пилинського. – К.: Рад. шк., 1985. – 151 с.
35. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразерлогічних синонімів / За ред. В.О. Винника. – К.: Рад. шк., 1988. – 198 с.
36. Короткий тлумачний словник української мови / За ред. Д.Г. Гринчишина. – К.: Рад. шк., 1988. – 320 с.
37. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. – К.: Академія, 1997. – 400 с.
38. Кротевич Є., Родзевич Н. Словник лінгвістичних термінів / За заг. ред. Є.В. Кротевича. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
39. Ленець К.В., Ставицька Л.О. Короткий російсько-український словник контрастивної лексики. – К.: Довіра, 2002. – 284 с.
40. Лучик А.А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова. – К.: Довіра, 2004. – 495 с.
41. Мацько Л.І. та ін. Російсько-український та українсько-російський словник: Відмінна лексика. – К., 1996. – 495 с.
42. Морфемний словник: Близько 36 000 слів / Уклад. Л.М. Полюга. – К.: Рад. шк., 1983. – 464 с.
43. Нечитайло О.І. Синоніми в лексикографії. – К.: Наук. думка, 1987. – 130 с.
44. Новий тлумачний словник української мови: В 4-х томах / Укл. В.В. Яременко, О. Сліпушко. – В 3-х т. – К.: Аконт, 2004.
45. Обернений частотний словник сучасної художньої прози. – К.: Спалах, 1998. – 958 с.
46. Огієнко І. Український стилістичний словник. – Львів: З друк. – наук. тов-ва ім. Шевченка, 1924. – 495 с.

47. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. – К.: Рад. шк., 1991. – 400 с.
48. Орфографічний словник української мови / Уклали С.І. Головашук, М.М.Пешак, В.М. Русанівський, О.О.Тараненко. – К.: Довіра, 1999. – 992с.
49. Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / Уклад.: М.М. Пешак, В.М. Русанівський, Н.М. Сологуб, В.В. Чумак, Г.М. Ярун. – К.: Довіра, 2001.
50. Погрібний М.І. Словник наголосів української літературної мови. – Вид. 2-е, випр. – К.: Рад. шк., 1964. – 639 с.
51. Погрібний М. Орфоепічний словник (А-Я). – К.: Рад. шк., 1984. – 629 с.
52. Полюга Л.М. Морфемний словник: Близько 36 000 слів. – К.: Рад. шк., 1983. – 464 с.
53. Полюга Л.М. Словник антонімів української мови / За ред. Л.С. Паламарчука. 2-ге вид., доп. і випр. – К.: Довіра, 1999. – 275 с.
54. Полюга Л.М. Словник синонімів української мови. – К.: Довіра, 2001. – 477 с.
55. Пономарів О.Д. Фонема Г та Ґ. Словник і коментар. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1997. – 40 с.
56. Редько Ю. Сучасні українські прізвища: словник-довідник. – К.: Наук. думка, 1966. – 216 с.
57. Російсько-український словник / За ред. д. філол. наук., проф. В.В. Жайворонка. – К.: Абрис, 2003. – 1424 с.
58. Російсько-український словник іншомовних слів / Уклад. Т.П. Мартиняк; За ред. проф. А.П. Ярещенка. – Харків: Прапор, 1999. – 392 с. (Серія “Від А до Я”).
59. Русско-украинский словарь синонимов / Под. ред. Н.Н. Пилинського. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.
60. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Освіта, 1995. – 256 с.
61. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник / За ред. В.М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1996. – 333 с.
62. Словник гідронімів України / Укл. І.М. Железняк, А.П. Ко-репанова, Л.Т. Масенко та ін. – К.: Наук. думка, 1979. – 781 с.

63. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: УРС, 1985. – 966 с.
64. Словник іншомовних слів: 10 000 слів / Уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – к.6 Наук. думка, 2000. – 680 с.
65. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних сполучень / Укл. Л.О. Пустовіт, С.І. Скопенко, Г.М. Сюта, І.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
66. Словник лінгвістичних термінів / Укл.: Левицький В.В., Іваницька М.Л., Іваницький Р.В. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – 29 с.
67. Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка. У 3-х т. – Харків: ХДУ, 1978-1979.
68. Словник мови Шевченка. В 2-х т. / Ред. колегія: В.С. Ващенко (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1964. – 484 с.
69. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Гол. ред. Лук'янюк К.М.; Уклад.: Бабич Н.Д., Колесник Н.С., Лук'янюк К.М. та ін. – Чернівці: Букрек, 2002. – 423 с.
70. Словник синонімів української мови: В 2-х томах / А.А. Бурячок, Г.М. Гратюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999-2000.
71. Словник скорочень в українській мові: Понад 21 000 скорочень / Уклад.: Н.Д. Гула, В.В. Жайворонок, Л.П. Жарова та ін.; За ред. Л.С. Паламарчука. – К.: Вища школа. Головне вид-во, 1988. – 512 с.
72. Словник сполучуваності слів української мови / натуживаніша лексика/ Укл.: Сахно І.П., Сахно М.М. – Дніпропетровськ, 1999.
73. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. У 2-х т. / Ред. колегія: Л.Л. Гумецька (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1977-1978.
74. Словник труднощів української мови: Біля 15 000 слів / Д.Г. Гринчишин, А.О. Капелюшний, О.М. Пазак та ін.; За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Рад. шк., 1989. – 336 с.
75. Словник українських морфем. Близько 40 000 слів / Л.М. Полюга. – л.6 Світ, 2001.
76. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

77. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Ред. Д.Гринчишин (відп. ред.), У.Єдлінська, Л.Полюга та ін. – 9 вип. – Львів: Місіонер, 1983-2002.
78. Сучасний орфографічний словник 50 000 слів: Для школярів, абітурієнтів, студентів, викладачів. – Харків: Промінь, 2001. – 672 с.
79. Тлумачний словник української мови / Укл. Ковальова Т.В., Коврига Л.П. – Харків: Синтекс, 2002. – 672 с.
80. Удовиченко Г.М. Словник українських ідіом. – К.: Рад. письменник, 1968. – 463 с.
81. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: В 2-х томах. – К.: Вид-во АН України, 1984. – Т. 1. – 304 с.; Т. 2. – 384 с.
82. Український орфографічний словник / Уклад.: М.М. Пещак та ін. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2002. – 1006 с.
83. Український орфографічний словник: Орфографічний словник української мови: Близько 143 000 слів / За ред. Л.М. Полюги. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2002. – 1006 с.
84. Українсько-російський словник / Гол. ред. чл.-кор. АН УРСР І.М. Кириченко. – У 6-ти т. – К.: АН УРСР, 1953-1963.
85. Фразеологічний словник української мови / Укл. В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін. – К.: Наук. думка, 1999. – Т.І. – 528 с.; Т.ІІ. – 984 с.
86. Фразеологічний словник української мови: В 2-х кн. / За ред. Л.С. Паламарчука. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – 980 с.
87. Частотний словник сучасної української художньої прози: В 2-х т. / Редкол. Н.П. Дарчук, В.І. Критська, В.С. Перебийніс (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1981. Т.І. – 864с., Т.ІІ. – 886 с.
88. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків: Основа, 1993. – 176 с.
89. Яременко В., Сліпушко О. Новий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Бусла. – К.: Аконіт, 1998.
90. Яценко І. Морфемний аналіз: Словник-довідник: В 2-х т. / За ред. Н.Ф. Клименко. – К.: Вища шк., 1980-1981.

Навчальне видання

***Сучасна українська літературна мова:
На допомогу випускникам філологічного
факультету – бакалаврам, спеціалістам, магістрам***

Навчальний посібник

Гуйванюк Ніна Василівна, доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови.

Кульбабська Олена Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови.

Відповідальна за випуск *проф. Гуйванюк Н.В.*

Літературний редактор Гуйванюк Н.В.
Комп'ютерний набір Шатілова Н.О., Стринадко Т.І.
Технічне редагування

- б. ки вживаються для вираження логічного, емоційного характеру змісту.